

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

R35:1992

Bo och arbeta i Södra Ryd

**En studie av arbetsplatser i ett
förortsområde**

Jan-Erik Lind

V-HUSETS BIBLIOTEK, LTH

15000

400129235

Bygghforskningsrådet

R35:1992

LUNDS TEKNISKA HÖGSKOLA
VÄG- OCH VATTENBYGGNAD
BIBLIOTEKET

BO OCH ARBETA I SÖDRA RYD

En studie av arbetsplatser i ett förortsområde

Jan-Erik Lind

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag
860180-1 från Byggforskningsrådet till Göteborgs
universitet, Sociologiska institutionen, Göteborg.

REFERAT

I mitten på 80-talet etablerades tolv arbetsplatser i ett förortsområde med bostadssociala problem. Outhyrda lägenheter byggdes om i fyra centrumkvarter. Förloppet och konsekvenserna av åtgärderna har undersökts 1984-90 med enkäter, intervjuer, deltagande observation och dokumentstudier. De boende var positiva och intresserade, men saknade möjligheter till inflytande och engagerade sig aldrig. En del konflikter och störningar uppstod dessutom vid omflyttningen och ombyggnadsarbetet. Förändringsarbetet löste emellertid uthyrningsproblemet och en integrationsprocess utvecklades. Arbetsplatserna inlemmades i bebyggelsen, erhöll ändamålsenliga lägen och lokaler med bra arbetsmiljöer till relativt låga hyror. Deras verksamheter utvecklades och samverkan skapades med andra aktörer och arbetsplatser. Var fjärde anställd bor numera också i området. En social bas och förankring har skapats i lokalsamhället. Bilden och värderingen av området håller på att förändras. Övrigt förändringsarbete stimulerades och den utveckling som påbörjats understöddes.

I Byggforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

Denna skrift är tryckt på miljövänligt, oblekt papper.

R35:1992

ISBN 91-540-5486-9
Byggforskningsrådet, Stockholm

gotab 96648, Stockholm 1992

INNEHÅLL

FÖRORD	5
SAMMANFATTNING	6
1. ANSATS	7
1.1. Problem	7
1.2. Förändringsarbete	8
1.3. Motiv	9
1.4. Uppläggning	9
2. IDYLL - med förbehåll	11
2.1. Kulturbygd och skogsro	11
2.2. Historiens väv	12
2.3. Centrum	13
2.4. Arbetsplatser	14
2.5. Bo och verka	16
2.6. Gränser	18
3. SKÖVDE	20
3.1. Näring och arbete	20
3.2. Befolkning och arbete	22
3.3. Bostäder	25
4. SÖDRA RYD	30
4.1. Planering och byggande	31
4.2. Fornby	36
4.3. Människor	37
4.4. Villkor	38
4.5. Uppfattningar	41
4.6. Service och verksamhet	43
4.7. Arbetsplatser	45
4.8. Social oro och tomma lägenheter	47
4.9. Cufa Skövde	48

5.	RÄDDNINGSSKOLAN	53
	5.1. Mål	53
	5.2. En permanent anläggning	54
	5.3. Inrymd i outhyrda lägenheter	56
	5.4. Reducera hyresbortfallet	62
	5.5. En billig anläggning	66
	5.6. En ändamålsenlig anläggning	68
	5.7. Nya arbetstillfällen	73
	5.8. Nyinvesteringar och följetableringar	75
6.	INTEGRERA	79
	6.1. Materiellt	80
	6.2. Ekonomiskt	82
	6.3. Verksamheter	83
	6.4. De boende	85
	6.5. De anställda	87
	6.6. Civilförvarselever	90
7.	FÖRSTÅ och FÖRÄNDRA	92
	7.1. Boendemiljö	93
	7.2. Arbetsplatser	94
	7.3. Sociala förhållanden	96
8.	UTVECKLA	100
	8.1. Skolor	100
	8.2. Service	101
	8.3. Sammanslutningar	103
	8.4. Utveckling	105
9.	RESULTAT och NYA FRÅGOR	111
	9.1. Ett sammanfattande svar	111
	9.2. Boendet	114
	9.3. Arbetet	116
	9.4. Tillvägagångssätt	117
	9.5. Boende och arbete	120
	LITTERATUR	123
	ÖVRIG DOKUMENTATION	130

FÖRORD

En småkall, men solig förmiddag torsdagen den 4 oktober 1984 står några hundra södra rydsbor utanför en avspärrning vid bostadsområdets centrum. Man väntar på att få en skymt, kanske en vink av kungen som just invigt civilförvarsskolan och nu skall äta lunch i skolmatsalen.

Litet vid sidan av står en pensionerad volvoarbetare. Egentligen är han på väg till Rydshallen för att handla, men vägen är avstängd. Under tystnad följer han skådespelet med den leende överheten, unga och gamla som sjunger, hurrar, vinkar och fotograferar. Där finns uppdämd förväntan och spontan glädje. Det hela är över på några minuter. Den gamles känslor är blandade när han halvhögt funderar. - Inte för att jag nånsin varit monarkist, men nog faen är det roligt när kungen kommer hit. Avspärrningarna tas bort. Han banar sig fram för att uträtta sitt dagliga ärende.

Den här rapporten handlar om det som rört sig bakom, före och efter den här händelse i Södra Ryd, Skövde. Civilförvarsskolan var den största av några arbetsplatser som placerades i outhyrda lägenheter i den centrala delen av bostadsförorten. Avsikten var att få de tomma lägenheterna uthyrda, åstadkomma billiga etableringar och förändra området karaktär.

Initiativtagarna till åtgärderna var angelägna att få dem dokumenterade. Byggforskningsrådet beviljade medel för att fullfölja studien. Tillsammans möjliggjorde det ekonomiskt för mig att följa förloppet fram till 1990. Alla andra, som med öppenhet och generositet delat med sig av sina erfarenheter, mödor och glädjor, gjorde själva arbetet möjligt.

Sammanfattning

Under 1980-talet etablerades 12 arbetsplatser i förorten Södra Ryd, i Skövde. Åtta av dem tillkom mellan 1982 och 1986 och placerades i ombyggda bostadslägenheter. Den största upptog från början 108 lägenheter och den minsta en. Sammanlagt omvandlades 160 lägenheter, eller en tredjedel av lägenheterna, i områdets centrumdel till lokaler för olika typer av arbetsplatser och verksamheter.

Södra Ryd ligger sex kilometer utanför Skövdes centrum. Området byggdes ut i tre etapper, med allmännyttigt ägda flerbostadshus 1969-72 och 1974-76, småhus som bostadsrätt och egna hem 1975-1985. På ett årtionde förvandlades landsbygdsförsamlingen Ryd med 71 invånare till en mindre småstad av 6 400 människor, 1 400 hyresrätter och 1 200 småhus. Servicen var undermålig de första fem åren, men byggdes successivt ut. Bl a uppfördes en centrumanläggning dit de flesta funktioner lokaliserades.

Under 1970-talet tilltog omflyttningen, vandaliseringen och de sociala problemen. Efterhand uppkom också ett stort antal outhyrda lägenheter. Situationen möttes med olika typer av insatser som delvist gav avsedda resultat, men uthyrningen förbättrades inte. Bostadsföretaget, Skövdebostäder, inriktade sig då på att hyra ut de tomma lägenheterna till andra ändamål och att med arbetsplatser och verksamheter försöka förändra bostadsområdets karaktär.

Förändringsarbetet löste uthyrningsproblemet. Tomma lägenheter byggdes om i fyra kvarter. Ett av dem uppläts helt till den största arbetsplatsen - Räddningsskolan. Samtliga erhöll ändamålsenliga lägen och lokaler med bra arbetsmiljöer till relativt låg hyra. Deras organisationer och verksamheter utvecklades. De boende var positivt inställda till förändringen och visade stort intresse, men saknade inflytande i processen och engagerade sig aldrig. En del konflikter och störningar uppstod dessutom p g a att hyresgästernas omflyttning och ombyggnadsarbetet genomfördes osmidigt.

Utifrån arbetsplatsernas lägen i bostadsbebyggelsen utvecklades en social integrationsprocess. Samverkan har skapats med andra aktörer och arbetsplatser. Var fjärde anställd bor numera också i området. En social bas och förankring har skapats i lokalsamhället. Den offentliga bilden och värderingen av området håller på att förändras. Övrigt förändringsarbete stimulerades och den utveckling som påbörjats av Södra Ryd understöddes.

1. ANSATS

Bostadsområden som uppfördes under 1960- och 70-talen med flerbostadshus och hyresrätt tillhör de mer undersökta och omdebatterade delarna av det moderna svenska samhället. Olika perspektiv har anlagts och mängder av omdömen har uttalats. Många idéer och åtgärder för förändringar har presenterats och också genomförts med skiftande resultat. Den samlade kunskapen är stor. Inte minst har mycken erfarenhet skapats hos dem som levt, vuxit, åldrats eller arbetat i dessa bygder. Mitt intresse för Södra Ryd var nära relaterade till problemställningar kring bostadsförorter och förändringsarbeten för att lösa specifika brister i områdena. Resultat som stöd för frågeställningar och uppslag till arbetshypoteser fanns i rik omfattning.

1.1. Problem

Forskningsintresset kring de här bostadsförorterna har främst motiverats med problem som beskrivits och analyserats på varierande sätt - vad som är problem, för vem det är problem, deras orsaker och lösningar. Byggnadstekniska brister, resurssvaga hushåll och upplåtelseformen har framhållits. Segregationen, planeringen och avsaknaden av arbetsplatser har pekats ut (Daun 1985). Bakom de flesta resonemang tycks dock de klassiska ståndpunkterna om ordningsproblemet respektive omsorgsproblemet finnas i varierande blandning och betoning. Min utgångspunkt var att de mer omfattande "problem" som tillskrivits dessa förortsområden egentligen är samhällsproblem. Specifika förortsproblem är förhållandevis små och hanterbara och kan som regel klaras inom områdena med begränsade resurstillskott (Olsson 1979; Modig 1985).

"Problemen" har vanligtvis inte formulerats i helhetsperspektiv eller samhällshistoriska sammanhang. Torftigheten och ensidigheten hos förorten har lyfts fram. Mindre ofta har det diskuterats i anslutning till de grundläggande marknadsekonomiska mekanismer och det planeringstänkande som lett fram till den funktionsuppdelade moderna staden, av vilken bostadsförorten bara är en sida (Broberg 1980). Intresset för att även de mer problemtyngda områdena på något sätt ändå fungerat som boende- och livsformer har samtidigt varit svagt (Björnberg 1980). Förhållandevis litet utrymme har också ägnats åt människors erfarenheter av förortstill

varon (Lindberg 1986; Ek 1986). Min utgångspunkt var att, för dem är, det "sociala livet i området" särskilt viktigt i boendet. Utifrån sina villkor sätter de skapandet av ordning och variation, aktivitet och inflytande, trygghet och gemenskap i boendemiljön före andra enskilda förändringar (SOU 1945:63; Gillwik 1979; Henriksson m fl 1979; Bostadsdepartementet 1983; Daun 1982; Bergensträhle 1985; Cars 1990).

1.2. Förändringsarbete

Många förortsområden har ansetts vara i behov av någon form av förnyelse. Ofta har den varit svar på "problemsymtom" i områdena och utformats som speciella projekt. Svåra att förankra i verksamheter och vardagliga rutiner inom områdena har de i många fall ineburit kostsamma ombyggnader med begränsade sociala resultat (Cars 1990; Vidén m fl 1990). Min utgångspunkt var att de berörda människorna har motiv och förmågor att själva ta hand om sina problematiska angelägenheter, men att långsiktiga förändringsarbeten är nödvändiga. De bör utgå från lokala initiativ och genomföras som områdesverksamheter, men måste innefatta åtgärder riktade mot problemorsaker utanför områdena. Nyckelfrågan är hur de kan erhålla befogenheter och resurser (Soidre-Brink 1987; Johansson 1988).

Ett återkommande förändringsförslag har varit att placera in arbetsplatser i områden som ansetts ensidigt sammansatta av flerbostadshus:

"Städernas fortsatta utveckling bör enligt vår uppfattning styras i sådana banor att den strikta funktionsuppdelningen luckras upp. Till de mest angelägna åtgärderna hör att komplettera större, från den övriga staden avgränsade, bostadsområdena med lämpliga arbetsplatser ..."
(SOU 1981:99)

Under första hälften av 1980-talet var det fortfarande sällsynt med arbetsplatsetableringar i sådana områden. Min utgångspunkt var att förortsområden inte enbart är stora bostadsområden, utan också omfattande arbetsområden när det gäller sjukvård, omsorg, fostran, matlagning, tvätt, städning och fritidsaktiviteter. Arbetsplatserna är emellertid uppsplittrade i många små enheter som ensidigt domineras av kvinnor och informellt, oavlönat arbete. De behöver kompletteras med andra typer av arbetsplatser med avlönad ar-

betskraft och en annan könssammansättning. Det är ett viktigt villkor för ett varierat och funktionellt socialt liv i dessa områden (Kärnekull 1980; Mattsson 1983; Sanne 1985; Ingestam 1988).

1.3. Motiv

Södra Ryds tillkomst visade stora likheter med mönstren för andra förorter byggda under senare delen av 60-talet. Som det enda område i sitt slag i Skövde var det dessutom geografiskt väl avgränsat och socialt tydligt. En problembild beskrevs tidigt med de traditionellt återkommande inslagen. Förändringsarbete hade också bedrivits där ett moment var att placera in arbetsplatser i outhyrda lägenheter.

Studier i andra områden hade visat på ett uttalat behov av kunskaper om hur arbetsplatser kan integreras och fungera i bostadsförorter. Aktörernas och boendes uppfattningar och erfarenheter efterlystes. Initiativen, finansieringen och möjligheterna till expansion framhölls också som intressanta (Mattsson 1983; Johansson 1984). Etableringarna i Södra Ryd kom till genom initiativ på lokal nivå och inom ramen för traditionella arbets- och verksamhetsformer. Den största arbetsplatsen - Räddningsskolan - som över huvud inte ingått i något samhällssammanhang tidigare placerades centralt i området. Verksamheten skulle byggas ut under en treårsperiod. Undersökningsobjekten verkade relativt åtkomliga och informativa.

1.4. Upplägning

Förändringarna i Södra Ryd är ingen stor sak, men även små speglar kan återge stora saker. Rapporttiteln anger en fallstudie med dess möjligheter och begränsningar. Arbetet har varit inriktat på att klarlägga innebörden av att integrera arbete och boende. Att förstå villkoren och behoven i bostadsområdet, hur arbetsplatser och verksamheter griper in en pågående förändringsprocess och de konsekvenser detta medför, har varit huvudfåran. Vilken betydelse har etableringen av arbetsplatser i Södra Ryd för områdets förändring? - har varit den övergripande frågan för undersökningen. På vilka sätt har arbetsplatserna och bostadsområdet integrerats? - har varit en central fråga.

Delfrågor koncentrerades till huvudobjekten Södra Ryd och arbetsplatserna: Vem eller vilka var initiativtagare? Hur har arbetsplatserna placerats? Hur har fastigheter och de tomma lägenheterna kunnat utnyttjas? Hur har etableringarna finansierats? Hur har olika grupper av boende förhållit sig till etableringarna? Hur har bostaden påverkats? Vilken inverkan har placeringen haft på arbetsplatsernas organisationer, funktioner, verksamheter och arbetsmiljöer? Bor och bosätter sig de anställda i Södra Ryd? Ger närhet ökad samverkan mellan arbetsplatser och verksamheter?

Några historiesociologiska (Tilly 1978), boendesociologiska (Soidre-Brink 1987) och historieantropologiska (Ek 1989; Geertz 1983) ledtrådar har jag vävt samman i ett allmänt perspektiv som väglett arbetet. Det lokala samhällsförloppet har behandlats som en sammansatt process med strukturella betingelser och aktörsingripanden. Jag har följt det från 1984 till 1990 och detaljstuderat det vid vissa tidpunkter. Undersökningsmaterialet har tagits fram med enkäter, intervjuer, deltagande observation, litteraturstudier, genomgång av skriftlig dokumentation och bearbetning av officiell statistik. Analysarbetet har varit inriktat på att tolka och förstå.

Bland arbetsplatserna valdes Räddningskolan ut för att undersökas mer ingående. Den dominerade i storlek och var ovanlig. Etableringen var kontroversiell, planerings- och beslutsprocessen väldokumenterad. Aktörerna uppvisade dessutom tydliga avsikter och handlingar. Undersökningsarbetet koncentrerades därför till denna etablering.

I första kapitlet, "Ansats", skisseras ett sammanhang för studien. Nästföljande kapitel bjuder läsaren på besök med rundvandring i Södra Ryd. Därefter beskrivs en historisk utveckling i Skövde som bakgrund till den nya förorten. I kapitel 4 redogör jag för Södra Ryds tillkomst, några förändringar och karakteristiska kännetecken. Den största arbetsplatsetableringen, Räddningsskolan, beskrivs och analyseras i kapitel 5. Nyckelprocessen i förloppet, hur arbetsplatserna och bostadsområdet integreras, behandlas i kapitel 6. Kapitlen 7 och 8 ägnas åt sambanden mellan förändringar i området, förändringsarbeten och de nya arbetsplatserna. I det avslutande kapitlet sammanfattas en del av resultaten och erfarenheterna.

2. IDYLL - med förbehåll¹

Vi tar oss till Södra Ryd med en av de tiominuterstäta bussturererna från Skövde torg. Den halvmilslånga färden går norrut. Den väl sammanhållna innerstaden med de slutna kvarteren ersätts snart av 40- och 50-talens öppnare randbebyggelse kring stadskärnan med blandade flerfamiljs- och enfamiljshus.

2.1. Kulturbygd och skogsro

Halvvägs breder landsbygdens öppna, gamla kulturlandskap ut sig, fortfarande med torp, säteribyggnader och en del jordbruk i drift. Stads- och landsbygden berättar viktiga delar av Skövdes historia, om handelsplatsen och stationssamhället, kyrkans historiskt starka ställning, garnisonstaden, industrins utbredning och jordbrukets tillbakagång.

Södra Ryd syns inte på avstånd. Området är till stor del uppbyggt på plan sandjordsmark, inbäddat i ett bälte av frodig barrskog och omgärdat av tillfartsleden Skogsrovägen. I en kringgående rörelse närmar bussen sig områdets södra del, Spånvägen. De låga, röda tegelhusen i två våningar är belägna på en mindre höjdplatå. Omgivna av högvuxen tallskog ger de närmast intrycket av tvåplans radhusbebyggelse.

En del boende är rotade här sedan husen byggdes. Påfallande många har finländskt ursprung och är anställda på någon av Volvos fabriker. Ett par äldre skövdebor tar emot i sin ombonade trerummare med uteplats. Trots en värksliten kropp berättar Kerstin livfullt om hur det varit att bo och arbeta Ryd. Familjen bodde tidigare vid Södra Ryds centrum. När en del tomma lägenheter skulle byggas om för civilförsvarets räkning 1984 blev man tvungna att flytta och erbjöds då nuvarande bostad. Kerstin arbetade många år som städerska. Förslitningar gjorde att hon nu gått över till lättare uppgifter. Men fortfarande talar hon med glöd om erfarenheterna av städerskestrejken på 70-talet och de viktiga förändringarna av städarbetet.

En lägenhet på Spånvägen har upplåtits för "familjepedagogerna" som arbetar med stöd till invandrarfamiljer. Hit kommer flykting-

barn med speciella behov under några timmar varje vardag. Marta är sedan några år verksam bland familjerna i området. Hon kom själv från Libanon till Södra Ryd som krigsflykting, analfabet och med stor familj. Marta lärde sig att läsa och skriva svenska, frigjorde sig från en del av sin hemkulturs kvinnosyn och använder nu sin livskunskap i stödarbetet med andra invandrare.

2.2. Historiens väv

Vi fortsätter längs Västra Skogsrovägen och skymtar snart områdets enda tillverkningsindustri, TEMA, mellan träden. Ett trettiotal anställda arbetar där med att montera och distribuera kopplingar. Ett stycke längre fram korsar Timmervägen. Den skär rakt genom området vid Södra Ryds centrum och förbinder samtidigt det nyskapade Ryd med tidigare århundradens. Utefter gatans sträckning till nya kärnsjukhuset ligger ruinerna av gamla Ryds by och medeltidskyrka. På sjukhusområdet fanns under järnåldern många smält- och smidesplatser. Det utgjorde senare ägor till Ryds gård innan det blev behandlings- och arbetsplats för många nya rydbor.

Vid korsningen Skogsro/Timmervägen ligger en originell träbyggnad. Av den fristående klockstapeln förstår man att det är en kyrka, S:t Matteus Kyrka. Den byggdes ursprungligen av monteringsbara träelement för att kunna flyttas när en större, permanent kyrka uppförts för hela Ryd. Numera utgör den en av de mest etablerade och historiskt förankrade institutionerna i området. Dopfunten från kyrkoruinen används nu i det nya kyrkorummet vid välsignelse av Ryds framtida släktled. Stegvis har kyrkan också utvecklat en öppen och bred verksamhet för vitt skilda grupper i området.

På södra sidan av Timmervägen, i slutningen från spånvägsplattan, ligger längor av trevåningshus i gult tegel. De bildar sex sammanhängande gårdar med lekplatser, friliggande tvättstugor, hobbyhus och en större gemensam parkeringsplats. I det första huset har det allmännyttiga bostadsföretaget Skövdebostäder, som äger samtliga hyreshus i Södra Ryd, områdesexpedition. Vid slutet av gatan har huvuddelen av områdets dag- och fritidshem uppförts i anslutning till ett mindre skogsparti.

I de här husen bor många av de nya invandrarna. En uppgång innehåller lägenhetsinnehavare från fem olika kulturer, en annan en

bart hushåll med utländsk bakgrund. I en av fastigheterna bor en yngre familj, Mürsel med hustru och två barn. De kommer från en liten by Turkiet och är muhammedaner. Mürsel kom till Sverige för att genomgå en ögonbehandling, stannade och arbetar efter utbildning på Volvo Komponenter AB. Han talar god svenska, har osedvanliga kunskaper om det svenska samhället och är väl insatt i aktuella frågor och händelser. Här möter också en av de "svenska invandrarna". Doris, från djupaste Lappland, kom till Skövde på 70-talet för att utbildade sig till undersköterska vid Kärnsjukhuset strax intill. Hon bosatte sig i Södra Ryd, trivdes och stannade med sin son. Sedan en tid arbetar hon inom hemtjänsten i området.

2.3. Centrum

Den andra sidan av Timmervägen har starkare färger och tätare bebyggelse. I en ursprunglig sänka i landskapet ligger här områdets centrum och folktätaste del, symboliskt försett med namnet på landets största skalbagge, ekoxen. Den låga, rosafärgade centrumanläggningen och de blå, 4-5-våningars loftgångshusen har plåtbeklädda fasader. Varma och soliga sommandagar, då de ligger inbäddade i en lummig grönska, ger de ett varmt och färgsprakande intryck. Grå vinterdagar, när snön ligger djup och vinden drar, känns de mindre inbjudande och kalla.

Ekoxens fastigheter är placerade ett stycke från Timmervägen, med torg, garage, parkeringsplatser och planteringar emellan. Tre huskroppar är fristående, en är sammanbyggd med centrumanläggningen. Övriga sex är sammanbyggda två och två med en mellanliggande huskropp till en H-form med öppna gårdar åt sydväst och nordost. På torget är grönsaksförsäljningen i gång. Små grupper av rydbor sitter på bänkarna runt om. De flesta av dem har tydlig, utländsk härkomst. I brist på ett kafé eller annan lokal har de torget som mötesplats. Några nordbor har också träffpunkt här för samtal och en öl eller två.

I centrumanläggningen finns bl a en livsmedelshall och ett bibliotek. Butiken ägs och drivs av Hans med tjugofem anställda. Hans har varit butiksföreståndare sedan områdets tillkomst och utvecklat affären efter dess karaktär och invånare. En av de anställda kom som trettonåring från Libanon till Södra Ryd 1979. Han blev senare den förste invandrare som anställdes i butiken och är en av dem som

bidragit till att överbrygga klyftan mellan svenska och utländska kulturer i området. Övriga serviceinrättningar, post, bank och tidsningsredaktion, ansluter till livsmedelshallen. Där ligger också huvudentrén till centrumanläggningen som främst upptas av Rydsskolan, en samhällsintegrerad skolenhet med något av den gamla byskolans ställning och karaktär. Centrumanläggningen inrymmer även daghem, matserveringar, butiker, en tandvårdscentral och ett bibliotek.

På biblioteket arbetar Britt-Marie. Hon är infödd skövdebo och tillhör med sin familj Södra Ryds sociala stomme. Där hon nu hantlar böcker låg hennes ungdoms bärmarker. Då husen vid Spånvägen byggdes 1970 bosatte hon sig där med sin nybildade familj. Den växte och man flyttade till ett radhus. Nu bor man i en villa något längre norrut i området. Familjen har släktingar och nära vänner i Södra Ryd. Hela familjen, men framförallt Britt-Marie, har under många år också engagerat sig i socialt stödarbete och bildat en scoutförening för barn och ungdomar.

2.4. Arbetsplatser

Vid gång- och cykelvägen utmed Ekoxen finns hänvisningar: Vårdcentral, Hälsoenhet, Polis, Socialt distriktskontor, Kommunalarbetareförbundet, Grundvux o s v. Vad döljer sig bakom anvisningarna? Vi viker av förbi en lekplats, och barnen undrar nyfiket: - Hej, vem är du, vad skall du göra? På frågan om vad skyltarna betyder, förklarar en av dem glatt på lätt bruten svenska: - Dom som är där, bor inte där, dom jobbar där. - Jag bor på samma våning, tillägger en annan av pojkarna.

På andra våningen i 7:an ligger fackets avdelningskontor och Sociala distriktskontoret. Genom en vanlig entrédörr kommer man in i ett stort mottagningsrum, centralt i huset. Därifrån löper korridorer i längdriktningen åt båda håll med ljusa kontorsrum på ömse sidor. Mikael, förste socialsekreterare, förklarar bakgrunden till att han med 25 medarbetare nu arbetar i ombyggda lägenheter i Södra Ryd. Ambitionen att decentralisera och personalens önskan att befinna sig närmare sina klienter var huvudskälen för att flytta ut "norra distriktskontoret" från förvaltningen i centrala staden. Erfarenheterna av arbetsplatsens placering har varit utslutande goda. Gunnar, socialsekreterare på norra distriktet, bosatte sig med

familjen i Södra Ryd för ett par år sedan för att komma närmare arbetsplatsen. Hittills har det varit "enormt bra" att bo och arbeta under de här villkoren, säger han, tar sin cykel och åker hem för lunch.

Återkommande under dagen rör sig grupper av småpratande män och kvinnor, i likadana ljusblå kläder, längs Ekoxens gångväg. De utgör ett avvikande inslag bland södra rydsborna. De tillhör civilförsvaret och är på väg från sin anläggning till matsalen i centrum. "Anläggningen" ligger i mitten av Ekoxen. Till det yttre ser den ut som övriga bostadshus. Hade den inte varit tydligt utmärkt med "RÄDDNINGSSKOLAN" och Räddningsverkets flaggor skulle den varit svår att upptäcka.

Lennart 26 år, vaktmästare, och anställd sedan början av 80-talet beskriver anläggningen. Den etablerades i området 1984 med uppgiften att utbilda och öva människor för räddningsinsatser. Arbetsplatsen har 65 anställda och 1 600 personer genomgår utbildning. En H-enhet i Ekoxen disponeras, Timmervägen 9-17. 108 bostadslägenheterna i loftgångshuset byggdes om till lokaler för administration, undervisning och förläggning. Övningsfält, förråd och fordon är placerade Hasslumsområdet. Arbetsplatsen i Södra Ryd är ändamålsenlig och passar bra in i bostadsområdet. Verksamheten har organiserats väl och fungerar fint. Att ha övningsfältet åtskilt från utbildnings- och förlägningsplatsen är dock en nackdel.

I angränsande H-enhet bor Marie sedan sju år i en prydligt inredd tvårummare. Hon hade tidigare en större lägenhet, men flyttade när yngsta barnet fick egen bostad. De två vuxna barnen bor nu nära intill i Södra Ryd. För Marie är arbetet mycket betydelsefullt. Det mesta av sin tid ägnar hon därför åt uppgiften som föreståndare för en matservering inne i staden. Utanför på gården leker barn. Där sitter också några äldre. Marie berättar att det ligger ett mindre vårdhem för utvecklingsstörda i bottenvåningen och ett behandlingshem för senildementa i huset mittemot.

De anställda vid vårdhemmen upplyser att även här har bostadslägenheter byggts om för dessa människors speciella behov. Båda ligger i markplanet med stora uteplatser, vilket underlättar både boendet för klienterna och arbetet för de anställda.

2.5. Bo och verka

Kristina 6 år är på väg till Rydshallen med sin mamma. Hon berättar glatt att en journalist vid Skövde Nyheters lokalredaktion i området fotograferat och skrivit om hennes knälånga hår som aldrig klippts. Kristinas föräldrar, Maria och Johan, invandrade från Irak 1977. De tycker att familjen funnit sig väl tillrätta i det svenska samhället. Sedan 1984 är de svenska medborgare. Som kristna assyrier med starka släktskapsband har de ändå bevarat en kulturell identitet vid sidan av den svenska. Sina personliga erfarenheter använder de nu för att föra människor med skilda kulturella traditioner närmare varandra.

Tidigare var Johan sekreterare i den assyriska föreningen och aktiv i hyresgästföreningen. Maria har tidvis arbetat som tolk. Sedan 1986 ägnar de fritiden åt att bygga upp en bred och lokalt förankrad verksamhet inom Röda korsets ram i området. "Träffpunkten Södra Ryd" är utgångspunkt för de hjälparbeten som är ett av huvudinslagen. Johan har också startat den internationella idrottsföreningen Röda korsets IS som är den första föreningen i sitt slag med medlemmar från tioalet skilda länder. Han är just ledig från sitt svetsarjobb för att förbereda en manifestation mot rasism som skall genomföras under sommaren. Flera av landets främsta underhållare och idrottsmän är engagerade. Johan är väldigt glad över att dessa människor med sin popularitet vill bidra till att öka förståelsen mellan olika kulturella grupper i vårt samhälle.

Maria och Johan bor med sina tre barn i det sista av Ekoxens blå hus. Från deras balkong har man österut en fin utsikt mot ett smalt skogsbälte. Mellan träden kan man på andra sidan skönja en helt annan typ av bostadsbebyggelse. Runt "deras" hus slingrar sig cykel- och gångvägen norrut först till Barkvägen och därefter norrut, "nedåt", utmed den svaga slutningen och genom den låga småhusbebyggelsen. På liknande sätt som den genomskinliga skogen bildar Barkvägen en osynlig gräns till en annan del av Södra Ryd. Den löper parallellt med Timmervägen och skär på samma sätt tvärs genom området. På den södra sidan ligger längor av tegelröda trevåningshus kring långsmala, öppna gårdar med lek- och uteplatser. På den norra sidan småhusen med insatslägenheter. I slutet av gatan ligger områdets idrottsplats, ett dag- och fritidshem. I en långa bor Rune, trädgårdsarbetare, som närmar sig pensionen. Rune är inte längre direkt aktiv i föreningslivet, men deltar i kontaktkom-

mitténs bostadsmöten. Tidigare bodde han på Timmervägen 11, hade en bra lägenhet och trivdes fint. När fastigheten skulle hyras ut till civilförsvaret blev han tvungen att flytta. Åtgärden var riktig och han fick sin nuvarande, nyreparerade lägenhet som ersättning. Men han döljer inte sitt missnöje över hur okänsligt han och andra hyresgäster behandlades vid omflyttningen. Kompisen, Sten, har en enrummare på Timmervägen 7, samma våning som Sociala distriktkontoret. De är överens om de nya arbetsplatserna löst det akuta uthyrningsproblemet, men även att de tillfört området "mer liv och rörelse", "större stabilitet och lugn".

Lars-Åke delar ut frågeformulär till hyresgästerna om förändringar av boendemiljön. Han är ordförande i "Kontaktkommittén Barkvägen". De som bor i hyreshusen vid Barkvägen skall tala om vad de vill ändra på och förbättra. Kontaktkommittén redovisar resultaten för hyresgästerna och samråder med bostadsföretaget om hur förändringarna skall genomföras. Lars-Åke känner sitt område väl. Han är visserligen inflyttade från Hudiksvall, men har bott här med sin familj över tio år. Man har inga släktingar, men många vänner och bekanta i Södra Ryd. Lars-Åke är aktiv i flera föreningar. Sedan 1986 arbetar han också som sjukvårdslärare på Räddningsskolan. Det har varit "nyttigt för området med verksamheter". De har medfört en "uppräckning av centrum" och haft en "lugnande effekt" på den "sociala situationen", säger han.

I början av Barkvägen bor Kristina i sin enrummare. Hon är bekant med Lars-Åke genom kontaktkommitténs verksamhet. Fritiden ägnar hon huvudsakligen åt kyrklig verksamhet. 1979 flyttade hon från Alingsås till Södra Ryd för att utbilda sig och med en mycket negativ bild av området. Hennes erfarenheter blev helt andra. Genom kyrkan kom hon "snabbt in i området". Idag har Kristina en syster, många vänner och regelbundna kontakter med ett hundratal människor i Södra Ryd. Det finns brister i området. En del människor är ensamma eller lever i besvärliga förhållanden. Men många trivs bra. "Vi lever ganska nära varandra och det finns en stor öppenhet. Möjligheterna att förändra är därför också stora."

Utanför arbetar Aimo, från Finland, energiskt med planteringarna. Han är fastighetsskötare sedan många år. Aimos familj fick också flytta när civilförsvaret skulle beredas plats och man bor nu i ett bostadsrättshus på norra sidan Barkvägen.

2.6. Gränser

Först ligger där daghemmet Trollsländan och bakom garagelängan de gula, tvåplans HSB-husen med små välskötta uteplatser. Närheten mellan husen, variationerna och de smala, slingrande gångvägarna ger ett livfullt intryck och en känsla av äldre småstads-kvarter.

Den svagt sluttande Näverstigen leder ned mot kvarteret Nyckelpigan. Här bor Curt med hustru och tre barn. I femton år har de levt i Södra Ryd. Fram till 1980 bodde familjen i en tvårumslägenhet på Spånvägen, därefter flyttade man till en trerummare på Barkvägen. Sedan några år har familjen ett rymligt en- och ett halvplans trähus med bostadsrätt vid Nyckelpigevägen. Under flera år pendlade Kurt till Tibro för arbete som avsynare på en möbelfabrik. 1986 fick han erbjudande om att bli vaktmästare på Räddningsskolan. Lönen var något lägre, men fördelarna med ett omväxlande arbete på behagligt gångavstånd övervägde. Kurts hustru arbetar deltid på pastorsexpeditionen och barnen går på daghem och i skolor alldeles intill.

Arbetskamrat till Kurt och nästan granne är Mats. 1983 kom han till Södra Ryd som yrkesmilitär. Två år senare var han anställd vid Räddningsskolan. Familjen har nu ett kedjehus på Flugvägen och hustrun arbetar som sjuksköterska på närbelägna KSS. För Kurt och Mats och deras familjer är den nuvarande bostads- och arbets-situationen närmast idealisk. Som handläggare av personalfrågor tillmäter därför Mats boendet i området en viss betydelse vid anställningar.

Längst norrut, i anslutning till kvarteret Nyckelpigan, ligger Södra Ryds största och mest välutrustade lekplats. Den åtskiljer här området västra och östra del. Från fritidsområdet leder en stig genom ett mindre skogsparti fram till Granängsvägen. Här möter en helt annan typ av bebyggelse. Stora friliggande villor på väl tilltagna tomter. Även om småhusbebyggelsen successivt ändrat karaktär från de relativt enkla HSB-husen vid Barkvägen till de mer påkostade villorna längre norrut, erbjuder dessa fastigheter ändå en avsevärd kontrast.

Ett av de mindre iögonenfallande husen ägs av Skövdebostäders direktör, just i färd med att sälja bostaden. Roland har arbetat in-

om företaget sedan 60-talet och har ingående kunskap om hur det och Södra Ryd utvecklats. Han beskriver Södra Ryd som resultat av, å ena sidan den expansiva samhällsutvecklingen under 50- och 60-talen och det hektiska byggandet för att möta behoven, å andra sidan 70- och 80-talens ekonomiska stagnationen med uppbromsningen av bostadsbyggandet och inriktningen på småhus. Fram till mitten av 70-talet färdigställdes områdets hyresrättshus. Därefter har utbyggnaden uteslutande försiggått med småhusbebyggelse i varierande former. Någon integrering av småhus och flerfamiljshus var inte möjlig p g a den tidigare exploateringen. Det fortsatta byggandet fick göras som en separat utvidgning av området norrut.

Varför engagerade sig då inte det allmännyttiga bostadsföretaget i småhusbyggandet i området? Roland förklarar att företaget t o m var först med att uppföra ett hundra småhus i Södra Ryd som hyresrättsbostäder. Under flera årtionden hade Skövdebostäder stått för huvuddelen av bostadsproduktionen i Skövde. Företaget behövde stabiliseras och organisera sin förvaltning. På 70-talet ställdes det plötsligt inför problemet att bära merparten av bördan för överskottet av bostäder i kommunen. Det var inget bra läge för nya engagemang i småhusbyggen.

Från granängen leder gång- och cykelvägen uppåt, tillbaka genom områdets östliga småhusbebyggelse. Längst österut löper Östra Skogsrovägen, tillfartsgatan för hela denna del av området. Via "gränderna" vid Stockvägen och parhusen i kvarteret Tusenfotingen når man Mjölmossevägen. Här ligger de tvåplans radhus i trä och ljust tegel som Skövdebostäder ursprungligen byggde som hyresrättsbostäder. Senare såldes de och ombildades till bostadsrättslägenheter. Vid Fredriksbergsvägen skymtar västerut, genom det smala skogsbältet, åter centrums karakteristiska blå och rosa färger.

¹ Framställningen är ett försök att kortfattat ge en mer sammanhängande bild av Södra Ryd. Den utgör en fri sammanställning av olika underlag som tagits fram i undersökningen. Det huvudsakliga materialet härrör från intervjuer med personer som bor och/eller arbetar i Södra Ryd (se not sid 52). Händelserna och personerna, inklusive deras namn, är autentiska, men de har fogats ihop i en sammanpressad tidsdimension.

3. SKÖVDE

Skövde ligger i ett ovanligt bördigt jordbrukslandskap, utsträckt utmed den naturresursrika Billingens östsluttning. Under århundraden utgjorde den här geografiska och ekologiska lokaliseringen grundbetingelsen för dess utveckling som handels- och hantverksort (Ström 1985).

3.1. Näring och arbete

För det moderna Skövdes framväxt och expansion blev dock järnvägen, garnisonen och tillverkningsindustrin särskilda drivkrafter. Skövde är nog mest känd som garnisonsstad och viktig järnvägsort utmed västra stambanan. Men från senare delen av 1800-talet blev stadens industriella sektor också en vital och alltmer betydelsefull utvecklingsfaktor (Hallbäck 1985). 1980-talets Skövde kunde karakteriseras som en utpräglad industriort, fortfarande med starka militära inslag, belägen i en traditionsrik och alltjämt livskraftig jordbruksbygd (Linde 1980, Drugge/Johansson 1990).

Billingenområdets naturtillgångar som skiffer, diabas, kalk och lera kom tidigt till användning som råmaterial vid tillverkning av sten, kalk och tegel; verksamheter som var föregångare till senare storindustrier som Durox, Cementa och Rockwool. Mest framgångsrikt av de många företag som grundades redan på 1800-talet var emellertid den verkstadsindustri som startades år 1868 under namnet "Skövde Gjuteri och Mekaniska Verkstad". Genom att framtidigt anpassa och utveckla tillverkning och produkter till nya behov och krav etablerade den sig som en framstående motortillverkare. Företaget ingår nu i Volvo-koncernen som en väsentlig enhet inom Volvo Komponenter AB (Alfredsson 1984).

De flesta företag som skapades i den tidiga industrialiseringen existerar inte längre. Hela den ansenliga textilindustrin är i stort sett avvecklad, liksom det mesta av snickeri- och möbelindustrin. Samtidigt har dock helt nya industriföretag skapats. CEJN som tillverkar ledningskopplingar är ett av dem med en dynamisk tillväxt. Dilox AB med tillverkning av slipverktyg är ett annat. Stadens industriella bas bildas emellertid av Volvo Komponenter AB och byggmaterialindustrierna Cementa och Rockwool.

Trots dessa skiftande förändringstendenserna innebar tiden efter andra världskriget en kraftig industriell expansion också i Skövde. År 1950 fanns i runda tal 50 industriföretag med ca 2 500 anställda arbetare (Alfredsson 1984; Statistisk årsbok 1955). Tjugo år senare hade dåvarande Volvo Skövdeverken ensamt 2 700 anställda arbetare, samtidigt som stadens tre huvudindustrier svarade för 67% av totala antalet anställda inom tillverkningsindustrin. Under senare delen av 1980-talet steg andelen till ca 75%. Volvo Komponenter är, med sin expanderande produktion och stora andel av de anställda inom tillverkningsindustrin, huvudkällan till förändringen. Stadens industriella utveckling har de senaste årtiondena m a o präglats av en kraftig tillväxt och ensidig koncentration.

Vid stambanans tillkomst i mitten av 1800-talet gavs den sträckningen genom Skövde. I "Beskrifning öfver Westra stambanan", 1859, meddelades att "Skövde stad ... genom jernvägen plötsligt blifvit från en undangömd tillvaro inryckt i verldslivets rörelse" (Fridell 1940). Järnvägens kommunikationsfördelar fick också avgörande betydelse för grundandet av Skövde som militärstad under 1900-talets inledande decennier. Tre regementen - som senare kom att betecknas K3, T2 och P4 - och två staber lokaliserades till orten (Skövde museum 1984). Fram till 1950-talet utövade de militära etableringarna och verksamheterna ett stort inflytande på stadens utveckling, stadsbilden och det sociala livet (Näsström 1970). Fördubblingen av befolkningen under en tjuugoårsperiod i början av seklet var direkt avhängigt den militära närvaron i staden. Vida markområden avsattes för militära ändamål. De stora anläggningarna och massiva byggnaderna gav en särpräglad tyngd åt småstadens bebyggelse (Västergötlands Fornminnesförenings Tidsskrift 1985; Svenska stadsmonografier 1948; Sillén 1981).

Motoriseringen och vapenutvecklingen inom armén medförde att regementenas funktioner och uppgifter förändrades. Kavalleriet upphörde och ersattes av helt andra utbildningar. År 1983-84 flyttades slutligen K3 till Karlsborg. Skaraborgs regemente tillhörde ursprungligen infanteriet, men ombildades i början av 1940-talet till pansarregementet, P4. Göta Trängregemente flyttades år 1915 till Skövde och gavs senare beteckningen T2 (Skövde museum 1984). Båda dessa förband är fortfarande verksamma i staden om än i betydligt mindre omfattning än fram till slutet av 1970-talet.

Så sent som 1980 fanns ca 1 500 anställda och 2 300 värnpliktiga vid stadens militära enheter. Sex procent av totala antalet - och hälften av de statligt - yrkesverksamma inom kommunen var anställda vid militära myndigheter. Bortåt 4 000 invånare hade familjeknytning till militära myndigheter och verksamheter (Länsstyrelsen Skaraborgs län 1981). Förflyttningen av K3 och neddragningen av personalen vid T2 i början av 1980-talet innebar ett bortfall av militäranställningar som bidrog till en befolkningsstagnation i kommunen.

3.2. Befolkning och arbete

Vid sekelskiftet uppgick Skövdes befolkning till 4 872 personer. Tjugo år senare var antalet det dubbla. Ökningen är procentuellt den kraftigaste i stadens moderna historia. Under 1930-talet avmattades tillväxten, för att åter stegras det följande årtiondet (Nilsson 1989). År 1945 befolkades staden av 16 237 personer. Femton år senare var invånarna drygt 23 000. Från 1960 till 1970 ökade befolkningen i Skövde kommun med i runda tal 6 400 personer (Statistisk årsbok 1914-78). Hälften av dem utgjordes av inflyttade och hälften av nyfödda. Under 70-talet var in- och utflyttningar ungefär lika stora och befolkningsökningen på 2 500 personer utgjordes av nyfödda. 1980-talet kännetecknades av ett stationärt tillstånd i befolkningsförändringen runt 46 000 invånare (FoB 1970-85).

Befolkningsutvecklingen i Skövde under efterkrigstiden kan i grova drag karakteriseras som snabbt växande under 1950- och 60-talen, avtagande under 1970-talet och stagnerande under 80-talet. Flyttningsrörelserna var betydande under 60- och 70-talen. Därefter har de successivt avtagit och legat kring 1 500 personer/år under 80-talet. Kommunen har de senaste årtiondena haft en relativt ung befolkning. Det har inneburit att dödligheten varit låg och födelse-talen höga (Skövde kommun 1984, 1989).

Yrkesstrukturer och arbetsmarknader hänger nära samman med befintliga näringsgrenar och produktionsförändringar. Ett sätt att betrakta dem är att utgå ifrån tre huvudsektorer: materiell produktion, offentlig verksamhet, och handel, samfärdsel och privata tjänster. En översiktlig jämförelse mellan sektorerna i övriga landet och i Skövde kommun visar på ungefär samma storleksförhållanden och förändringstendenser. Med antalet förvärvsarbetande

som mått upptar den materiella produktionen ca 38%, den offentliga verksamheten ca 35% och handel/privata tjänster ca 27% (FoB 1965-85). Under de två senaste årtiondena har förändringarna genomgående inneburit att antalet anställda förskjutits från den förstnämnda sektorn till den andra. I Skövde där Volvo Komponenter AB, Staten, Landstinget och Kommunen är de största arbetsgivarna, har de två sistnämnda svarat för ca 90% av nytillkomna arbetstillfällen inom den offentliga verksamheten (Skövde kommun 1985).

En något närmare jämförelse visar dock att, tillväxten av offentligt anställda kommit senare och varit snabbare, att andelen anställda inom tillverkningsindustrin är högre och andelen anställda inom varuhandeln är lägre i Skövde kommun än i övriga landet. Den snabbaste tillväxten av den offentliga verksamheten inträffar i riket som helhet under perioden 1965-75. Därefter sker en successiv avtrappning. I Skövde kommun uppträder den kraftigaste expansionen under följande femårsperiod. Under denna tid är tillväxten högre än riksgenomsnittets och antalet sysselsatta fördubblas i runda tal till 8 600 anställda 1980. Därefter har tillväxten avtagit och stagnerat. Inom varuhandelsområdet är genomgående ca 20% färre yrkesverksamma jämfört med riksgenomsnittet. Inom den materiella produktionen uppvisar i gengäld tillverkningsindustrin i kommunen ca 30% av totala antalet sysselsatta, vilket är avsevärt högre än riksgenomsnittet. Dessutom dominerar bil- och byggämnesindustrin sysselsättningen ensidigt inom tillverkningssektorn i Skövde med över 70% av de anställda (FoB 1965-85).

Perioden 1965-70 växte antalet anställda inom huvudindustrierna Cementa, Rockwool och Volvo Komponenter stadigt. De offentligt anställda ökade med 750 personer, men det totala antalet yrkesverksamma i kommunen trots det endast med 800 personer. Orsaken var att teko-, jordbruks- och stenvaruföretag samtidigt lades ned i en omfattning motsvarande ca 1 000 arbetstillfällen. De inledande åren på 1970-talet präglades av en kraftig offentlig och industriell expansion. Första etappen av Kärnsjukhuset (KSS) togs i drift, Volvo Komponenter ökade sin personal med drygt 1 100 personer till totalt 4 500 1974, Rockwool nyanställde sammanlagt 100 personer och Cementa behöll sin anställningsnivå på drygt 400 personer (Länsstyrelsen 1981; Rockwool 1988¹).

Oljekrisen, nedgången för bilindustrin, minskningen av byggandet i landet och fortsatta svårigheter för teko-industrin ändrade arbets-

marknadens och sysslesätningens förutsättningar drastiskt och abrupt från 1973. Volvo tvingades till omfattande nedskärningar av produktion och anställda, från 1974 till 1978 med 1 000 personer. Cementa omorganiserades och ett hundratal tjänstemän förflyttades från Skövde. 1978 avvecklades slutligen också Brasons AB och med det textilindustrin i Skövde. Tillsammans berörde dessa förändringar ca 1 400 anställda. Återhämtningen skedde successivt. Först 1983 var t ex Volvo Komponenter uppe i 1974 års produktionsvolym och 1985 i samma personalstorlek. I slutet av 1980-talet uppgick antalet anställda till nära 5 000 (Länsstyrelsen 1981, Cementa 1989; Volvo 1989²).

Mellan 1975 och 1980 minskade antalet anställda inom samtliga näringsgrenar, förutom privata och offentliga tjänster. Den andra etappen av KSS färdigställdes och medförde att antalet offentliganställda ökade med 2 100 personer. Den privata tjänsteverksamheten utvidgades med nära 400 personer. Tillsammans svarade de för hela nettotillskottet på 1 200 arbetstillfällen som tillfördes kommunen under perioden (FoB 1975-80).

Under 1980-talet fortsatte föregående årtiondens omstrukturering av näringslivet, med kombinerad avveckling, utveckling och koncentration som direkt återverkade på arbetsmarknaden inom kommunen. Ranstad AB lades ned, K3 förflyttades och T2 krymptes i början av decenniet. Därigenom togs 500 arbetstillfällen bort. Volvo Komponenter expanderade åter kraftigt med hjälp av den förbättrade internationella konjunkturen till 5 000 anställda som väl kompenserat en nedgång på hos byggämnesföretagen Cementa och Rockwool. Den offentliga verksamheten uppvisade fortsatt, men avsevärt lägre tillväxttakt (Länsstyrelsen 1981; Volvo 1989; FoB 1985).

En del av de här förhållandena och förändringarna inom näringsliv och arbetsmarknad är specifika och innebär särskilda konsekvenser för Skövde kommun. Näringsliv, arbetsmarknad och kommunens ekonomi har ökad sårbarhet vid allmänna konjunkturnedgångar och branschsvängningar. Kommunen är också ensidigt beroende av ett fåtal privata företag. Kommunens planering får därigenom ett större osäkerhetsmoment eftersom förutsättningarna t ex för bostadsförsörjningen kan ändras relativt snabbt.

3.3. Bostäder

Bostadsförhållandena var från 1920-talet och framåt ett av landets stora sociala och politiska problem. Situationen i Skövde utgjorde inget undantag. Från 1930- och 40-talen utformades en aktiv, statlig bostadspolitik och samhällsplanering. Som ett led i ansträngningarna att komma tillrätta med bostadsbrist, trångboddhet och spekulationer skapades förutsättningar för att i kommunerna bilda bostadsaktiebolag med samhälleligt majoritetsägande. Deras uppgifter var att uppföra, äga och förvalta byggnader och bostäder avpassade för de breda folklagrens behov och medel. Under 1940-talet organiserades därför i kommuner och städer "allmännyttiga bostadsföretag". Skövde stadsfullmäktige fattade 1942 beslut om att bilda ett sådant fastighetsbolag och året därpå genomfördes bolagsbildningen (SOU 1945:36; Lennartsson 1982; Andersson 1983).

AB Skövdebostäder omgärdades, i likhet med många andra sådana företag, de första åren av politiska meningsskiljaktigheter. Det försvårade kommunens handläggning av bostadsproblemet och hämmade företagets verksamhet. Från slutet av 40-talet stegrades dock byggnadstakten avsevärt och fram till 1952 uppfördes den sk Lakestån om 323 lägenheter. Därefter följde i rask takt en utbyggnad av Billingsluttningen, kvarteren Eriksdal, Vårlöken och Grubbagården om tillsammans 1144 lägenheter. Fram till den tidpunkten i mitten av 1960-talet sköttes bolagets hela byggnads- och förvaltningsverksamhet av Drätselkammarens ordförande Gustav Lake och tre deltidsanställda kontorister. Inför företags nya och större uppgifter började då en fast heltidspersonal att anställas. Flera medarbetare, bl a nuvarande VD Roland Andersson, har arbetat i företaget sedan dess (Andersson 1983; intervju: Lake G 1987³).

Årsproduktionen av bostäder i Skövde var under de här decennierna 250-350 lägenheter. Skövdebostäder svarade för nära hälften. HSB, Svenska Riksbyggen och privata byggmästare för resterande del. Riksbyggen utförde projekteringsarbetet för Skövdebostäder, medan byggnadsproduktionen sköttes av privata företag via entreprenadförfarande. Genom den stora nyproduktionen, direktanknytningen till stadsstyrelsen och nära samarbetet med det största industriföretaget Volvo kom Skövdebostäder att få en ytterst viktig roll i formandet av det moderna Skövde. Den inte alltid särskilt uppmärksammas, men för invånarna betydelsefulla förmedlingen av lägenheter - kan illustrera detta.

"Företagets styrelse förmedlar lägenheter efter i stort sett samma principer som en bostadsförmedling. Systemet som förefaller en utomstående behäftat med vissa svagheter, fungerar inte minst tack vare det förhållandet att chefskapet i Skövdebostäder och stadens drätselkammare ligger hos en person, direktör Gustav Lake, som har möjlighet till stor allsidighet i bedömningen av olika behov." (Byggforum 1958 nr 1, s 16-7)

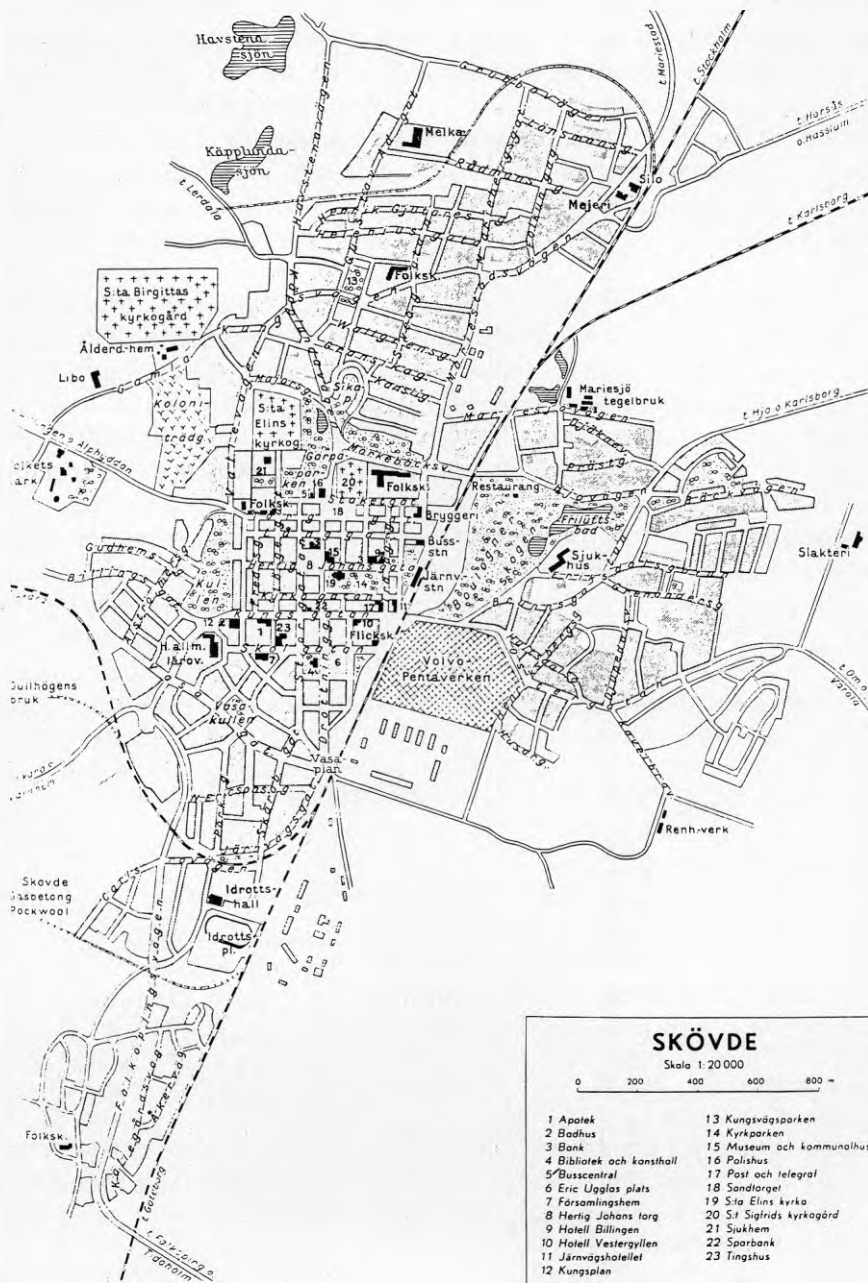
Skövde kommun har i likhet med en del andra mindre kommuner aldrig haft någon kommunal bostadsförmedling. Skövdebostäder har istället tagit emot anmälningar, hållit kontakt med andra bostadsföretag och förmedlat lägenheter. Ännu på 1990-talet arbetar man i stort på samma sätt.

Järnvägen, garnisonen och tillverkningsindustrin har varit avgörande betingelser för samhällsutvecklingen i kommunen, men också kraftfullt påverkat stadsbildens utformning. På grund av att stambanans sträckning längs Billingsluttningen och nära stadens centrum, industrins och militäranläggningarnas placering öster om järnvägen samt Billingebergets begränsning västerut, har stadens utvidgning huvudsakligen skett i nordsydlig riktning. Det har medfört att staden med tiden kommit att likna en bandstad (se sid 27).

De här omständigheterna bildade förutsättningar för planeringen av det utökade bostadsbyggandet på 1950- och 60-talen. "Att bygga på höjden eller på längden" var något tillspetsat uttryckt de möjligheter planerarna hade att arbeta med. Tanken att i Skövdes centrala delar bygga 10-15 våningars bostadshus fördes dock inte särskilt långt. Bostadsbyggandet fullföljas istället som en längdutvidgning av stadsbygden med "normalhöga" flerbostadshus och småhus (Westin 1985; Lake 1955; intervju: Lake G. 1987).

Under 1960-talet tillkom två starkt styrande planeringsförutsättningar. Den ekonomiska utvecklingen under efterkrigstiden, med åtföljande urbanisering och befolkningsomflyttning, hade medfört att bostadsfrågan inte kunnat lösas i landets tätorter. Den ytterligare accelerationen av de ekonomiska förändringarna under 60-talets första hälft gav upphov till en tro om konstant hög tillväxt. Sådana framtidsutsikter ställde handfasta krav på snabba och omfattande åtgärder inom stadsplanering och bostadsbyggande.

Översiktskarta över Skövde stad 1940-talet.

De riktlinjer för bostadspolitiken som drogs upp och som bl a ledde fram till det s k "miljonprogrammet" för nyproduktion av bostäder åren 1965-74 var en annan förutsättning. 100 000 bostadslägenheter skulle färdigställas varje år, Bristen på bostäder, trångboddhet och dåliga boendemiljöer skulle undanröjas. Rimliga boendekostnader skapas. Kommunernas möjligheter till markförvärv underlätades, långivningen förbättrades, noggrannare planering och större byggnadsprojekt befrämjades, rationellare och mer industriellt byggande understöddes. Ett bruksvärdesystem för att dämpa hyresutvecklingen och individuellt bostadsstöd för att stärka hushåll med låga inkomster infördes (Kungl. Maj:ts proposition 1967;100).

I många kommuner förde de här förutsättningarna inte omedelbart upp frågan om hur byggandet skulle genomföras kvalitetsmässigt på dagordningen. Under trycket av en massiv bostadskö och betydelsefulla lokala ekonomiska intressen inriktade sig kommunalmän och planerare snarare på att hur mycket och hur snabbt man kunde bygga för att ge de bostadslösa tak över huvudet och tillgodose arbetskraftsbehoven. I Skövde fick bostadsförsörjningen under den här perioden en starkt kvantitativ inriktning. Under 1940- 50-talen producerades i genomsnitt 215 bostadslägenheter årligen. Följande två årtionden färdigställdes i genomsnitt 504 bostadslägenheter om år.

En enkel sammanställning av bostadsbeståndets utveckling ser ut så här (Skövde kommun 1989).

	Totalt lgh	Flerbhus	Småhus
1930	2 971		
1940	4 177		
1950	6 586		
1960	9 529		
1970	14 873	8 217	6 656
1975	18 492	10 331	7 711
1980	20 150	11 137	9 013
1985	20 831	11 125	9 706
1988	21 156	11 197	9 959

Under 1980-talet uppfördes i genomsnitt 213 bostadslägenheter årligen t o m 1988. När antalet outhyrda lägenheter lägenheter var som störst inom kommunen i början av 1980-talet anpassades planeringen därefter. År 1985 var nyproduktionen därför enbart 76 lägenheter, den lägsta under efterkrigstiden. Mellan 1960 och 1975

uppfördes drygt 40% av kommunens totala antal bostadslägenheter år 1989. Mellan 1970 och 1975 byggdes dubbelt så många lägenheter i flerbostadshus som i småhus. Årtiondet därpå var förhållandet omvänt (Bostadsstyrelsen 1978).

¹ Skriftliga uppgifter lämnade av företagets representant vid intervju.

² Se not 1.

³ 25 intervjuer har skett med 15 personer som haft strategiska eller centrala roller i helhetsförloppet (se sid 52). Gustav Lake är en av dem, även om han inte varit direkt inblandad i den senaste fasen. Under fyra årtionden innehade han centrala funktioner och uppgifter inom Skövde kommun. En av hans mer framträdande insatser var det drivande arbetet för en demokratiskt styrd bostadsförsörjning i kommunen.

4. SÖDRA RYD

Övergången från ortsbildning till förortsbildning tillhör en sen fas i samhällsutvecklingen. Förorten har framförallt varit den moderna storstadens tillväxtform under 1900-talet. "Förort" antyder bihang eller supplement till ort. Förorten har också alltid utgjort ett del-samhälle i direkt förhållande till ett större samhälle. Vare sig det gällt industriförorter, villaförorter eller någon annan form har de varken planerats eller byggts upp som fullständiga samhällen. Förorten kan betraktas som ett samhälle avskilt ifrån staden, men angränsande till och starkt beroende av den. Senare tids förorter är ofta beroende av stadens flesta funktioner och därför närmast en förlängning av den (Jones 1970; Johansson 1974; Modig 1985).

Under efterkrigstiden blev förortsbyggandet de svenska storstadsområdenas expansionsform. Efterhand blev det också ett framträdande inslag i de mellanstora svenska städernas utvidgning. De flesta av landets förorter byggdes under det s k miljonprogrammets decennium. Uttrycket "sextiotalsförort" formades som en samlingsbeteckning för en typ av nya bostadsområden som skapades under denna tid (Björnberg 1980). Det finns goda skäl att iaktta försiktighet med sådana generaliseringar. Skillnaderna mellan t ex de förorter som byggdes i storstäderna i början av perioden och de som kom till i mindre tätorter mot slutet, kan vara betydande beträffande storlek, utformning, hustyper, service, sammansättning av boende o s v (Flemström & Ronnby 1972; Gordon & Molin 1972; Daun 1976; Hedman 1976; Egerö 1979). En del av de gemensamma förutsättningarna och kännetecknen som framkommit är följande (Thelander 1984; Daun 1985).

- * En gemensam bakgrund i försöket att lösa bostadsförsörjningen
- * Utformades som grannskapsenheter i funktionalistisk stil med öppna och ljusa trafikdifferentierade miljöer för enbart boende, åtskilda från industriområden och arbetsplatser
- * Placerades utanför tidigare stadsbygd
- * Uppfördes på kort tid med flerbostadshus och hyresrätt
- * Byggdes med delvis nya tekniska och industriella metoder hög teknisk standard, stora lägenhetsytor, enkla byggnadskonstruktioner och låga utförandekvaliteter
- * Erhöll till en början liten samhällelig och kommersiell service
- * Befolkades av en stor andel nyinflyttande arbetare och lägre tjänstemän, yngre personer och människor med utländsk bakgrund
- * Erhöll en hög omsättningen av boende och lågt anseende
- * Drabbades av tomma lägenheter vid god bostadstillgång.

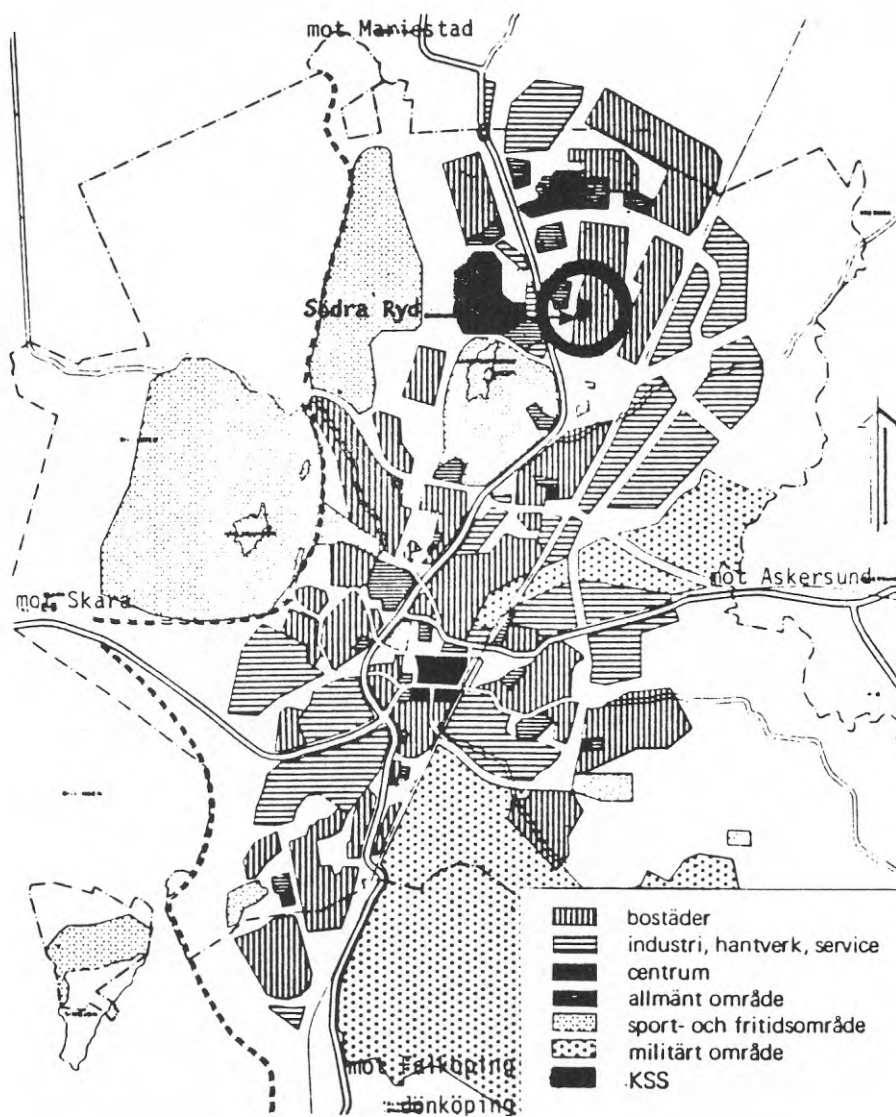
Sextiotalsförorterna utgör inte någon unik svensk företeelse, men en specifik kombination av omständigheter i den svenska samhällsutvecklingen gav dem en viss särprägel. Den relativt sena urbaniseringen sammanföll med efterkrigstidens enastående ekonomiska tillväxtkonjunktur. Samhällsstyrningen av boendeområdet etablerades med statlig och kommunal planering, byggnadsprogram, nya finansieringsformer och hyresstöd. Funktionalismens idéer slog igenom och sammankopplades med grannskapstänkande, ny industriell teknik och produktutveckling. Bostadskonsumenter befäste också genom hyresgäströrelsen och Kooperationen sin relativt starka ställning inom boendeområdet.

4.1. Planering och byggande

Tanken på att skapa ett bostadsområde norr om Skövde stad i trakterna av församlingen Ryd kan spåras till 1940-talet (Forbat 1949). Den låg i linje med uppfattningen om en "långdutveckling" av staden och synsättet att förlägga nya bostadsområden ett stycke utanför befintlig stadsbygd. Idén diskuterades, men konkretiserades först i "Generalplan för Skövde stad 1965-90". Där redovisades ett "avlastningsområde" för stadens centrala delar i den nya stadsdelen Ryd (Olofsson 1985). Rydområdet låg inom den expansionsriktning som vid den tidpunkten ansågs mest naturlig för bebyggelse av flerbostadstyp. Området öster om järnvägen var avsatt för industriella och militära ändamål. Billingenslutningen var i stort färdigbebyggd och bostadsbebyggelse på bergsplatån hade uteslutits. Söderut var utvidgningen begränsad och mest lämpad för småhus (se sid 32).

Ryd-planerna utformades mot bakgrund av efterkrigstidens, och i synnerhet 1960-talets, gynnsamma ekonomiska och industriella utveckling. Ortens huvudindustrier, Volvo, Rockwool och Cementa expanderade fortgående och arbetskraft strömmade till. Kärnsjukhusets lokalisering till Skövde och placering i Ryd-området förväntades också att ge ett "sug" efter arbetskraft. Tillsammans manade det beslutsfattarna att snabbt realisera Ryd-planerna. Utgångspunkten för planeringen var att behovet av bostadslägenheter under 1970-talet skulle komma att motsvara det snabbt växande arbetskraftsbehovet (Intervjuer: Lake G 1987; Andersson R 1985).

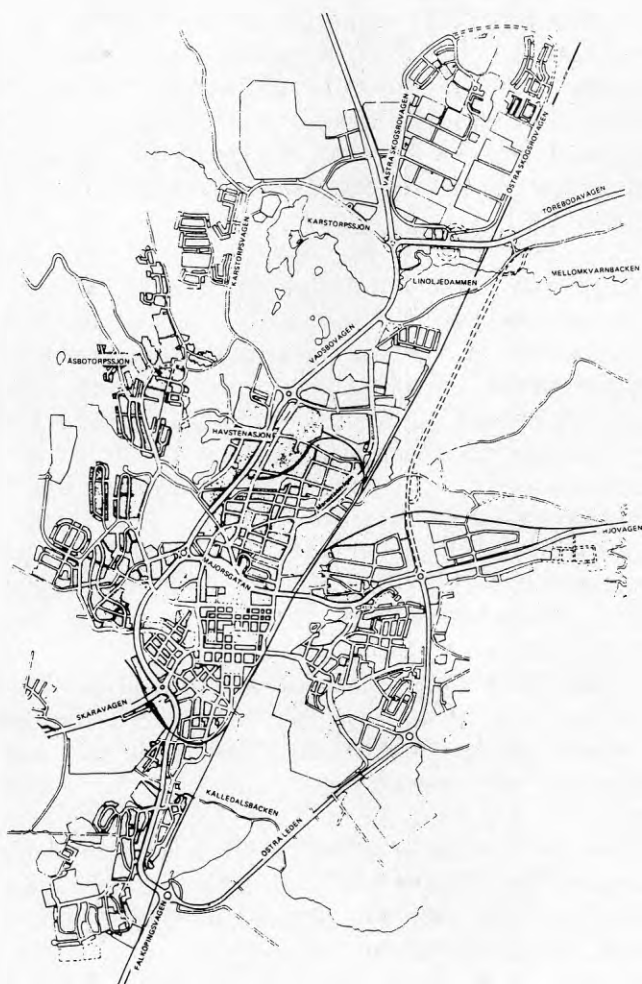
Översigtskarta över markanvändning inom Skövde stad, 1980-talet.

De tidiga Ryd-planerna omfattade därför exploatering av två likvärdiga bostadsområden - Norra och Södra Ryd - med ett regioncentrum i den norra delen. Genomförandet inleddes med den södra delen. Den ekonomiska stagnationen, uppbromsningen av befolkningstillväxten och bostadsbehovet medförde sedan att planerna på utbyggnad av en liknande norrdel skrinlades.

Översiktskarta över Skövde stad och Södra Ryds lokalisering.

Södra Ryd

Södra Ryds tillkomst inleddes 1967 med att Skövde kommun gav Skövdebostäder i uppdrag att genomföra en utbyggnad i församlingen Ryd. Bostadsföretaget beviljades tillstånd att uppföra 932 lägenheter i flerfamiljshus och 87 lägenheter i enfamiljshus avsedda för uthyrning. Följande år förvärvade kommunen den mark som krävdes. Svenska Riksbyggen projekterade och 1969 inleddes byggnadsarbetet under ledning av huvudentreprenören Byggnads AB Harry Sjögren (Skövdebostäder 1970).

Utbyggnaden av området har fortgått i tre faser. Kvarteren Skalbaggen, Skogsmyran, Guldbaggen, Dagsländan och Lysmasken bebyggdes fram till 1974 med två- och trevåningshus, i en takt av 150-200 lägenheter om året. Kvarteret Ollonborren som bestod av småhus färdigställdes åren 1973-75. Utbyggnaden av den kommersiella och samhällliga servicen i området eftersattes helt under denna tid. Först i slutet av den första fasen uppfördes t ex en provisorisk paviljong för en livsmedelsbutik i anslutning till kvarteret Skogsmyran (Skövde kommun 1969-75; Skövdebostäder 1975. Intervju: Andersson R 1987).

Den andra utbyggnadsfasen omfattade kvarteret Ekoxen. Bristen på service aktualiserade en mer samlad bebyggelse där olika funktioner kunde samordnas. I utredningsarbetet togs beslutsunderlag fram för en centrumanläggning. Förutom post, bank, livsmedelshall, småbutiker, bibliotek och matservering skulle den också inrymma en integrerad grundskoleanläggning och utrymmen för fritidsaktiviteter och rekreation (Intervju: Frank K 1985). Centrumdelen och tre daghem projekterades samtidigt med bostadsfastigheterna. Åren 1974-76 färdigställdes successivt, totalt 467 lägenheter, centrumanläggningen och daghemmen (Svenska Riksbyggen 1970; Skövde kommun 1973-76).

De nya kvarteren och bostadshusen utformades utifrån de krav på befolkningsunderlag som serviceinrättningarna ställde. Kvarteren Ekoxen 1-5 exploaterades därför kraftigare än de tidigare. En andel av fastigheterna planerades också som "genomgångsbostäder" för mindre hushåll. De kom därmed att innehålla relativt många smålägenheter. Bostadshusen och centrumbyggnaden utformades dessutom både i byggnadsstil och material avvikande från de tidigare tegelhusen av mer traditionell karaktär (Intervju: Lake G 1987. Skövdebostäder 1974, 1975).

Översiktskarta över de utbyggda bostadskvarteren i Södra Ryd.

Ekoxen kom att bestå av en låg, utbredd, enplans centrumanläggning och nio loftgångshus om fyra-fem våningar, i renodlad funktionalistisk stil, placerade radvis. Fasaderna kläddes med plåt och färgsattes kontrasterande, med centrumbyggnaden i rosa och bostadshusen i varierande ljusblå nyanser. Centrumområdet i Södra Ryd kom därigenom inte bara att avvika ifrån områdets övriga bebyggelse, utan också ifrån den lokala byggnadstraditionen. Många kom också att uppfatta Södra Ryds centrum mer som "en främmande fågel" än som den betydligt vanligare skalbagge det var. När detta projekt var färdigställt upphörde Skövdebostäders nyproduktion av bostäder i området för avsevärd tid.

Den tredje fasen i Södra Ryds bebyggelseutveckling har därefter fortsatt norrut i området med etappvisa utbyggnader av småhus, avgränsad från flerbostadshusen. Rad-och kedjehusen har i huvudsak haft Riksbyggen och HSB som byggherrar, medan de fristående husen i hög grad är enskilda privatbyggen. Sammanlagt har i runda tal 1 300 småhuslägenheter uppförts. Huvuddelen av dem tillkom åren 1976-80 (Skövde kommun 1970-82).

Totalt byggdes i Södra Ryd ca 2 700 bostadslägenheter från slutet av 1960-talet fram till 1984, fördelade på 1 400 i flerbostadshus och 1 300 i småhus. Det motsvarade nära hälften av nyproduktionen av bostäder i hela Skövde kommun under perioden. För Skövdebostäder innebar det att företaget på fem år ökade sin totala lägenhetsvolym med 2/3.

4.2. Fornby

I historiens spegel innebar nybyggnationen i Ryd att något av den betydelse området tidigare haft under många, skiftande århundraden började att återskapas. Synliga kvarlämningar och historiska dokument visar att Ryd är en gammal och rik odlings- och kulturbygd med avgörande betydelse för Skövdes utveckling. Många odlings- och gravrösen bär vittnen om att markerna brukades redan på 600-talet. Bybildningen var så omfattande att den lilla socknen under medeltiden kunde hålla sig med en medelstor absidkyrka för befolkningens andliga odling. Den uppfördes under 1100-talet på en höjd invid Ryds by belägen mellan nuvarande kärnsjukhuset och kyrkoruinen. Under senare delen av 1600-talet var den en medelstor jordbruksby på sju gårdar. Vid enskiftet i början av 1800-talet

då splittrade jordägor sammanfördes till större enheter, lades några av gårdarna samman. Området fördes in under Ryds herrgård och på 1920-talet inkorporerades socknen i Skövde stad. Ett blomstrande jordbruk drevs här ända fram till andra världskriget (Fridell 1940; Linde 1947; Lippold 1986; Rytterås 1979).

När markarbetet för länssjukhuset inleddes 1968 öppnades ett stycke av Ryds tidigaste historia som dittills i stort varit okänd. Under det näringsrika jordlagret frilades lämningar efter två koncentrationer av boplatser och över 400 smält- och smidesgropar för järnframställning. Den tycks ha pågått från den sk järnåldern fram mot 1600-talet. Järnhanteringen var omfattande och betydelsefull, och bör därför ha upptagit en avsevärd del av arbetet i trakten under dessa århundraden (Lippold 1986).

Ovanpå de arbetsplatser där tidiga rydbor framställde arbets- och krigsredskap och där senare släktled odlade basfödan för traktens invånare ligger idag en av kommunens större och för människornas välbefinnande viktigaste arbetsplats. Här tar ett par tusen anställda hand om sjuka invånare inom landstingsområdet.

Enligt den muntliga traditionen raserades platsen för de medeltida rydbornas andliga odling vid ett danskt angrepp på 1500-talet. Idag återstår en välbevarad ruin. Kyrkans vackra liljesten och oförstörda dopfunt har emellertid återfått sina funktioner i den nya S:t Matteus kyrkan en kilometer längre österut. Vid inkörsporten till Södra Ryd förs nu nya släktled ut i livet, med samma ritual vid samma funt, som för många sekel sedan i Ryd.

Historiskt förekommer namnet Ryd från vikingatiden och är bildat av det fornsvenska verbet rydhia, röja. Det har betecknat röjning och nyodling i skog vid utflyttning från tidigare bebyggelse. Den nyskapade förorten aktualiserade och förnyade den ursprungliga betydelsen.

4.3. Människor

Under efterkrigstiden minskade antalet invånare i landsbygdsförsamlingen Ryd kontinuerligt. År 1969 var 71 personer skrivna där. Den första inflyttningen till nybyggna i Ryd ägde rum i juni året därpå. Under 1970 bosatte sig 369 personer i nya Ryd. Fem år sena-

re hade antalet stigit till 3 400 och 1980 utgjorde de boende i runda tal 5 600 personer. På ett årtionde hade en anrika, men nedåtgående landsbygdstrakt förvandlats till ett modernt, men ofullgånget förtortssamhälle av småstadsformat (FoB 1950-80).

De som flyttade till Södra Ryd var vanligtvis yngre personer, ensamboende eller nybildade familjer som nyligen fått eller snart skaffade barn. 1975 var sju av tio södra rydsbor under 30 år, fyra av dem var barn. 1988 var fortfarande över hälften av invånarna under trettio år. En stor andel hade arbetaryrken och särskilt under den inledande utbyggnaden av området var många av dem volvoarbetare. Under första delen av 70-talet var en förhållandevis stor andel också, den tidens invandrare, finländska arbetare. Området erhöll därmed från början en yngre befolkning, med fler ogifta, större andel arbetare och invandrare än kommunens övriga befolkning. Ungefär hälften av dem som flyttade dit kom från kommuner utanför Skövde. De här omständigheterna har starkt präglat områdets hela utveckling. Under åren har en viss utjämning skett beträffande befolkningens ålder, men samtidigt har skillnaderna ökat t ex när det gäller andelen invandrare (FoB 1970-85; Lindberg 1985; Bostadsstyrelsen 1978).

Fram till 1980 ökade antalet boende i området starkt och kontinuerligt. Därefter stagnerade emellertid befolkningstillväxten i kommunen, vilket medförde att ökningen stannade vid sammanlagt 700 personer för hela 80-talet.

4.4. Villkor

Södra Ryd betraktas och behandlas vanligen som ett enhetligt bostadsområde. Skillnaderna i människors villkor inom området är emellertid så markanta att det inte är adekvat vid en konkretare beskrivning. Vissa tydliga skillnader sammanfaller med bebyggelsens karaktär och bostädernas upplåtelseformer. Ett sätt att åskådliggöra detta är att dela området i två sådana delar, även om det finns "flytande övergångar" mellan och betydande variationer inom dem¹.

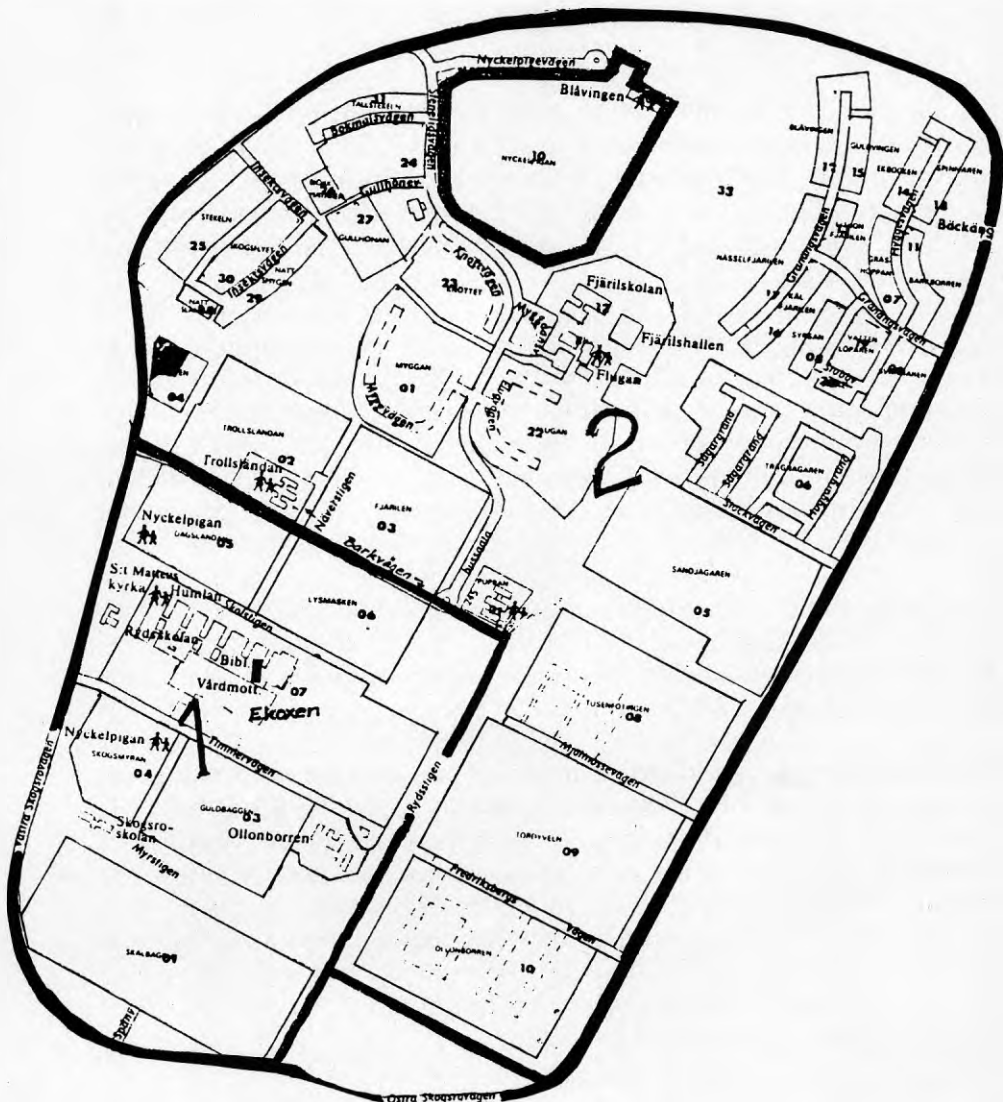
Södra Ryd 1

Flerbostadshus (2-5 vån)
Allmännyttigt bostadsföretag
Hyresrätt

Södra Ryd 2

Småhus (kedjehus, radhus, villor)
Bostadsrättsförening, enskilt ägande
Bostadsrätt och egna hem

Översiktsbild över Södra Ryd 1 och 2

Geografiskt upptar Södra Ryd 1, 1/3 och Södra Ryd 2, 2/3 av områdets totala yta. Flerbostadshusen uppfördes under en sexårsperiod. Småhusen har byggts kontinuerligt under femton år. Drygt hälften av de nuvarande 1 217 lägenheterna i flerbostadshusen är 2 rok eller mindre, medan 1/4 är större lägenheter. För de 1 300 småhuslägenheterna är bilden nästan exakt den omvända (Skövde kommun 1987).

Inflyttningen till Södra Ryd 1 skedde under första hälften av 70-talet och sedan 1975 har antalet boende legat kring 2 400 personer. Befolkningen i Södra Ryd 2 ökade mest under andra hälften av 70-talet, men fortsatte att växa under hela 80-talet till ca 4 000 personer (FoB 1970-85; Demopak 1986-89).

År 1975 var 36% av invånarna i Södra Ryd barn och 69% under trettio år. År 1985 var andelen barn i Södra Ryd 1, 28%, personer under trettio år 55 %, i Södra Ryd 2, 36% respektive 55%. År 1990 hade andelen barn i Södra Ryd 1 sjunkit till 23% och personer under trettio till 50%, i Södra Ryd 2 till 34% respektive 50% (FoB 1975-85; Demopak 1986-90).

Under andra delen av 80-talet var hälften av de myndiga invånarna i Skövde kommun gifta. I Södra Ryd 2 var sex av tio myndiga personer gifta och sammanhållna barnfamiljer dominerade. I Södra Ryd 1 var fyra av tio myndiga personer gifta och antalet enpersonershushåll var markant. Åtta barn av tio i Skövde bodde tillsammans med en vuxen man och kvinna, i Södra Ryd 1 gällde det för sju barn och i Södra Ryd 2 för nio barn (Demopak 1985-88).

Av tio personer i Skövde kommun med utländskt medborgarskap bor fyra i Södra Ryd 1 och en i Södra Ryd 2. I Skövde kommun har 8% av invånarna utländsk bakgrund. I Södra Ryd 2 är andelen 11% och i Södra Ryd 1, 44% (Demopak 1985-88).

Flyttningsrörligheten bland de boende har skilda mönster och grad. I Södra Ryd 1 kan ca 1/3 betraktas som fast boende, ca 1/3 befinner sig i en boendekarriär inom området och ca 1/3 flyttar till och från området. Inom området Södra Ryd går boendekarriären från hyresrätt till bostadsrätt eller eget hus. Ett litet antal tvingas av skilda skäl att sälja sina bostadsrätter eller hus och flytta till hyreslägenhet. Den årliga omflyttningen i Södra Ryd 1 har legat kring 30% och i Södra Ryd 2 runt 10% (Skövdebostäder 1982-90; Avipak 1985-88; intervjuer med boende 1984-89).

Under 1970- och 80-talen minskade andelen arbetare och lägre tjänstemän av den yrkesverksamma befolkningen i Skövde successivt i likhet med övriga landet. I Södra Ryd 2 var andelen arbetare och lägre tjänstemän 10-12% över kommungenomsnittet under perioden, medan andelen i Södra Ryd 2 låg något under. Inom Skövde kommun arbetade 1985, 81% av människorna i verksam ålder, i Södra Ryd 2 var andelen 85% och i Södra Ryd 1, 65% (FoB 1970-85).

År 1980 fanns det 383 arbetstillfällen i Södra Ryd 1 och 428 i Södra Ryd 2. Till dem pendlade 340 respektive 396 personer. År 1985 var antalet arbetstillfällen i Södra Ryd 1, 458 och i Södra Ryd 2, 396. Till pendlade 402 respektive 296. Av totala antalet förvärvsarbetande hade 5% av dem i Södra Ryd 1 och lika många i Södra Ryd 2 arbete i sina områden (FoB 1980-85). Under 1980-talets andra hälft låg den taxerade medelinkomsten för invånare i Södra Ryd 1 runt 10 000 kr under medelinkomsten i kommunen som helhet, medan motsvarande inkomst i Södra Ryd 2 låg ca 10 000 kr över kommungenomsnittet (Skövde kommun 1986-87).

De politiska sympatierna bland invånarna i Södra Ryd var stabila under hela 1980-talet och skilde sig markant från Skövde kommun i övrigt. I riksdagsvalen röstade under hela decenniet en klar majoritet för Vänsterpartiet (V) och Socialdemokraterna (SAP). Mönstret förstärktes också mellan 1982 och 1988. I grova drag röstade 4 av 10 på borgerliga partier, medan 6 av 10 röstade på socialistiska partier. Även vid 1991 års val fanns en majoritet för V och SAP. Sedan 1976 har det, med undantag av 1988 års val, varit en borgerlig övervikt i Skövde kommun. I Södra Ryd 1 har ca 2/3 röstat på V och SAP och 1/3 på borgerliga partier. I Södra Ryd 2 har V och SAP erhållit mellan 50 och 55 %, de borgerliga mellan 36 och 45 % av rösterna (Skövde kommun 1991).

4.5. Uppfattningar

Det är relativt väldokumenterat att det finns utbredda, negativa uppfattningar om bostadsförorter. Nästan lika välkänt är att de flesta människor som bor i de här förorterna trivs och uppskattar sin boendemiljö, de mer offentliga föreställningarna till trots (Dan 1976 och 1982; Mörck 1986 och 1991).

Mina enkäter och intervjuer med södra ryds- och skövdebor underbygger dessa resultat. Det finns en avgörande skillnad i uppfattningen om Södra Ryd mellan människor som bor där och dem som är bosatta i andra delar av Skövde². Bland boende i Södra Ryd finns i huvudsak positiva värderingar av området. Av dem som bor på annat håll har varannan person som svarat en negativ värdering av området. Belysande kan vara t ex att utomstående känner till fler "öknamn" på området än södra rydsborna själva, och har uppfattningen att "i Ryd bor man så länge".

Sju av tio som bor i hyreshus i Södra Ryd är nöjda med sitt boende och trivs bra i området. Av dem som bor i småhus har åtta av tio samma värdering. För småhusboende är det bostaden och tomten som betyder mest, medan de som bor i hyreslägenheter i högre grad hänvisar till andra delar av boendemiljön. Hälften av dem som inte är nöjda med sitt boende tycker inte om upplåtelseformen, utan vill ha någon form av självägd bostad. En av tio trivs inte därför att man inte känner sig hemma i miljön och för att området inte är omtyckt. Hyresgäster hos Skövdebostäder visar också en hög uppskattning av företagets sätt att förvalta och sköta fastigheter och boendemiljön.

Den illustrativa uppdelningen i Södra Ryd 1 och Södra Ryd 2 som jag gjort motsvaras emellertid långt ifrån alltid av de boendes uppfattningar om området. Även om det finns ganska stora och påtagliga statistiska skillnader mellan människors villkor i olika delar av området, antyder t ex de politiska sympatierna samtidigt en avsevärd värdegemenskap. Inom den grupp som varit bosatt länge och gjort en boendekarriär - från hyreslägenhet till bostadsrätt eller eget hus - inom området, är det här särskilt tydligt. Här menar man att skillnaderna i villkor inte alls innebär några gränser inom området och mellan människorna. Tvärtom, det är ett tecken på en mångfald där delarna kompletterar varandra. "I Södra Ryd bor alla sorts människor". "Det är och fungerar som ett enhetligt område" (Intervjuer: boende i Södra Ryd 1 och 2 1985-89. Åberg 1990).

Den uppfattningen delas dock inte av alla som bor i områdets nordöstra, mest utpräglade villadel, eller i centrum med de sämre villkoren. Den nordöstra delen av området har t ex ingen direktförbindelse med Södra Ryds centrum för fordonstrafik, men en egen tillfartsgata. Boende där föredrar därför i hög grad att uträtta sina ärenden på annat håll istället för i Södra Ryd. För dem är Södra

Ryds centrum och den del de själva bor i, två skilda områden. För vissa av dem som bor i hyreslägenheterna är småhusområdet en helt främmande och obekant del som man egentligen inte upplever ingår i Södra Ryd. Ett smalt skogsparti mellan de olika boendeformerna fick också tidigt benämningen "klassgränsen".

Oavsett hur skillnaderna inom området uppfattas och tolkas är det ett faktum att hyreshusen och småhusen uppfördes vid olika tidpunkter och på skilda platser och att en betingelse för segregation och segmentation därmed byggdes in i området (Henning/Lieberg/Lindén 1987; Lindberg/Lindén 1989).

4.6. Service och verksamhet

Fram till att centrumanläggningen färdigställdes i mitten på 70-talet var servicen till de boende i Södra Ryd mycket eftersatt. Under en tid utgjordes den av enbart en provisorisk livsmedelsbutik. Planeringen av ett nytt centrum syftade till att skapa "ett annorlunda, levande bostadsområde" med tillgång till det som ansågs "nödvändigt" för de boende: affärer, skolor, bibliotek, fritidsgård, kyrka, lokaler för föreningsliv och sport. Genom att samordna och effektivt utnyttja lokalerna skulle utrymmen kunna erbjudas sammanslutningar som annars inte hade råd med egna lokaler (Skövde kommun 1975).

Även om centrumanläggningen funktionsmässigt erhöll vissa brister och en del planer inte fullföljdes, kunde intentionerna i stort sett realiserars. Under 70- och 80-talen utvidgades också efterhand vissa servicefunktioner i olika delar av området. Rydskolan, med mellan- och högstadium, biblioteket, postkontoret, banken och livsmedelsbutiken "Rydshallen" blev de bärande enheterna i centrum. Senare kompletterades de med vårdcentral och hälsovårdsenhet, folktandvårdsmottagning, matservering och café, pizzeria, textilaffär, frisersalong och lokalredaktion för Skövde nyheter - alla i centrum. Dessutom uppfördes en mindre livsmedelsbutik i Södra Ryd 2.

Rydskolan byggdes - tillsammans med Skogroskolan, lågstadium (Södra Ryd 1), och Fjärilskolan, låg- och mellanstadium (Södra Ryd 2) - upp i takt med områdets tillväxt. Här förmedlas drygt 1 200 elever sina grundkunskaper. Tack vare engagerade lärare och gott

stöd av föräldrarna har skolan blivit en samlade kraft för de många kulturmönstren och intressena inom området. Enbart att kunna hantera språkproblemen och tillgodose undervisning i ett tjugotal hemspråk för 20% av eleverna har inneburit en stor insats och arbetsbörda. I anslutning till den ordinära skolan har språk- och vuxenundervisningen för invandrare haft stor omfattning och en avgörande betydelse för kunskapen om främmande kulturmönster, olika invandrargruppers villkor och möjligheter att finna sig tillrätta i Södra Ryd (Intervjuer: Frank K 1985; lärare vid Rydskolan 1985-87).

Utbyggnaden av barnomsorgen med dag- och fritidshem inleddes relativt tidigt i olika delar av området. En av Södra Ryds stora fördelar har varit att det sedan slutet av 1970-talet funnits dag- och fritidshemsplatser till de barn och föräldrar som haft behov av sådana. Under 80-talet fanns det i runda tal 400 platser på daghemsplatser, 300 i familjedaghem, 120 platser i deltidsgupper och 75 platser på fritidshem. Förskolor har också öppnats av vissa invandrar- och språkgrupper (Skövde kommun 1987).

I den nya centrumanläggningen startades omgående en hel del fritidsaktiviteter. Sporthallen och träningslokalerna har varit fullbokade och flitigt använda. Studiecirkelarna var till en början många, men aktiviteten har gått i vågor och avtagit. Fritidsgården "Rydellen" hade en mångsidig aktivitet under några år. På grund av ordningsproblem ansåg de ansvariga sig tvingade att stänga den 1978. En annan fritidsgård, "Flamman", öppnades efter en tid i den andra delen av området. Den har fungerat bra under 80-talet och fyllt en viktig roll för ungdomarna i Södra Ryd 2. För många ungdomar i Södra Ryd 1 har den dock varit "främmande mark". En teaterverksamhet startades också 1986. Den har fortsatt, men förlorat sin lokala förankring i området (Intervjuer: Frank K 1985; Andersson R 1985; boende och socialarbetare 1985-88).

Förutom de samordnade lokalerna i centrumanläggningen har de boende i Södra Ryd 1 haft tillgång till ytterligare åtta lokaler (fyra sk hobbyhus och fem i hyreshusens markplan), ganska jämnt fördelade över området. Den relativt goda tillgången till lokaler och utrymme har varit en gynnsam förutsättning för att bedriva aktiviteter och föreningsverksamhet (Dahlqvist m fl 1988). Föreningslivet har dock utvecklats mycket ojämnt. De större etablerade idrotterna skapade sig en självklar plats bland sportintresserade barn och

ungdomar, under senare år i viss mån även bland vuxna. Ledare är vanligtvis f d aktiva vuxna som är bosatt i Södra Ryd. Invandrarföreningar, ABF och scouterna är andra exempel på föreningar som byggt upp stabila, lokalt förankrade verksamheter. Scoutkåren samlade t ex egenhändigt ihop pengar till en föreningsstuga. Under många år har den varit samlingspunkten för ett par hundra minior- och juniorscouters aktiviteter i området (Intervjuer: barn- och ungdomsledare 1984-89)

Till skillnad från bostadsrätts- och villaföreningarna har hyresgästföreningen tillsammans med de boende i hyreslägenheterna haft mycket svårt att få till stånd någon kontinuerlig, lokal verksamhet i området. Olikt de flesta liknande bostadsområden är medlemsanslutningen till hyresgästföreningen genomgående låg. Organisationsgraden i kvarteret Ekoxen ligger runt 15%. Kontaktkommittéer har bildats för alla delar av Södra Ryd 1, men de flesta av dem har bara haft en kort livstid, med en begränsad verksamhet. "Kontaktkommittén Barkvägen" har dock haft kontinuitet i sitt arbete med både boinflytande och fritidsverksamhet. "Kontaktkommittén Stöveln" är en slags "hobbygrupp", av huvudsakligen pensionärer i Södra Ryd 1, som väver, snickrar och har studiecirkel (Intervjuer: representanter för hyresgästföreningen 1986 och 1989; ledamöter i kontaktkommittéer 1987. Dahlqvist m fl 1988).

4.7. Arbetsplatser

Till skillnad från en del andra förortsområden planerades Södra Ryd från början enbart för bostäder (Bodström m fl 1979; Mattsson 1983). En anledning var att arbetsplatser för de boende redan fanns eller höll på att etableras. Huvudindustrierna låg inom kort pendelavstånd och kommunens näst största arbetsplats, "Kärnsjukhuset", höll på att byggas på gångavstånd från området. Markutrymmen för lokaliseringar fanns dessutom i omedelbar anslutning.

Först efter några år vidtog förberedelser för att tillgodose en minimivå av service med framförallt livsmedel, skolor och daghem. Centrum blev emellertid en relativt välgenomtänkt anläggning och i anslutning till den har efterhand andra funktioner av kommersiell och samhällelig service kunnat tillföras området (Svenska Riksbyggen 1970).

I början av 80-talet fanns det tjugosex arbetsplatser i Södra Ryd. Två av dem var tillverkningsföretag. Det största av dem, TEMA, producerade snabbkopplingar till hydrauliska system för vätskor och gaser. Företaget startades 1952 och flyttade 1973 en del av tillverkningen till en nybyggd fabrik vid V Skogsrovägen i Södra Ryd. Låga markkostnader och närheten till bostadsområdet var viktiga anledningar till etableringen. Produktionen utökades successivt och fabriken byggdes ut i etapper (Intervju: representant för Tema 1989).

Vid tre av arbetsplatserna bedrevs handelsverksamhet. Den minsta var Majas Textil och barnkläder i centrum där också den största, Rydshallen, var belägen. I Södra Ryd 2 hade en mellanstor livsmedelsbutik byggts. I centrumkomplexet fanns också bank- och postkontor samt en frisersalong inrymda. Övriga sjutton arbetsplatser utförde offentliga eller andra tjänster. De flesta arbetstillfällena fanns inom barnomsorgen och skolan med över 200 anställda vardera. Vid sju arbetsplatser uppgick personalen till mellan 20 och 30 anställda. Vid övriga varierade antalet mellan 1 och 10 (Intervjuer: företrädare för arbetsplatser 1987-89).

4.7. Social oro och tomma lägenheter

Den snabba utbyggnaden och kraftiga inflyttningen av människor från skilda delar av landet och andra länder innebar att kärnan av fast rotade södra rydsbor blev liten, befolkningsomsättningen hög och den sociala kontrollen låg. Efterhand uppträdde en del störningar i området. Under senare delen av 1970-talet var vandalisering och olika typer av sociala orosproblem markerade inslag ansamlade till Södra Ryd 1. De öppna missbruksproblemen koncentrerades, småbrottsligheten tilltog, ungdomsgäng bildades och behovet av att omhänderta barn ökade.

Förändringarna kom "överrumplande", men möttes efterhand med åtgärder av skilda slag som delvis också samordnades. Skolan, socialförvaltningen, polisen, kyrkan, bostadsföretaget och föreningarna tog initiativ till utvecklingsarbeten och nya insatser inom sina ansvarsområden. Stöd från enskilda frivilliga och myndigheter riktades i första hand till personer och grupper med speciella behov. Samarbetet genomfördes bl a i en lokalt sammansatt KOMPIS-grupp där man tillsammans med ungdomar analyserade situationen och arbetade fram förslag (Intervjuer: Frank K 1985; socialarbetare 1985; kvarterspolis 1985, 1987; boende 1985-87).

Trots att många människor flyttade till Södra Ryd var det inte tillräckligt för att fylla den mängd lägenheter som uppfördes. Redan innan byggandet inleddes hade en negativ inställning till området också börjat att spridas i Skövde. Tillsammans med de brister som området uppvisade under uppbyggnaden minskade det intresset att flytta dit bland dem som hade valmöjligheter (Intervjuer: Lake G 1987; Andersson R 1985-87; boende 1985. SOU 1979:37).

Av den lägenhetsvolym som Skövdebostäder producerat hade lika delar avsatts för Volvos, landstingets och den öppna marknadens behov genom muntliga överenskommelser mellan parterna. Den drastiska förändring av industrin, arbetsmarknaden och ekonomin i kommunen som inträffade efter år 1974 fick därför speciella återverkningar på den lokala bostadsmarknaden. Neddragningen av arbetskraften vid Volvo minskade företagets behov av lägenheter. Samtidigt uteblev i stort sett den förväntade inflyttningen till kommunen av personal till det nya Kärnsjukhuset. Varken Volvo eller landstinget ville fullfölja sin åtaganden, utan "återlämnade" ett stort antal av de lägenheter de disponerade. Antalet outhyrda lä-

genheter växte därför successivt från slutet av 1970-talet till in-
mot 200 st 1983. De flesta av dem var belägna i kvarteret Ekoxen
(Intervju: Andersson R 1985. Skövdebostäder 1984).

De "tomma lägenheterna" utgjorde en belastning i Södra Ryd, men
det blev efterhand också ett alltmer betungande ekonomiskt pro-
blem för Skövdebostäder. Företagsledningen ställdes inför att om-
pröva sin uppfattning om hur områden och bostadshus planerades
och förvaltades. Traditionell uthyrning hade visat sig otillräcklig.
En radikal omläggning fordrades. Samtidigt som företaget började
bjuda ut outhyrda lägenheter till annat än bostadsändamål förbe-
reddes också en upprustning i Södra Ryd 1. Ombyggnaden av 11 lä-
genheter till primärvårdslokaler för landstingets räkning utgjorde
inledningen på förändringsarbetet (Intervju: Andersson R 1985-87.
Olsson L 1986; Strömberg 1984).

I september 1982 hade de första sonderingarna också gjorts för det
ombyggnads- och uthyrningsprojekt som skulle visa sig bli ett slags
genombrott för företagets försök att lösa uthyrningsfrågan. I de-
cember 1983 fattade regeringen det beslutet som gjorde det möjligt
att börja genomföra planerna på en civilförsvarsanläggning i om-
rådet. Under våren och sommaren 1984 byggdes 108 bostadslägen-
heter i fastigheten Ekoxen 3 om och i augusti samma år inleddes
verksamheten vid Cufa Skövde, nuvarande Räddningsskolan (An-
dersson 1983b).

4.8. Cufa Skövde

Civilförsvarsstyrelsens utbildnings- och förrådsanläggning (Cufa) i
Skövde var den sista utbildningsenheten som tillkom inom civilför-
svarsstyrelsen. Embryot utgjordes av en provisorisk anläggning i
Brännebrona, Skaraborgs län, som startades 1974. Upprinnelsen
sträcker sig dock till slutet av 1960-talet då framskridna planer
fanns på en etablering utanför Göteborg. Huvudman var hela tiden
civilförsvarsstyrelsen (Cfs).

Från år 1944 till 1986 var Cfs den statliga myndigheten för civilför-
svaret i landet (SOU 1958:13). Uppgiften var att skydda befolkning
och egendom mot skador i krig, samt ta hand om skadade för vård.
Skyddsåtgärder och undsättning åtgärder utgjorde därför de
huvudsakliga verksamheterna. Cfs ledde, planerade och produce-

rade civilförsvarets utbyggnad av skyddsrum, alarmering, förråd och utbildning. 1985 hade Cfs i runda tal 700 anställda (Österdahl 1978; Civilförsvarsstyrelsen 1983).

Cufa var regionala, verkställande enheter inom Cfs. Anläggningarna började byggas upp 1969 och täckte 1985 landet i fem regioner, av vilka den i Södra Ryd blev centrum för den Västsvenska regionen. Sammanlagt uppgick antalet anställda vid Cufa till 500 personer. Huvudfunktionen var att genom materiel- och förrådshållning, utbildnings- och övningsverksamhet skapa beredskap och förmåga till skydd och räddningsinsatser i händelse av krig. Utbildningen omfattade kursutbildning, som ledning, förvaltning, undsättning eller sjukvård, och övningar med enheter i konkreta insatser. 1984-85 utbildades 14 000 personer och ca 31 000 deltog i olika övningar (Civilförsvarsstyrelsen 1 och 2, 1982; 1983; 1984b; Aktuellt om civilförsvaret 1984-85. Intervju: Tjörneryd J 1985. Deltagande observation 1985 och 1986).

År 1986 lades Cfs ned och de övergripande ansvaret för civilförsvaret organiserades i det nyskapade Statens räddningsverk (RSV). Räddningsverket fick en mer samordnande funktion av samhällets räddningsinsatser och en tydligare inriktning på skydd och insatser i fredstid. Samtidigt gavs kommunerna ansvaret att organisera och leda civilförsvaret på lokal nivå. Cufa ändrades till Räddningsskola, med samma huvuduppgifter som tidigare, men en breddad utbildning för personer inom den lokala räddningstjänsten (Statliga myndigheter 1987; Räddningsverket 1986).

Arbetet med Cufa Skövde inleddes formellt i maj 1982, men hade egentligen pågått i femton år. Förloppet fram till beslutet om etableringen i Södra Ryd kan sammanfattas i några huvudfaser:

1967-68	Rekognoseringar om placering kring Göteborg.
1970-74	Utredningar av ett stort antal platser i F, N O, P och R län, bl a tillfrågas 39 kommuner om intresse.
1974-75	Planering av anläggning i f d Durox fabrikslokaler i Skövde. P g a miljöhänsyn skrinläggs planerna. Istället startas en mindre, tillfällig verksamhet i Brännebrona.
1975-78	Planeringen inriktas på en nybyggd anläggning i Hasslumsområdet, Skövde

- 1978-81 Planeringsarbetet på sparläga p g a bristande ekonomiska resurser. En begränsad ökning av verksamheten i Brännebrona sker dock.
- 1982-83 En utförlig plan utarbetas för en anläggning i Skövde med f d Trängregementets (T2) lokaler som huvudförläggning och övningsfält i Hasslumsområdet.
- 1983 Alternativet Södra Ryd förs fram. T2-alternativet avförs. Beslut om anläggning i Södra Ryd. Provisoriet i Brännebrona avvecklas (Civilförsvarsstyrelsen 1984).

Förberedelsearbetet för den nya anläggningen organiserades inom civilförsvarsstyrelsen. Målet var att påbörja en begränsad verksamhet i den nya anläggningen 1984 och arbetet skulle genomföras i nära samverkan med personalen i Brännebrona. Först utreddes de behov anläggningen skulle tillgodose och en funktionsplan upprättades. Arbetet utfördes i arbetsgrupper. Ett underlag för att bygga om Trängregementets lokaler i centrala Skövde förelåg i februari 1983 (Cfs 1984. Intervjuer: Tjörneryd 1985; Rosén L 1984; anställda vid anläggningen i Brännebrona 1985-86).

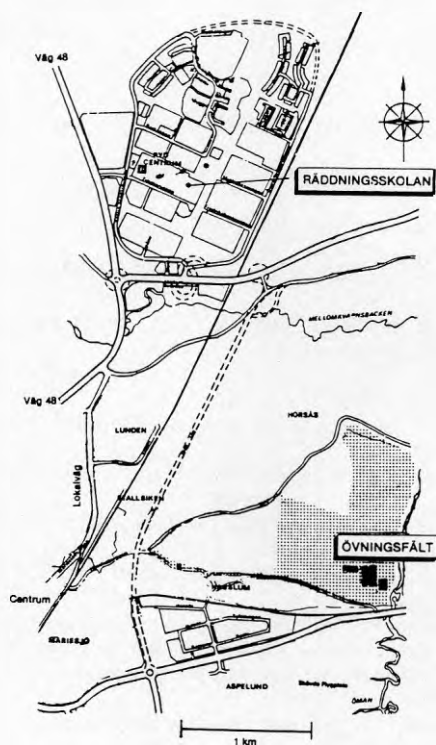
Vid den tidpunkten förde Skövdebostädernas ledning fram ett färdigt principförslag om att inrymma anläggningen i bostadslägenheter i Södra Ryd. Det var så överraskande att projektledningen först inte betraktade det som seriöst. Under våren förekom emellertid flera kontakter mellan bostadsföretaget, projektledningen och representanter från anläggningen i Brännebrona. Efterhand utkristalliserades "Södra Ryds-alternativet" som en reell möjlighet och bedömdes slutligen som klart mer fördelaktigt än "T2-alternativet". I juni 1983 beslutade Cfs att Cufa Skövdes huvudenhet skulle förläggas till Södra Ryd. Byggnadsstyrelsen begärde "tidig prövning" av ärendet och i december samma år fastställde regeringen lokaliseringen (Andersson 1983b; Cfs 1984. Intervjuer: Andersson R 1985; Tjörneryd J 1985; Rosén L 1984; anställda vid anläggningen i Brännebrona 1985-86).

Beslutet innebar att Södra Ryd och Cufa Skövde skulle anpassas till varandra:

1. Fastigheter och utemiljö skulle byggas om efter de behov och önskemål som Cfs angav.

2. Delar av Södra Ryds centrumanläggning skulle byggas om för att samutnyttjas av Cufa.

3. Cufa Skövde skulle delas upp: administrations- lednings- och förläggningseenheterna tillsammans med förrådet av personlig utrustning och det mesta av undervisningen förläggas till Södra Ryd, service- och förrådsenheten skulle placeras vid övningsfältet i Hasslum.

4. Anläggningen skulle kunna börja användas tidigare än vad som ursprungligen planerats, vilket skulle medföra att verkstaden, fordonen och en del övningsmateriel måste placeras i provisorisk lokaler på ytterligare en plats.

5. I Cufa Skövdes verksamhet skulle ett nödvändigt transportmoment in som inte varit förutsett från början (Civilförsvarsstyrelsen 1984).

Cfs-projektet avslutades. Budget och produktionsplaneringen för den nya anläggningen genomfördes i linjeorganisationen. Nyanställningar av personal gjordes under våren och sommaren. Utrustning flyttades från Brännebrona till Södra Ryd och Hasslum

och lokalerna. I augusti inleddes den ordinarie verksamheten. In-
vigningen ägde rum i oktober och förrättades av kungen (Civil-
försvarsstyrelsen 1984).

¹ Med hänsyn till de stundom onyanserade debatterna om bostadsförorter kan det finnas skäl att påpeka att det här försöket att beskriva och karakterisera området, inte innehåller någon värdering av vare sig boendeformer, människor eller levnadsmönster.

² Undersökningsmaterialet utgörs av:

ENKÄTER

1. Till 150 slumpmässigt utvalda boende i Södra Ryd, 1985. Svarefrekvens 69%. Frågeformuläret tog upp 78 frågor.
2. Till 100 slumpmässigt utvalda boende i Skövde kommun, 1985. Svarefrekvens 47%. Frågeformuläret tog upp 47 frågor.
3. Till 150 slumpvis utvalda boende i Södra Ryd, 1987. Svarefrekvens 58%. Frågeformuläret innehöll 45 frågor.
4. Samtliga anställda vid Räddningsskolan, 1986. Svarefrekvens 80%. Frågeformuläret innehöll 67 frågor.
5. Urval av elever vid Räddningsskolan, två tillfällen (150 resp 170 personer) 1986 och 1987. Svarefrekvens 94%. Frågeformuläret innehöll 54 frågor.

INTERVJUER

1. 30 boende i hyreslägenheter, intervjuade vid ett tillfälle. Utförda i två omgångar 1985-86 och 1988-89.
2. 6 boende i andra upplåtelseformer. 4 personer intervjuades vid ett tillfälle, 2 personer vid två tillfällen.
3. 15 nyckelpersoner i förändringsprocessen. Alla intervjuade en gång 1984-87. 5 personer intervjuade vid ytterligare ett eller två tillfällen 1987-89.
4. 26 anställda vid Räddningsskolan. Alla intervjuade vid ett tillfälle 1985. 10 intervjuade ytterligare en gång 1987-89.
5. Anställda vid 10 arbetsplatser i Södra Ryds centrumdel. 17 intervjuer under tiden 1985-89.
6. Anställda på Cementa, Rockwool och Volvo Komponenter. 3 intervjuer 1986-88.
7. Grupper av elever vid Räddningsskolan. 4 intervjuer med grupp om fem elever, 1985-87.

Intervjuerna med personer inom kategorierna 1-4 och delvist 5 har varit ganska ingående och omfatta 2-4 timmar. Intervjuerna inom 5-7 har omfattat 1-2 timmar. För varje intervjukategori har utgångspunkten varit en gemensam frågestruktur. Genomförandet har haft karaktären av samtalsintervju, inga bandinspelningar förekom, jag förde endast anteckningar.

Nyckelpersoner har varit: Britt-Marie Brink, biblioteksanställd och boende i S Ryd. Johan Israel, boende S Ryd. Marta Daniel, familjepedagog S Ryd. Lars-Åke Broberg boende i S Ryd och lärare vid Räddningsskolan. Curt Johansson, boende i S Ryd och vaktmästare Räddningsskolan. Kenth Billing, boende S Ryd och församlingsdiakon. Hans Jacobsson, ägare Rydshallen. Mikael Ingsberg, 1:e socialsekreterare. Kjell Frank, rektor rydområdet. Gustav Lake, tidigare vd Skövdebostäder och kommunalpolitiker. Roland Andersson, vd Skövdebostäder. Hans Adolfsson, områdeschef Skövdebostäder. John Tjörneryd, chef produktionsavd, Cfs. Lars Rosén, projektledare Cufa Skövde. Clas-Göran Karlsson, anläggningschef Räddningsskolan.

DELTAGANDE OBSERVATION

1. I samband med enkät- och intervjuundersökningarna 1984-89 har jag bott sammanlagt 4 månader i området.
2. För att studera Räddningsskolans verksamhet "inifrån" har jag genomgått utbildning vid anläggningen i Södra Ryd, två veckor, och i Revinge, Skåne, en vecka.

5. RÄDDNINGSSKOLAN

I förberedelsearbetet inför etableringen av en civilförsvarsanläggning i Södra Ryd formulerade aktörerna en del motiv, uppfattningar och avsikter. Etableringen motiverades främst ekonomiskt, men ansågs vara en okonventionell åtgärd. Den var ett försök att komma tillrätta med bostadssociala problem och ett led i att integrera civilförsvarsverksamheter i det civila samhället¹. Eftersom de lokala aktörernas initiativ var av särskilt intresse och deras formuleringar relativt tydliga valde jag att använda dem som utgångspunkt för att mer ingående studera denna arbetsplats i Södra Ryd. Undersökningen inriktades i den här delen på att klarlägga aktörernas mål, etableringens resultat och sambanden mellan dem i Södra Ryds förändringsprocess².

5.1. Mål

Huvudaktörernas primära mål med etableringen kan sammanfattas på följande sätt³.

Skövdebostäder	att hyra ut ett stort antal tomma lägenheter och samtidigt tillföra en stabil verksamhet och arbetsplats till bostadsområdet.
Civilförsvarsstyrelsen	att få till stånd en permanent, ändamålsenlig och billig anläggning som klarar bestämda produktionskrav.
Räddningsskolan	att få tillgång till en permanent anläggning med en organisation och resurser som medger goda arbetsvillkor.
Södra Ryd	att outhyrda lägenheter tas i bruk för verksamheter som kan utveckla området.
Skövde kommun	att tillföra kommunen en statlig arbetsgivare med nya arbetstillfällen och bostadsområdet en ny utvecklingsbetingelse.

De här övergripande målen preciserades sedan på olika sätt i anslutning till det ingripande som skulle genomföras i området.

Räddningskolan i Södra Ryd var den första civilförsvarsenhet i sitt slag som etablerats i ett samhälle. Vid 1980-talets början var det inte heller vanligt att bostadslägenheter i den här omfattning gjordes om till lokaler för arbetsplatser. Aktörerna saknade därför erfarenheter och var försiktiga med att utforma vissa mål. De mål som tydliggjordes hade också olika betydelser för aktörerna. Ett gemensamt mål kunde därför ha skiftande innebörder. Detta påverkade i sin tur bedömningen av hur målet förverkligades.

I det följande behandlas målen var för sig. Målets betydelse och relationer till aktörerna beskrivs. Utifrån undersökningsmaterialet diskuteras därefter hur det realiserats. Eventuella icke förväntade resultat berörs också.

5.2. En permanent anläggning

Att Räddningsskolan skulle bli en permanent anläggning företrädades i någon mån av alla aktörer. Skövde kommun lade vikten framförallt vid att en ny och stabil arbetsgivare skulle etablera sig i en utsatt kommundel. För Skövdebostäder var den central i arbetet att på längre sikt förändra området. Affärsmässigt krävdes en kortaste hyrestid på 15 år. För Cfs var det frågan om att fullfölja en planering som sedan 1975 varit inriktad på att landets femte civilförsvarskola skulle förläggas permanent till Skövde. Exakt när och var den skulle placeras liksom hur den skulle utformas hade det emellertid varit många bud om. Även i regeringsbeslutet återspeglades därför en oklarhet. I beslutsunderlaget framhölls således att, "Hasslum i ett långtgående perspektiv helst bör vara den samlade lokaliseringen för civilförvarsskolan." (Byggnadsstyrelsen: skrivelse 251-1291/83, s 3)

I det perspektivet var Södra Rydsalternativet att föredra framför T2-alternativet därför att det fordrade lägre investering och medgav större flexibilitet: "Då den första förhyrningstiden om 15 år har gått till ända kan civilförvarsskolans lokalisering lätt omprövas utifrån de behov och krav som då ställs." (Byggnadsstyrelsen s a)

Att Hasslums-alternativet var det främsta önskemålet bland olika grupper inom civilförsvaret är otvetydigt. Realismen i argumenteringen kring ett "långtgående perspektiv" är betydligt mer svårbedömd, i synnerhet som flera förutsättningar radikalt ändrats med

omorganisationen till Räddningsverk. Att det efter femton års tillvaro i ett område av Södra Ryds karaktär skulle vara helt "lätt" att ompröva lokaliseringen förefaller också något lättvindigt uttryckt. På kort sikt rådde dock ingen tvekan för någon aktör om vad målet avsåg: administrations- förläggnings- och utbildningsenheterna skulle förläggas till Södra Ryd, åtminstone fram till år 1999. Det var en tidsreglerad permanens som accepterats av alla aktörer.

I regeringsbeslutet lämnades också relativt öppet var andra, viktiga delar som förråd- och servicefunktionerna skulle placeras och hur de skulle utformas: nybyggnation vid Hasslum, förhyrning av befintliga lokaler, eller en kombination av dem. På kort sikt förordades provisoriska åtgärder. För de anställda var det ett osäkerhetsmoment. En väsentlig del av förråds- och serviceitrustningen kom tillfälligt att inrymmas i Olssons åkeri. Byggstarten av de nya lokalerna vid Hasslumsfältet försenades samtidigt. Istället för att delas i två huvudenheter splittrades anläggningen på tre skilda platser. Det här tillfälliga arrangemanget invercade negativt på stora delar av dess verksamhet i ett känsligt uppbyggnadsskede. Särskilt för den personal som tidigare arbetat med provisoriet i Brännebrona var utsikterna att få en fastare utformning av anordningar och organisation mycket viktig. Under de tre år den här "lösningen" existerade kritiserades den därför återkommande. Uttalandet: "det känns ibland som att komma från ett provisorium till ett annat", var en tillspetsad sammanfattning av synpunkterna (Skövdebostäder 1984; Intervjuer: Tjörneryd J 1985; Rosén L 1984; Andersson R 1985; anställda vid Räddningsskolan 1984-86. Enkät anställda 1985).

Under 1987 färdigställdes de nya byggnaderna vid Hasslumsfältet för dessa förråds- och servicefunktioner. Sedan 1988 har verksamheten vid anläggningen kunnat organiseras på det tvådelade sätt som ursprungligen planerades. Samma år kunde också en ny väg - Östra leden - som förbinder Södra Ryd med Hasslum tas i bruk. Det underlättade sammanknytningen av anläggningen.

Målet fullföljdes. En av landets Räddningsskolor har stationerats i Skövde för överblickbar tid och huvudenheten har etablerats i Södra Ryd under minst femton år. Det tog dock längre tid att ge anläggningen den struktur än som planerades och de tillfälliga arrangemangen medförde mer störningar än vad som förväntades.

5.3. Inrymd i outhyrda lägenheter

Att Räddningsskolans huvudenhet skulle inrymmas i outhyrda lägenheter var ett huvudmål för alla aktörer utom de anställda i Brännebrona. De förhöll sig tämligen neutral till den specifika frågan om att utnyttja "tomma lägenheter". För dem var lokaliseringen huvudfrågan och de hade förordat en nybyggd anläggning i Hasslum eller T2-alternativet.

Under första hälften av 1970-talet hade överskottet av lägenheter abrupt ersatt den bostadsbrist som mer eller mindre permanent präglat boendevillkoren i tätorterna under i stort sett hela 1900-talet. Flera omständigheter samverkade till att av det främst kom att belasta de allmännyttiga bostadsföretagens bostadsbestånd. Bland dem varierade antalet och fördelningen av de outhyrda lägenheterna geografiskt och tidsmässigt, mellan storstäder och olika kommuner. Allmänt sett kännetecknades dock förändringen av antalet outhyrda lägenheter av två höjdpunkter och en stadig nedgång under 1970- och 80-talen. Åren 1974-75 fanns ca 20 000 och åren 1983-84 ca 30 000 st. Från 1985-86 minskade antalet successivt, för att efter 1988 inte utgöra något problem. Fram till den senaste höjdpunkten hade storstadsområdena och övriga landet ungefär lika stora andelar av totala antalet. Därefter minskade antalet snabbare i storstadsområdena och övriga landets andel steg till ca 75% (SABO-statistik 1982-86; BoFast 1984-86).

Den första nedgången i efterfrågan på bostäder i början av 70-talet sammanföll med att kvarteret Ekoxen färdigställdes. Från 1976 och fram till 1983 ökade antalet outhyrda lägenheter i stort sett kontinuerligt i Skövdebostäders bostadsbestånd. Som mest utgjorde det 200 st, eller nära fem procent av totala lägenhetsantalet, vilket var betydligt mer än genomsnittet för SABO-företagen. Att hyra ut så många tomma lägenheter som möjligt till civilförsvaret var därför ett ytterst angeläget mål för Skövdebostäder (Skövdebostäder 1984; Olsson L 1986. Intervju: Andersson R 1985).

Målet kan te sig självklart och lätt att realisera i ett område med ett relativt sett stort antal obebodda lägenheter. Men lika avgörande för projektet som helhet, lika sammansatt visade det sig vara. En grundförutsättning hade dock redan tillgodosetts: reglerna för statliga lån hade ändrats så att samma lånevillkor skulle gälla även vid uthyrning av lägenheter till annat än bostadsändamål.

Vid den här tidpunkten fanns det 180 outhyrda lägenheter i Skövdebostädernas fastigheter i Södra Ryd. Enligt planerna skulle Räddningsskolan behöva disponera 108 lägenheter med tillhörande utrymmen. En förutsättning var att det gick att bygga om bostadslägenheterna till acceptabla lokaler för de behov som fanns. En annan var att anläggningens enheter kunde samlas i sammanhängande huskroppar. Eftersom de outhyrda lägenheterna var utspridda i hela beståndet, förutsatte det i sin tur att de fastigheter som utsågs för anläggningen, men var bebodda, kunde göras tillgängliga.

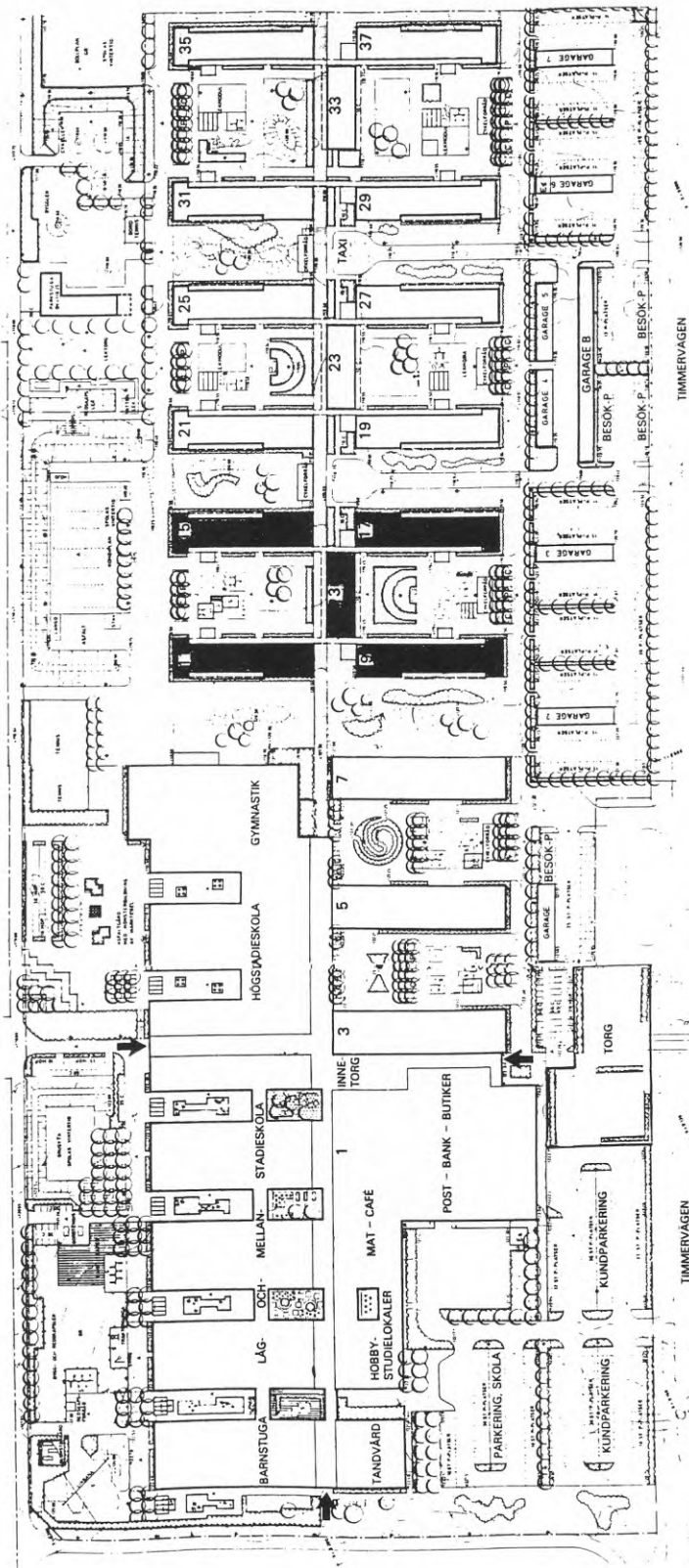
Skövdebostäder avdelade kvarteret Ekoxen 3 för anläggningens ändamål. Det utgjorde ett av tre sammanhängande, H-formade, byggnadskomplex som kunde erbjuda en koncentrerad anläggning utan att bygga nytt. Det var beläget närmast centrumanläggningen där övriga lokaler och serviceanordningar fanns och kunde erbjuda de mest sammanhållna funktionerna (se sid 58). Den delen av centrumområdet hade dessutom de flesta outhyrda lägenheterna och problemsymtomen. För att göra lägenheterna tillgängliga stoppade företaget inflyttningen till fastigheterna från juni 1983 och de hyresgäster som bodde där erbjöds att flytta till en likvärdig lägenhet i Södra Ryd allteftersom det krävdes för ombyggnaden. Hyresgäster vars lägenheter inte behövde disponeras förrän senare erbjöds att bo kvar, dock längst till december 1987 (Intervjuer: Andersson R 1985; boende i Ekoxen 3 1984-85).

För både Skövdebostäder och de boende innebar detta en ny situation med delvist okända förutsättningar som kom att medföra mycket skiftande erfarenheter. Inför genomförandet hade Skövdebostäder den uttalade ambitionen att,

- * öppet redovisa planerna på att förändra områdets karaktär
- * ge utförlig information till de boende
- * ha en god framförhållning, särskilt beträffande omflyttningarna
- * hålla en låg kostnadsprofil, men med rimliga ersättningar för flyttningar (Intervju: Andersson R 1985).

Under förberedelsestiden erhöll de direkt berörda hyresgästerna information via massmedierna och vid två tillfällen skriftliga meddelanden från bostadsföretaget. De boende som berördes av omflyttningen har vid mina intervjuer genomgående uppgivit att de vid den tidpunkten hade en spontant positiv inställning till den förändring som planerades⁴.

Situationsplan över kv. Ekoxen

Trots gynnsamma förutsättningar blev omflyttningen och kvarboendet för båda parter en påfrestande process. Antalet boende som direkt berördes begränsades visserligen genom att inflyttningen upphörde ett halvår innan det slutliga beslutet fattades. Men det *tjugotal* hushåll som bodde kvar kunde inte konkret förberedas för rån regeringens beslut förelåg i december 1983. Det var en omständighet som påverkade både informations- och handläggningsprocessen. Lokalpressen förde t ex ut meddelandet om regeringsbeslutet med stor genomslagskraft innan Skövdebostäder hann informera om sina åtgärder.

Skövdebostäder valde dessutom att behandla varje hushåll som ett enskilt ärende. Varje omflyttning eller kvarboende blev därför en särskild informations- och förhandlingssituation, vilket påverkade hela genomförandet. För företaget blev det onödigt tids- och arbetskrävande och bland de boende gav det upphov till avsevärt missnöje. En tredjedel av hushållen bodde kvar i sina lägenheter under större delen av tiden som fastigheterna byggdes om. För dem var skillnaden, mellan "vissa olägenheter" som bostadsföretaget informerat om och att faktiskt "bo på en byggarbetsplats i flera månader", alltför stor för att vara acceptabel.

De hushåll som blev föremål för omflyttningen hade en samstämmig kritik mot genomförandet och gemensamma synpunkter på hur det borde ha skötts. Det kan sammanfattas i följande punkter.

Kritik	Förslag
Informationen från bostadsföretaget var på det hela taget otillräcklig och delvis missvisande.	Mer nyanserad skriftlig information Gemensamma möten för samtliga hyresgäster.
Ersättningarna vid flyttningarna var för snävt tilltagna.	Likvärdiga ersättningslägenheter borde erbjudits. Full kostnadstäckning för alla som tvingades flytta oavsett vart man flyttade inom kommunen.
Handläggningsförfarandet medförde orättvisor.	Alla hyresgäster borde behandlats likvärdigt.

Efter omflyttningarna, och med erfarenheterna bakom sig, var de ansvariga inom Skövdebostäder införstådda med det mesta av de boendes kritik och förslag. Skövdebostäder har senare också ingått

ett avtal med hyresgästföreningen om villkoren vid omflyttningar som följer de principer de boende förde fram. En del omständigheter som störde genomförandet hade företaget dock inga möjligheter att påverka, t ex den relativt korta tiden mellan det avgörande beslutet om anläggningen och inflyttningen.

Hyresgästerna uttryckte samtidigt en förståelse för en del orsaker som negativt påverkade omflyttningen. Deras missnöje och kritik var uteslutande begränsade till denna del av förloppet. Det färgade varken bedömningarna av etableringen, av Skövdebostäder som hyresvärd eller inställningarna till civilförsvårsskolan. En stor majoritet av dessa boende var även klart nöjda med sina ersättningsbostäder. Även den familj som hade den största konflikten med bostadsföretaget, och drev sitt ärende med hjälp av hyresgästföreningen, erhöll ett boendeanternativ som medlemmarna blev mycket tillfredsställda med.

I intervjuerna och även i "vägrarnas" motiv framskymtar emellertid en ytterst viktig, men inte särskilt tydlig anledning bakom de boendes kritik: den här typen av omflyttning upplevs som ett slags tvångsingripande på mycket personliga och känsliga områden - hemmet och grannarna. En huvuddel av de här människorna tvingades att bryta upp från invanda hemmiljöer och spirande lokala nätverk. Ingen kom efter flyttningen att bo granne med någon av sina tidigare grannar. Flera familjer anger längtan efter den gemenskap som hade utvecklats i kvarteret som den största saknaden sedan flyttningen. Sannolikt är det så att varje förändring, av så känslomässigt knutna förhållanden, är mycket svår fördrä om den inte är självvald (Ek 1986; Hjärne 1985).

Tre hushåll stannade i fastigheten efter ombyggnaden. Två var enpersonershushåll som utnyttjade möjligheten fram till år 1987. En barnfamilj som valde att stanna, upplevde den "nya" boendemiljön som ödlig och flyttade under 1985.

De lägenheter som gjordes tillgängliga på detta sätt kunde sedan, i allt väsentligt byggas om som planerat och funktionsplanen fordade. Ungefär 2/3-delar av bostadsytan på 8 000 m² avsattes som förläggning för elever och personal. I dessa lägenheter krävdes enbart marginella förändringar av planlösningar och inredningar. Resterande ytor byggdes om i större omfattning till lokaler för administration och undervisning. I de större lektionssalarna kunde

emellertid inte kravet på tillräcklig takhöjd tillgodoses. På denna punkt fanns också en genomgående kritik från elever och anställda mot slutresultatet. I övrigt förekom enbart, mer och mindre, positiva omdömen om förläggnings- och arbetslokalerna.

En del brister i samband med att lägenheterna gjordes tillgängliga för ombyggnationen har redovisats. Att *de boende aldrig framträdde som kollektiv aktör* har dock inte berörts. Det kom nämligen varken fram i aktörernas mål och agerande, eller i de berörda hyresgästernas kritik. Inga försök gjordes att mobilisera de boende kring frågan om en förändring av bostadsområdet, vare sig av bostadsföretaget eller hyresgästföreningen. Istället neutraliserades de boendes intressen och konstruktiva synpunkter genom förfarandet eller doldes i missnöjet över procedurerna. Hyresgästernas engagemang borde bäst ha kommit till sin rätt i frågan om hur de tomma lägenheterna skulle göras tillgängliga. Här hade de sina starkaste intressen och den största kunskapen. Istället blev just den frågan konfliktpunkten (Soidre-Brink 1987).

Flera anledningar samverkade till att de boende aldrig fick rollen som likvärdig aktör. Den viktigaste var, enligt min mening, att det inte skapades något utrymme på den lokala arenan och att huvudaktörerna saknade beredskap för ytterligare en aktiv, kollektiv aktör. Hyresgästföreningen och dess representant såg positivt på förändring och godkände principuppläggningsen. I så måtto representerade den hyresgästernas intressen på ett acceptabelt sätt. Samtidigt tillgodosågs övriga aktörers intressen av en tydlig part bland de boende. Men med det upphörde också hyresgästföreningens funktion som företrädare för hyresgästerna som kollektiv. I det fortsatta förloppet agerade den endast som ombud för medlemmar i enskilda ärenden. De boendes intressen, idéer, kunskaper och engagemang för en förändring av området fick inget utrymme att göra sig gällande.

Målsättningen att inrymma Räddningsskolan i outhyrda lägenheter uppnåddes. Trots gynnsamma förutsättningar blev dock förändret mer problematiskt, med mer slitningar och större påfrestningar för de berörda hyresgästerna, än vad aktörerna - framförallt Skövdebostäder - hade föreställt sig. De boendes intresse och positiva inställning kunde inte göra sig gällande och togs inte heller tillvara.

5.4. Reducera hyresbortfallet

Att snabbt och kraftfullt reducera bortfallet av hyresintäkter för de tomma lägenheterna var givetvis ett mål, främst för Skövdebostäder, men angeläget också för Södra Ryd och Skövde kommun.

Från början av 1970-talet och fram till slutet av 1980-talet var hyresbortfallet för outhyrda lägenheter ett mycket stort ekonomiskt problem för flertalet allmännyttiga bostadsföretag. Många kommuner och områden där sådana företag ägde huvuddelen av bostadsbeståndet fick också kraftiga känningar av situationen. 1984 uppgick de allmännyttiga företagens samlade hyresintäkter i runda tal till 13 miljarder kr och hyresbortfallet beräknades till 600 miljoner kr (SABO-statistik 1985).

Ansträngningarna att hantera problemet inriktades på att täcka det faktiska, årliga inkomstbortfallet och att undanröja hyresbortfallet. Till de förra hörde att utnyttja företagens "dolda" resurser som ränte- och fondmedel, omfördela utgifterna inom företagets bestånd, minska utgifterna genom att skjuta fram underhåll, öka intäkterna genom att höja hyrorna, ta lån, begära subventioner från stat och kommun. Till de senare hörde att förbättra och bygga om bostäder och yttre miljö, hyra ut lägenheter på kort tid, ombilda hyresrätt till bostadsrätt, bygga om lägenheter för andra ändamål, plombera hus, sälja, montera ned eller riva fastigheter (Hallberg 1975; Thelander 1984 b).

Företeelsen "outhyrda lägenheter" sammanföll med vikande samhällsekonomin och arbetsmarknaden. På en del orter förekom stora industrinedläggningar och avsevärda befolkningsminskningar. I en sådan situation tvingades ekonomiskt relativt svaga bostadsföretag ganska snart till drastiska åtgärder, i ytterlighetsfall total utförsäljning och avveckling. Företag med en starkare finansiell bas hade emellertid möjlighet att pröva andra lösningar och framförallt arbeta mer systematiskt och långsiktigt.

Skövdebostäder var ett medelstort, välskött allmännyttigt företag, med stabil ekonomi, vilket gav möjligheter att agera mer systematiskt och "offensivt". Hyresbortfallet kunde hanteras med företagets interna medel. Från slutet av 1970-talet hade företaget metodiskt förbättrat husen och utemiljön samt prövat alternativa uthyrningsformer. I början av 1980-talet tydde det mesta dock på att den

vikande lokala bostadsmarknaden skulle bestå ännu några år och att alla former av bostadsuthyrning skulle vara otillräckliga för att fylla de tomma lägenheterna. Företaget inriktade sig då på en mer radikal förändring av lägenhetsuthyrningen och Södra Ryd. En plan utformades för att placera in arbetsplatser i områdets outhyrda lägenheter. Ett första resultat av arbetet var att 26 lägenheter byggdes om för landstingets räkning till lokaler för primärvård, hälsoenhet och behandlingshem 1982-84. År 1984 färdigställdes lokaler, motsvarande 108 lägenheter, för civilförsvaret, som i ett slag minskade antalet outhyrda lägenheter med 2/3 (Andersson 1983b. Intervju: Andersson R 1985).

Åren 1974-84 var hyresbortfallet för outhyrda lägenheter i Skövdebostäders bostadsbestånd drygt 11 miljoner kr. Enbart för år 1983 var bortfallet 3, 131 miljoner kr, samtidigt som de samlade hyresintäkterna för bostadslägenheterna uppgick till 50 miljoner kr (Skövdebostäder 1984b). Ett bostadsföretags självklara mål är att ha sina lägenheter uthyrda. Det betyder dock inte att samtliga lägenheter har en hyresgäst varje månad under året. En medelstor fastighetsförvaltning fordrar att en viss andel av lägenheterna finns tillgängliga som outhyrd reserv för olika slags akuta ändamål. Ett mindre årligt hyresbortfall för lägenhetsbeståndet är därför inte ovanligt.

Storleken på den alternativa uthyrningen till Cfs innebar att Skövdebostäder såg den som en möjlighet att på ett avgörande sätt reducera det alltmer betungande bortfallet av hyresintäkter. Företaget hade som mål att hyresinkomsterna från den färdigställda anläggningen skulle ge full täckning för

- * hyrorna för de befintliga lägenheterna i fastigheterna
- * investeringskostnaden för ombyggnadsåtgärderna för Cfs räkning
- * investeringar som kommer att krävas för att eventuellt återställa de ombyggda fastigheterna vid hyrestidens slut.

Förhandlingsparten Byggnadsstyrelsen erbjöd som utgångsbud att lokalhyran skulle motsvara hyreskostnaden för de ursprungliga lägenheterna. Motiven var att skapa en billig anläggning och att lägenheterna var att betrakta som en outnyttjad samhällsresurs. Förhandlingarna utmynnade i en utpräglad komprissuppgörelse med följande huvudinnehåll (Intervjuer: Andersson R 1985; Tjörneryd J 1985).

1. En avtalstid på femton år, 1984-1999, under vilken den årliga hyreskostnaden utgörs av hyresersättningen för de ursprungliga lägenheterna och investeringskostnaderna för att bygga om dem till arbetslokaler.

2. De tre första åren (1984-87) av avtalstiden reduceras årshyran med 25, 20 respektive 10%. Under dessa år har civilförvarsskolan inte behov av samtliga lokaler och Skövdebostäder kan nyttja lägenheter som inte byggts om för egna ändamål.

3. När avtalstiden går ut kan den förlängas i ytterligare (5+5) tio år. Under den första femårsperioden beräknas årshyreskostnaden på samma sätt som tidigare. De följande fem åren reduceras årshyran med ett belopp motsvarande de årliga investeringandelen för ombyggnaden (Skövdebostäder 1984c).

Uppgörelsen innebar att Skövdebostäders principuppfattning om hyressättningen accepterades, men att en hyresreduktion infördes under anläggningens uppbyggnadsperiod. Det betydde att bostadsföretaget inte skulle komma att erhålla full kostnadstäckning för sina åtgärder. De första tre åren av avtalstiden var underskottet i genomsnitt drygt 18% av full årshyra. För hela avtalstiden innebär det nära 4%. En del av underskottet kunde Skövdebostäder kompensera genom att hyresgäster bodde kvar i fastigheterna till 1987.

Den oförändrade hyresgrunden under den första förlängningsperioden är avsedd att ge bostadsföretaget intäkter för att återställa befintliga lokaler till bostadslägenheter om avtalet eventuellt inte förlängs efter 20 år. Om avtalet inte förlängs efter femton år erhåller Skövdebostäder ingen täckning för dessa åtgärder. I det avseendet utgör uppgörelsen ett risktagande för företaget som för närvarande är svårt att uppskatta i kronor. Om avtalet å andra sidan kommer att löpa under oöverskådlig tid framåt, blir investeringskapitalet en växande tillgång.

Hyresbortfallet är närmast en direkt följd av antalet outhyrda lägenheter. Det är därför av intresse att se på förändring av antalet outhyrda lägenheter i Skövdebostäders bestånd (Skövdebostäder 1984b; årsredovisningar 1980-90).

	1983	1984	1985	1986	1987-90
Outhyrda lägenheter	185	48	9	1	0

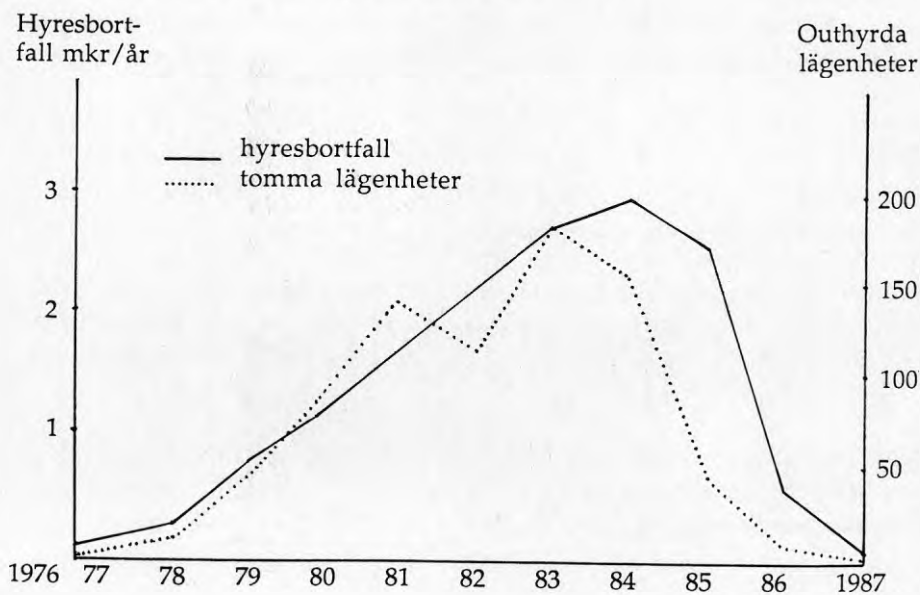
Under samma år förändrades hyresbortfallet enligt följande.

	1983	1984	1985	1986	1987
Lägenheter	2 879	2 512	622	179	38
Lokaler	44	28	90	116	155
Övrigt	208	234	186	196	199
Totalt (kkr)	3 131	2 774	898	491	392

En beräkning av betydelsen av civilförsvarets etablering för hyresbortfallet ger följande resultat för lägenhetsdelen. Under 1984 var intäkterna från civilförsvarsanläggningen som avser de ursprungliga lägenheterna (nyinvesteringen frånräknad) 0,530 mkr, vilket utgjorde 100% av det reducerade hyresbortfallet. Under 1985 var intäkten 1,310 mkr, vilket utgjorde ca 70% av det minskade hyresbortfallet det året.

Om reduktionen av antalet tomma lägenheter jämförs med den genomsnittliga nedgången för SABO-företagen i landet ger en försiktig beräkning att Skövdebostäder undgick en ytterligare förlust på ca 5 miljoner kronor för åren 1984-87.

Förändringens karaktär framgår av en enkel översikt över antalet tomma lägenheter och hyresbortfallet.

Utifrån uthyrningssituationen i Södra Ryd och jämfört med förhållanden hos andra allmännyttiga företag medförde etableringen av civilförsvarsanläggningen en snabb och drastisk reducering av hyresbortfallet. Med denna kraftiga minskningen får Skövdebostäder anses ha uppnått ett av sina huvudmål, trots att totalresultatet inte medför full kostnadstäckning. Även Södra Ryds och Skövde kommuns intressen kan betraktas som tillgodosedda, alldenstund något konkret alternativ till en motsvarande förbättring av hyresintäkterna inte existerade vid denna tidpunkt.

5.5. En billig anläggning

Att försöka åstadkomma en anläggning till låg kostnad var ett mål främst för civilförsvarsstyrelsen. Skövdebostädernas företrädare var emellertid mycket angelägna om att genomföra etableringen och ansträngde sig att göra målet delvist också till sitt.

Cfs utbyggnad av fredsorganisationen och civilförsvarsskolorna begränsades under 1970- och 80-talen av statens budegångsstramning och kraftigt stigande byggkostnader. 1976 presenterade Cfs ett förslag till komplett Cufa i Skövde till en kostnad av 25 miljoner kr. Två år senare beräknade Byggnadsstyrelsen att den skulle kosta minst 55 miljoner och ett år senare kalkylerade samma instans med investeringar på ca 75 miljoner. 1980 konstaterade Cfs att kostnaderna kunde bli större, men föreslog att "investeringsramen" skulle låsas vid 75 miljoner kr (Civilförsvarsstyrelsen 1982, Perspektiv p 1).

Bortsett från kalkylernas tillförlitlighet framstod det från 1977 års försvarsbeslut som alltmer orealistiskt att i västra regionen bygga en helt ny och komplett civilförsvarsskola. En anläggning där redan befintliga byggnader och områden kunde användas för vissa enheter verkade vara det enda möjliga planeringsalternativet. Om Cufa Skövde skulle kunna genomföras inom överskådlig tid måste det ske i något slags "billigare utförande". Att pressa ned anläggningens investerings- och driftskostnaderna blev ett huvudmål för Cfs (Intervju: Tjörneryd J 1985).

När Trängregementet (T2) i Skövde flyttades öppnades möjligheten att bygga om vissa kaserner för civilförsvaret till lägre investeringskostnader än vid en nybyggnation. 1982 års försvarsbeslut gav

också anvisningar om att "delar av Göta Trängregementes nuvarande etablisement i Skövde" borde "utnyttjas" ... "för den nya anläggningen i Skövde". I Cfs programplan 1983/88 beräknades totalinvesteringarna till 58,6 mkr, där ombyggnaden av T2 utgjorde 37 mkr och övningsfältet vid Hasslum 21,6 mkr.

När tanken på en ny, enhetlig anläggning skrinlagts, uppstod en ny situation. Presentation av Södra Rydsalternativet, visade på andra möjligheter att nedbringa investeringarna. I ansträngningarna att tillmötesgå Cfs med ett ekonomiskt fördelaktigt alternativ utformade Skövdebostäder också en låg kalkyl för ombyggnaden. Från skilda utgångspunkter kom huvudaktörerna att gemensamt verka för målet "en billig anläggning" (Intervjuer: Andersson R 1985; Rosén L 1984).

Vid en jämförelse mellan alternativen T2 och Södra Ryd bedömdes det senare klart mer fördelaktigt. Även om investeringar för en ny skolpaviljong i Södra Ryd och förrådsbyggnader i Hasslum togs med i kalkylen, blev Byggnadsstyrelsens slutsatser: "Nuvärdesberäkningar över investeringar och framtida kostnader för de närmaste 15, 20 resp 25 åren ger i samtliga fall 20-25% högre kostnader för T2-alternativet."

Med utgångspunkt från Byggnadsstyrelsens egna siffror och en del faktiska kostnader för anläggningen i Södra Ryd är det möjligt att göra en översiktlig beräkning av hur jämförelsen mellan de två huvudalternativen skulle utfallit. Byggnadsstyrelsens kalkyl var:

	Investeringar		Drift och underhåll
T2	Om- och tillbyggnad	27 mkr	2,1 mkr/år
Södra Ryd	Nybyggnad	10,35	2,575 mkr/år
	(Förrådsbyggn.)	8,5 mkr)	
	(Skolpaviljong)	1,85 mkr)	

Min enkla översiktsberäkning på en tjugoförårsperiod ger följande resultat.

T2 (investeringar 27 mkr, drift/underhåll 42 mkr) = 69 mkr

Södra Ryd (investeringar 12 mkr, drift/underhåll 52 mkr) = 64 mkr

Enligt denna beräkning skulle anläggningen i Södra Ryd efter tjugo år ha ca 5 mkr lägre totalkostnad (i 1983 års penningvärde) än en anläggning vid T2. Det är betydligt mindre än vad Byggnadsstyrelsen antog i det underlag som låg till grund för lokaliseringsbeslutet.

Förutom investeringar, drift och underhållskostnader, ingick i målet "en billig anläggning" också personal- och materielkostnader för att genomföra verksamheten. Verksamhetskostnaderna vid anläggningen var för år 1984 i runda tal 17 mkr, 1987 30 mkr och 1990 39 mkr. Vid olika typer av jämförelser med övriga Räddningsskolor visar den i Södra Ryd mycket goda verksamhets- och kostnadsresultat. Med undantag av de två första uppbyggnadsåren har produktiviteten varit hög och kostnaden per elevdag låg (Cfs, årsredovisningar 1984/85 1985/86; Räddningsverket, årsredovisningar 1986/87-1989/90).

Med utgångspunkt från de ekonomiska villkor som gällde vid beslutet om Cufa Skövde, talar kalkyler och kostnadsutfall för att anläggningen i Södra Ryd blivit ekonomiskt fördelaktig för Cfs och Räddningsverket. Kostnadsnivån blev lägre än det planerade T2-alternativet. Dock inte 20-25% som Byggnadsstyrelsen antog. Sannolikt kommer "besparingsnivån" att ligga vid 10%. Trots att Räddningsskolan inte blev så "kostnadsbesparande" som Cfs och Byggnadsstyrelsen förutskickade, framstår den i många avseenden som en "billig anläggning". En viktig andel i detta resultat har Skövdebostäder som konsekvent höll en låg kostnadsnivå för sin andel. I gengäld accepterade motparterna i stort företagets krav på kostnadstäckning. Om inga omvälvande prisförändringar inträffar inom byggproduktionen, kommer etableringen, vid avtalstidens utgång 1999, att utgöra ett konkurrenskraftigt alternativ jämfört med en nybyggnation. För aktörerna kan målet därför anses vara väl uppfyllt.

5.6. En ändamålsenlig anläggning

Målet omfattas givetvis främst av Cfs och RS. Men även Skövdebostäder betraktade det som viktigt och visade stor delaktighet, eftersom resultatet antogs vara avgörande för ytterligare etableringar. "En ändamålsenlig anläggning" anknyter till de flesta sidor av etableringen. Jag har särskilt uppmärksammat relevanta aspekter beträffande organisation, resurser, verksamhet och arbetsmiljö.

Tidigare byggda civilförvarsskolor i Revingeby, Rosersberg och Sandö har utbildnings- förläggnings- och övningsenheterna *enhetligt samlade*. Eftersom övningsmomenten är ytterst miljöstörande innebar det att anläggningarna måste placeras utanför tätbebyggda områden. Funktions- och produktionsmässigt ansågs den mest ändamålsenliga organisationsformen vara att "ha allt samlat på ett ställe" (Intervjuer: Tjörneryd J 1985; Rosén L 1984).

Under planeringen av Cufa Skövde ställdes den uppfattningen mot kravet på en "billig anläggning". Att bygga nytt ansågs då uteslutet. Alternativet att använda befintliga byggnader födde idén om en samhällsintegrerad anläggning. Att placera den i en stadsdel eller bostadsområde var dock uteslutet om inte de miljöstörande funktionerna avskildes till en separat plats. En billig, samhällsintegrerad anläggning kunde enbart genomföras som "*delad anläggning*".

Ledande personer inom Cfs lanserade och förespråkade en delad anläggning. Anställda i Brännebrona förordade en enhetlig nybyggnation. När den visade sig orealistisk ställde de sig bakom T2-alternativet som avsåg en tvådelad anläggning. Hasslumsområdet skulle innehålla övningsfält och förråd, T2-området övriga funktioner (Intervjuer: Tjörneryd J 1985; Rosén L 1984; Lindström C 1985; anställda Räddningsskolan 1984-86).

Södra Ryd gav nya förutsättningar för uppdelningen. Servicelokaler, övningsförråd och fordonspark var inte lämpliga för bostadsområdet. Utrymmen kunde inte omedelbart byggas vid Hasslum. Södra Ryd som etableringsplats förutsatte en uppdelning i tre enheter under en övergångstid:

- * Tre arbetsplatser, S Ryd, Hasslum och Olssons åkeri skapades
- * Arbetsområden och verksamheter delades upp på arbetsplatserna
- * Materiel och fordon fördelades på de tre platserna
- * Transporter upprättades för människor och materiel mellan arbetsplatserna.

Bland personalen i Brännebrona var många starkt skeptiska till ett sådant kortsiktigt arrangemang. Men planerna genomfördes. Anläggningen och verksamheten organiserades upp utifrån dessa villkor under tre års tid. Redan från första året uppfylldes verksamhetsplanerna inom budgetramarna. Produktionsmässigt fyllde anläggningen sin funktion och genomförde sin huvuduppgift till stor

belåtenhet. Personal, ledning och elever presterade m a o mycket goda resultat under de inledande åren utifrån de givna villkoren.

Trots det var "tre-delningen" föremål för betydande negativa kritik från anställda och elever. Av den berörda personalen och eleverna framförde ungefär hälften av varje grupp kritik av "transportmomentet" och den "uppsplittring" det medförde. Den andra hälften noterade dem mer som ogynnsamma omständigheter.

De inblandade hade varit införstådda med att transportererna skulle kräva planering och ta en del tid. Erfarenheterna visade att det fordrades mer planering "för att det hela skulle fungera" än vad som förespeglats. Transporterna visade sig också "stjäla mer tid från verksamheten" än vad som förutsatts. "Passningen av tider" fick därför förses med vidare marginaler. Även om transportmomentet i stort kunde genomföras som planerat fick det under de första tre åren klart negativa konsekvenser för verksamheten.

Tre-delningen medförde också en "uppsplittring" av arbetsplatser, och resurser som likaså belastade effektiviteten och kvaliteten av verksamheten, men som gav tydligast utslag i förbindelserna mellan olika arbetsområden och med ledningen. De anställda som kunde göra jämförelse med liknande arbetssituationer, ansåg att arbetseffektiviteten och sammanhållningen påverkades mest negativt. Arbetsområdet service/förråd och underhåll splittrades i tre separata arbetsplatser, vilket medförde att arbetskamrater avskreds och isolerades från varandra. Personalens och elevernas samlade bedömningar av organisationen och verksamheten i detta avseende gav två tydliga slutsatser:

* en uppdelad anläggning i den provisoriska utformning den erhöll under de första tre åren, var inte en acceptabel funktionell och organisatorisk lösning

* en tvådelad anläggning kunde däremot t o m ses som tillgång om den var en följd av en väl fungerande samhällsintegrering.

Från 1988 utvecklades Räddningsskolan som tvådelad anläggning.

Lokalerna, personalen och utrustningen utgör anläggningens **resurser**. Här berörs några aspekter av de två förstnämnda som har samband med placeringen i Södra Ryd.

Lokalerna i Södra Ryd har, med ett par undantag, ansetts som mycket bra. Fram till 1988 fanns däremot en hel del kritik främst mot utrymmena i Olssons åkeri, men också beträffande vissa delar av arbetslokalerna i Hasslum.

En mycket stor majoritet av elever och lärare gav klart överbetyg till undervisningslokalerna i Södra Ryd och Hasslum. Administrations- och service-lokalerna ansågs hålla motsvarande eller högre kvalitet, medan personal- och lärarrummen gavs det högsta betyget av hela personalgruppen. Bostäderna bedömdes av både elever och personal tillhöra de absolut bästa bland landets Räddningsskolor. Behovet av större lektionssalar och samlingsrum, samt önskemål om en utökad reception och en cafetéria framfördes emellertid redan under första verksamhetsåret. Förrådet i Södra Ryd hade visserligen bra källarlokalerna, men redan 1985 började de bli trånga.

Vid den första tillbyggnaden 1987 skapades i första hand undervisningslokaler med större rymd och samlingsrum för eleverna. 1990 genomfördes en ombyggnad för att utöka administrations- och vaktmästerilokalerna. Samma år inleddes förberedelser för en andra tillbyggnad som skall innehålla reception-kafé, samlings-sal mm. Möjligheterna att tillgodose önskemål om förbättringar och nytillkomna behov genom ombyggnad och förtätning av kvarteret har hittills varit goda.

Det mesta av kritiken mot anläggningens lokaler sammanhänger med den provisoriska tre-delning under de första tre åren. Verkstaden och personalutrymmet vid Olssons åkeri var undermåliga. Förrådet var tungarbetat och väsentliga funktioner saknades för att effektivt sköta övningsutrustningen. I Hasslum måste en del av servicelokalerna disponeras som kontor, vilket negativt påverkade båda funktionerna. Efter tillbyggnaden av förråd, service- och kontorslokaler i Hasslum och avvecklingen av Olssons åkeri avklingade kritiken mot lokalresurserna.

Under de två första åren hade Räddningsskolan en påtaglig brist på **personal**. I ett par avseenden var detta betingat av lokaliseringen i Södra Ryd. Den medgav att starta verksamheten tidigare och bedriva den i större skala än som planerats, vilket medförde att en del nyanställningar inte hann genomföras. Under en tid fanns därför en "eftersläpning av personalvolymen". Dessutom krävde anläggningens speciella struktur och organisation i inledningskedet

extra personalresurser för att fungera. Kombinationen av detta in-
nebar att anställda inom alla arbetsområden blev utsatta för en
onormalt hög arbetsbelastning under de inledande åren.

Verksamhetsresultaten och arbetsmiljön kunde trots det i stort be-
traktas som goda och tillfredsställande. Alla bedömningar av verk-
samheten pekade åt samma håll: det ekonomiska och produktions-
mässiga utfallen visade att Räddningsskolan Södra Ryd stod i pari-
tet med de bästa anläggningarna i landet (Cfs årsredovisningar
1984/85; Räddningsverket, årsredovisningar 1986/87-89/90). Tre-
fjärdedelar av både eleverna och personalen ansåg att kvaliteten
på aktiviteten var god eller mycket god. Verksamheten kunde med
andra ord redan från början genomföras på ett tillfredsställande
sätt.

De anställdas trivsel på arbetsplatserna var mycket god, "andan"
bland personalen positiv och konfliktnivån relativt låg. I en samlad
bedömning ansåg nio av tio att deras trivsel motsvarade den hög-
sta värderingen. När det gäller Södra Ryd, angav en majoritet av
personalen att de trivdes bra i området och att elevernas arbetsför-
hållanden påverkades positivt av placeringen i området. Under in-
ledningsskedet ansåg dock tre av tio att "tre-delningen" och "tran-
sportmomentet" inverkat negativt på arbetsförhållandena. "Splitt-
ringen" av arbetsplatser medförde att några anställda kände sig
isolerade och saknade arbetsgemenskap. Ett genomgående bekym-
mer inom alla personalgrupper var dock den alltför höga arbetsbe-
lastningen.

Under de år Räddningsskolan utvecklades förstärktes de positiva
sidorna av organisationen och verksamheten, samtidigt som de in-
ledande svårigheterna efterhand undanröjdes. Med en två-delad
anläggning stabiliserades strukturen och organisationen. Arbets-
platser fördes samman, ledning, planering och transporter under-
lättades. Personalbristen "hämtades in" och den höga arbetsbelast-
ningen planade ut (Intervjuer: Karlsson C-G 1985-89; anställda
Räddningsskolan 1985-89).

Med undantag för de inledande åren då en del icke-förväntade, ne-
gativa konsekvenser uppstod till följd av de provisoriska arrange-
mangen, kan målet, en "ändamålsenlig anläggning", anses väl upp-
fyllt.

5.7. Nya arbetstillfällen

I tider av arbetslöshet värnar kommunledningar om befintliga arbetsplatser och anstränger sig att få nya företag och organisationer att etablera sig i "sina kommuner". Under slutet av 1970-talet och början av 80-talet var Skövde kommun speciellt utsatt på grund av den ensidiga näringsstrukturen och att företag och militärförband avvecklades. Kommunledningen arbetade därför med speciell intensitet för att Räddningsskolan skulle lokaliseras till Skövde. Lokaliseringen förbereddes också redan under 70-talet bl a genom att stadsplanen ändrades, att mark- och fastigheter förvärvades, att vägar, vatten och avlopp drogs fram i Hasslumsområdet.

I en utredning 1981 om konsekvenserna av en nedläggning av militära förband i Skövde betonades bl a:

"Det är mot bakgrund av kommunens åtaganden, det bekymmersamma läget på arbetsmarknaden i Skövde och strävandena att utveckla länets primära centrum synnerligen angeläget att en fullständig utbyggnad av en civilförvarsanläggning Väst snabbt kommer till stånd i Skövde." (Länsstyrelsen i Skaraborgs län 1981, s 40)

Skövde kommun hade m a o anledning att kraftfullt agera för "en ny arbetsplats och nya arbetstillfällen". Skövdebostäder såg det som ett avgörande led för att förändra områdets karaktär, medan det i Södra Ryd betraktades som en betydelsefull utvecklingsmöjlighet. Inom Cfs hade det varit ett framskjutet argument sedan 1976. Generaldirektören presenterade det året förslag till en anläggning som vid full utbyggnad skulle tillför Skövde kommun 50 nya arbetstillfällen. Några år senare förväntar sig kommunledningen att,

"en fullständig civilförvarsanläggning medför att mellan 45 och 60 tjänster tillkommer i Skövde vartill kommer földeffekter på service-näringar mm bl a beroende på ett stort antal elevdagar." (S a, s 39)

I kommunens avsikter ingick att *arbetsplatsens* verksamhet skulle passa den lokala näringsstrukturen, vara ekonomiskt stabil och ha en stadig sysselsättning. Räddningsskolan verkar i dessa avseenden ha blivit ett bra och tämligen tillförlitligt komplement. Dessutom var den möjlig att placera i ett område där efterfrågan på arbetsplatser och arbetstillfällen var stor.

Antalet arbetstillfällen, 45-60, som anläggningen förväntades generera avsåg som regel de direkt anställda vid fullt utbyggd verksamhet. Ett preciserat antal följdarbeten nämndes emellertid emellanåt.

Under första verksamhetsåret var 36 personer *anställda vid Räddningsskolan* i Södra Ryd. 26 av dessa var redan anställda vid anläggningen i Brännebrona och av dem var fem skövdebor. 10 personer nyanställdes, fem av dessa var bosatta i Skövde kommun, tre av dem i Södra Ryd. De närmaste åren byggdes verksamheten successivt ut med ytterligare 29 tjänster. 1989 fanns totalt 65 personer anställda. Av de nyanställda mellan 1985 och 1989 var 23 bosatta i Skövde kommun.

I betydelsen yrkesverksam dagbefolkning erhöll Skövde kommun således 1984 36 nya arbetstillfällen, 26 st var emellertid redan tillsatta, 21 av dem med personer bosatta utanför Skövde kommun. Av de nyinrättade 10 tjänsterna tillsattes fem med personer bosatta i Skövde kommun. Första verksamhetsåret skapades m a o fem nya "direkta" arbetstillfällen för boende i Skövde kommun.

År 1989 hade Räddningsskolan tillfört kommunen 65 arbetstillfällen. 26 av dem var tillsatta innan etableringen. Av de 39 nya tjänster som kommunen erhållit sedan anläggningen startade var 28 tillsatta med personer från kommunen. Sammanlagt hade m a o skapats 28 nya "direkta" arbetstillfällen för boende och arbetande i Skövde kommun.

De indirekt skapade arbetstillfällena har varit av både tillfällig och fast art. Under om- och tillbyggnader av fastigheterna och övningsfältet har vid olika tillfällen anläggnings- väg och byggnadsarbetare varit verksamma. Ombyggnaden av Ekoxen år 1984 kan uppskattas till ca 10 årsarbeten. Om- och tillbyggnaderna i Södra Ryd och Hasslum kan uppskattas till totalt ca 12 årsarbeten 1986-8.

Verksamheten vid anläggningen i Södra Ryd kräver service av allmän och speciell art. Mathållning, lokalvård, upphandling, transporter, kommersiella och allmänna tjänster har medfört nya, fasta arbetstillfällen i storleksordningen 15 årsarbeten. Till detta kommer också "fritidsservice" till eleverna vars storlek är svårare att uppskatta.

I "brutto"-tal har målsättningen om ett visst antal nya arbetstillfällen uppnåtts. I "netto"-tal är skillnaden mellan mål och utfall avsevärd. Avgörande är emellertid att en arbetsplats med nya arbetstillfällen skapats inom denna sektor av arbetsmarknaden och att den placerats i en eftersatt kommunal del.

5.8. Nyinvesteringar och följetableringar

Bostadsområden som byggdes under 60- och 70-talen kännetecknas bl a av stora underhållskostnader av både fastigheter och utemiljö. Behov av radikala upprustningar och nyinvesteringar har blivit aktuella i ett tidigt skede av områdenas utveckling. Samtidigt har huvudägarnas, de allmännyttiga bostadsföretagens, ekonomi tidvis varit svag, främst på grund av outhyrda lägenheter. Från slutet av 1970-talet blev den här typen av frågor också aktuella i Södra Ryd. För Skövdebostäder var det naturligt att koppla en lösning av uthyrningsproblemet till en förnyelse av området. Även inom Skövde kommun och i Södra Ryd såg man det som angeläget.

Inför satsningen på att hyra ut de tomma lägenheterna till annat än bostadsändamål förberedde därför företaget även en ombyggnad av centrumanläggningen. Det bedömdes som nödvändigt för att förbättra servicefunktionerna, skapa ett mer ordnat offentligt liv i centrum och kunna tillgodose civilförvarsskolans behov. Kostnaderna var dock så stora att planerna fått skrinläggas om civilförvarsetableringen uteblivit. Tidpunkten för investeringen och utformningen av ombyggnaden blev i hög grad avhängiga civilförsvarets inträde i området (Intervju: Andersson R 1985-87).

I samband med ombyggnaden införde Skövdebostäder även en allmän standardhöjning av underhåll och service av både fastigheterna och utemiljön i området. Investeringar i åtgärder för att sänka energikostnaderna och förbättra bostadskvaliteten har därefter successivt genomförts. De här insatserna hade ett indirekt samband med etableringen av civilförvarsskolan. Genom att den omedelbart och påtagligt förbättrade hyresintäkterna för Södra Ryd kunde företagsledningen fatta besluten tidigare och utan vända (Skövdebostäder, årsredovisningar 1984-90. Intervju: Andersson R 1985-87).

Efter att Räddningsskolan påbörjat sin verksamhet har flera mindre ombyggnader av bostadslägenheter och uthyrningar för verksamhetsändamål, slutförts. Under 1984 byggdes 4 lägenheter om till behandlingshem för senildementa i kvarteret Ekoxen 4. Det har senare utvidgats med ytterligare 2 lägenheter. I januari 1985 färdigställdes 11 lägenheter till kontor för kommunens norra socialdistrikt i kvarteret Ekoxen 2. I mars 1985 stod Kommunalarbetareförbundets lokalkontor om 6 ombyggda lägenheter färdigt för inflyttning i samma kvarter. I maj 1986 kunde Grundvux inleda undervisningen i 8 ombyggda lägenheter och samma år startade också en öppen förskola för arabisktalande barn i en lägenhet i kvarteret.

Det tidsmässiga sambandet skulle kunna tolkas som att de här "etableringarna" var ett resultat av civilförvarsanläggningens tillkomst i området. Bortsett ifrån att det kan vara mycket svårt att fastställa en sådan relation, är sannolikheten liten för att de utgjorde någon direkt följd av Räddningsskolans närvaro i området. Däremot är det helt klart att Primärvårdsenheten som togs i bruk ett par år tidigare tjänade som "stilbildare" för socialkontoret och fackföreningskontoret. Arbetsgrupper gjorde t ex studiebesök på vårdcentralen för att bilda sig uppfattningar bl a om möjligheterna till ombyggnad av bostadshusen (Intervjuer: anställda vid arbetsplatserna 1987-89).

Det är också mycket svårt att avgöra om de senare etableringarna skulle ha uteblivit om Räddningsskolan inte kommit till stånd. Samtidigt spelade civilförsvarets etablering tveklöst en inte obetydlig roll. Den sammanhängande dock främst med planeringsdiskussionen och att Räddningsskolan genom sin storlek framstod som ett avgörande led i den förändring som inletts 1982.

Grundläggande var att Skövdebostädens ledning 1982 beslutade sig för att förändra centrumområdet genom att inlemma arbetsplatser bland bostäderna och systematiskt arbetade för att finna lämpliga företag och organisationer. De förberedande diskussionerna med Cfs tog upp en mängd olika aspekter om etableringens villkor och konsekvenser. Det slutliga beslutet kunde därefter fattas på ett ovanligt brett underlag. De genomlysande diskussionerna och beslutet om den relativt stora anläggningen påverkade synsätten, förhandlingarna och underlättade ställningstagandena inför de senare etableringarna.

Civiltjänstetableringen hade föregåtts av att elva lägenheter byggts om till Primärvårdsenhet år 1982 och lika många till Hälsoenheten 1983. Den omständigheten innebar att Räddningsskolan bekräftade att en förändringsprocess pågick. Samtidigt manifesterade den att Skövdebostädernas nytänkande beträffande planering och förvaltning var realistiskt. Sammantaget gav det en beslutsituation där riskerna för oförutsedda problem reducerats. Och, om de ändå uppstod skulle i vart fall, flera aktörer dela dem.

Omvandlingen av bostadslägenheter till arbetsplatser avstannade emellertid 1986 på grund av att inga outhyrda lägenheter längre fanns tillgängliga i området. Det har också varit situationen fram till 1990 och medfört att processen tillfälligt tycks ha upphört. Planeringen för en fortsatt förändring pågår dock inom bostadsföretaget. Bl a har man erbjudit kommunen ett förslag om servicehus för äldre i en ombyggd fastighet. Så snart möjligheter öppnar sig kommer detta och andra idéer att realiseras (Intervju: Andersson R 1989).

Vid den andra utbyggnadsfasen av Södra Ryd var exploateringen av centrumområdet starkt kopplad till affärsverksamheternas krav på kundunderlag. Boendetätheten i kvarteret Ekoxen blev därför betydligt högre än i övriga delar av Södra Ryd (Intervju: Lake G 1987). När sedan huvuddelen av de outhyrda lägenheterna kom att beröra just dessa fastigheter inverkade det menligt på utvecklingen av handeln, affärerna och servicen i centrum. Tiden med många outhyrda lägenheter medförde inte bara ett bortfall av hyresintäkter utan också av konsumenter. I förberedelsearbetet för etableringen fanns därför tankegångar om att den skulle kunna bidra till en ökad *affärsverksamhet och service* i området.

Ur näringsidkarnas synvinkel hade det mest önskvärda varit att de tomma lägenheterna kunnat hyras ut som ursprungligen var avsett. I jämförelsen med hushåll och barnfamiljer utgör arbetsplatser inget idealiskt kundunderlag, i varje fall inte för livsmedelsaffärer. Jämfört med situationen omedelbart innan, tillförde arbetsplatserna emellertid i ett slag området ny köpkraft. Från början var den av marginell betydelse, men i takt med att verksamheten ökat har denna marginal växt. Områdets pizzeria och frisersalong har till skillnad från livsmedelsbutiken visat sig ha en hel del presumtiva kunder på de nya arbetsplatserna som gör att de kan betraktas som lik-

värdiga underlaget vid en boendesituation (Intervjuer: ägare av affärerna 1986, 1988).

Av väsentlig betydelse är dock att antalet arbetslägenheter i förhållande till bostadslägenheter i centrumområdet inte påverkat det totala kundunderlaget när det gäller affärsverksamhet eller service så att deras existens blivit hotad.

¹ I maj 1984 anordnade Cfs ett större möte i Södra Ryd på tema "effekter av lokaliseringen av Cufa Skövde till Södra Ryd". Ett 20-tal organisationer och intressenter, både från central och lokal nivå, var representerade. Mötet gav en god orientering om aktörerna och deras olikheter, om deras överväganden, beslut och åtgärder. Anmärkningsvärt var att alla boende representerades av endast en ombudsman från hyresgästföreningen. Mötet gav också en värdefull inventering av synpunkter och aspekter på etableringens tänkbara verkningar.

² Mötet i maj 1984 födde också tanken på att undersökningen av Räddningsskolan skulle kunna utformas som ett slags utvärdering där aktörernas motiv och avsikter ställdes emot de resultat och verkningar som etableringen medförde. Utvärderingsforskning är en såväl brokig och etablerad som omdiskuterad verksamhet. I mitt arbete har jag funnit behov av att ta del av både mer grundläggande teoretiska diskussioner (MURA 1983;1984; Gullberg 1986), olika sociologiska tillämpningar (Hjärne/Lennartsson/Brink 1979; Pettersson 1985; Eneroth 1988) och direkt praktiska paralleller till min undersökning (Borgegård 1983).

³ De mål som tas upp i framställningen har mer och mindre uttalade kunnat identifieras vid möten med aktörerna, i deras protokoll, program, kontrakt, minnesanteckningar osv, i intervjuer och enkätundersökningar som jag genomfört med företrädare för dem.

⁴ I Skövdebostädernas kartotek över hyresgäster kunde jag identifiera 20 hushåll som bodde kvar i fastigheterna när beslutet om civilförsvarets inflyttning fattades. I ytterligare ett par fall är det oklart om lägenhetsinnehavaren hade flyttat eller ej. Hur många som flyttade en tid innan beslutet har inte gått att fastställa, men det kan ha varit 4-5 hushåll. 15 av de 20 hushållen var villiga att medverka i intervjuer, 3 hushåll vägrade och 2 hade flyttat till okänd ort.

6. INTEGRERA

Förhållandet *boende och arbete* utgjorde brännpunkten bakom aktörernas flesta mål. Historiskt är det en mycket gammal konstellation. Århundraden av erfarenheter finns av utvecklande samordning och påfrestande störningar i olika typer av samhällsformer (Daun 1980). Funktionsdifferentieringen inom samhällsplaneringen aktualiserade frågan från delvist nya utgångspunkter (Johansson 1984). Idag utgör de befintliga bostadsområdenas utformning, bebyggelse och sociala liv viktiga betingelser för varje försök att etablera arbetsplatser. På liknande sätt är arbetsplatsernas karaktärer och verksamheternas art avgörande för hur de kan förenas med bostäder och boendet (Ingelstam/Sanne 1988). För ett "renodlat" bostadsområde är en huvudfråga, om arbetsplatsen har egenskaper som gör att den kan införlivas i området och tillföra det sociala livet nya dimensioner? I det sammanhanget blir integreringen av arbetsplatsen i boendemiljön en nyckelprocess som sammanfattar många olika förhållanden.

Under 1970- och 80-talen var samhällsintegrering av allmännyttiga verksamheter tendensuttryck för strävanden till bättre samordning mellan offentliga organisationer och verksamheter. Också inom Skövde kommun och Cfs avsatte tankegången spår. I diskussionen om civilförvarsskolan i Södra Ryd blev frågan aktuell för samtliga aktörer. Företrädare för Skövdebostäder, Södra Ryd och Skövde kommun menade att det var viktigt att tillföra en arbetsplats och en verksamhet som var förenlig med boendet och som kunde bidra till att utveckla området. Inom Cfs var huvudmotiven att decentralisera civilförvarsverksamheter, samordna dem med kommunala organ och förlägga aktiviteterna till miljöer där verkliga hjälpinsatser kan bli aktuella (Civilförvarsstyrelsen 1982, Perspektivpl. 1).

Anläggningen skulle koncentreras så mycket som möjligt, byggnadernas exteriör och omgivning ändras minimalt. Lokaler i centrum-anläggningen skulle utnyttjas gemensamt och mathållning samordnas med skolan. Social och kulturell samverkan mellan boende och verksamma i området förutskickades på litet sikt. Verksamheten skulle sättas igång snabbt, utan alltför stora störningar för de boende. Ett slags gemensam nämnare var att anläggningen och verksamheten skulle smälta in i området så att de positiva möjligheterna kunde realiseras. Etableringen borde "verka utan att värka", som det bl a uttrycktes. En sådan här integrationsprocess är sammansatt och framskrider ojämnt. Dessutom är den besvärlig

att dokumentera och analysera. I det här förloppet, som omfattar tre huvudfaser, har jag undersökt materiella och ekonomiska, sociala och kulturella aspekter.

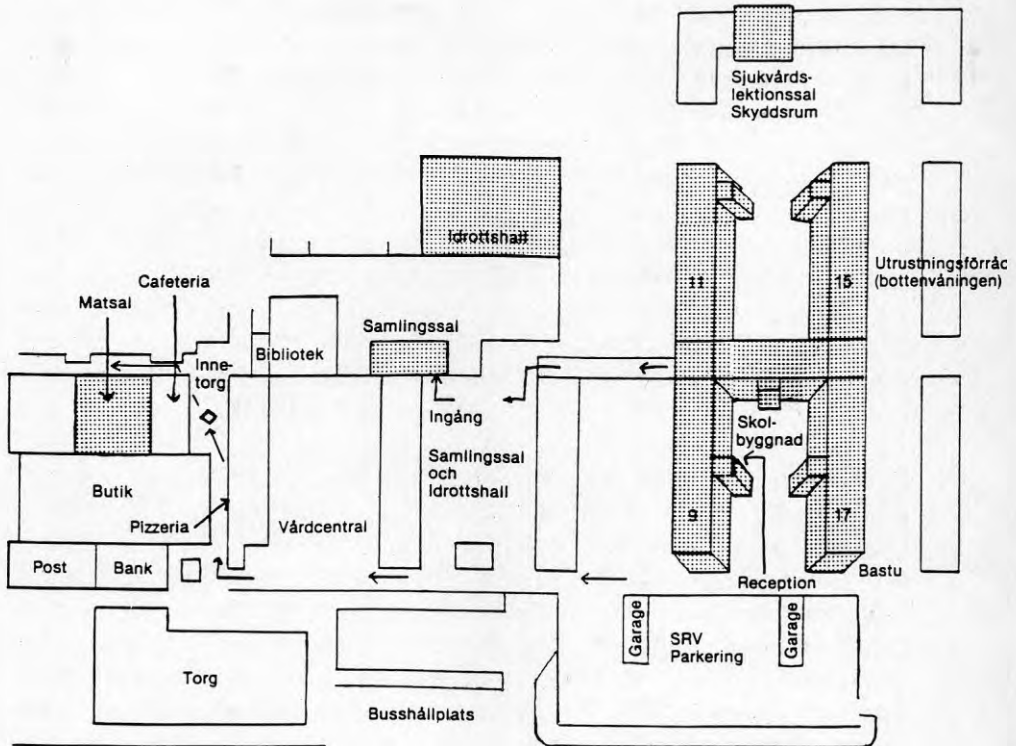
Under *planeringstiden* utreddes och fattades beslut om den nödvändiga uppdelningen av anläggningen, hur funktioner och utrymmesbehov skulle tillgodoses, lämplig verksamhet i Södra Ryd, liksom de ekonomiska villkoren. Den påtagliga förändringen i området var att outhyrda lägenheter koncentrerades till Ekoxen 3 genom att inflyttningen upphörde och evakueringen inleddes. Under *ombyggnadstiden* fullföljdes evakueringen och byggnadsåtgärder genomfördes både i Ekoxen och centrumanläggningen. Omflyttningarna och byggarbetsplatserna var tydliga förändringar och viktiga informationskällor för de boende. För personalen var den betydelsefullaste händelsen överflyttningen av utrustning från Brännebrona sommaren 1984. Efter ombyggnaden och inflyttningen antog området sitt nya, normala utseende och i augusti inleddes *verksamheten* vid anläggningen. Det dagliga arbetet kom igång och började göra sig märkbart för de kringboende. Händelser som pressvisning och kungainvigning medförde också en momentan förändring av informationen om området. Den successiva utvidgningen och rutineringen av verksamheten utgjorde därefter den största förändringen under de närmaste åren.

6.1. Materiellt

Etableringen skedde i ett av de tre H-komplexen i Södra Ryds centrumområdet. Lokaler för administration- utbildning och förläggning inrättades i ca 25% av de ursprungliga bostadslägenheterna i Ekoxen 3. I centrumanläggningen fick Räddningsskolan tillgång till matsalar, storlektionssal och utrymmen för fysisk träning. Dessutom avsattes sjuttiofem parkeringsplatser och ett skyddsrum (se sid 81).

Till det yttre kom Räddningsskolan att avvika marginellt från övrig bebyggelse och miljö. Lekuutrustningen på gårdsplanerna togs bort och ersattes med planteringar, flaggstänger och utemöbler. De ursprungliga gång- och cykelvägarna genom och utmed kvarteret bevarades. Inga yttre anordningar har hellre installerats. Enda iögonfallande förändringen har varit en påbyggnad av mellanuset 13 med ett våningsplan och ett trapphus utanpå som utfördes 1986.

Översiktsskiss över de fastigheter och lokaler Räddningsskolan disponerar.

I övrigt är det endast anvisnings- och namnskyltar samt fasadbelysningen som skvallrar om att byggnaderna hyser andra än boende. Placeringen av Räddningsskolan i Ekoxen 3 var i flera avseenden väl vald. Det centrala läget var lämpligt med hänsyn till de kommunikationer Räddningsskolan fordrar. Personal och elever når också på kort tid områdets serviceanordningar. Vid full verksamhet kan uppemot 250 personer från anläggningen befinna sig i rörelse i området i samband med måltider. I allmänhet har det inte inneburit några problem med förflyttningar eller transporter i den öppna miljön. Men i samband med lunchmåltiderna har viss köbildning förekommit eftersom skoleleverna har sina lunchraster omedelbart innan. På det hela taget har dock det rörelse- och förflyttningsmönster anläggningen gett upphov till, tillfört bostadsområdet ett livaktigt inslag.

Att placera in arbetsplatser i "renodlade" bostadsområden innebär alltid en viss inverkan på områdenas rumsliga utformning, vare sig den är avsiktlig eller ej. I ytterlighetsfallet kan områden delas eller splittras beroende på hur uttrycken värderas. I Södra Ryd delades kvarteren i Ekoxen upp i två delar åtskilda av Räddningsskolan. Konsekvenserna av det här materiella ingreppet har varit blandade. De boende i Ekoxen 3, vars kvartersmiljö och lokala nätverk trasades sönder, drabbades i första hand. Företrädare för hyresgästföreningen har också menat att förutsättningarna för hyresgästerna att organisera sig nog ytterligare försämrades genom att närkontakten mellan kvarteren i Ekoxen skars av. Några andra tecken på att tudelningen av bostadskvarteren Ekoxen försvårat att skapa sammanhållning och gemenskap bland boende i centrumområdet har jag dock inte fått fram (Intervjuer: företrädare för hyresgästföreningen 1986, 1988; boende i Ekoxen 1985-89. Enkäter: boende i Ekoxen 1985, 1987. Andersson-Brolin 1974).

Bortsett ifrån dem som flyttade från Ekoxen 3, har de boendes rörelsemönster inte förändrats nämnvärt i anslutning till Räddningsskolan. De ursprungliga cykel- och gångvägarna används i stort sett som tidigare. Inte heller uppfattar de närboende jag intervjuat anläggningen som någon avvikande eller främmande företeelse. Däremot upplevs den av somliga som en "något ödslig plats under veckoslut och helger" då den vanligtvis står outnyttjad (Intervjuer; boende i Ekoxen 1985). Att aktörernas var så pass medvetna om integreringens betydelse, att kvarterets exteriör i stort bevarats och att ingen påträngande verksamhet bedrivits vid arbetsplatsen, är några anledningar till att ytterligare konsekvenser i det här avseendet inte uppkommit.

6.2. Ekonomiskt

Ekonomiska relationer har etablerats mellan Räddningsskolan och Skövdebostäder och Skövde kommun, genom avtal för längre tid och kontrakt för kortvariga förnyelsearbeten. Räddningsskolan har på så sätt fått tillgång till ändamålsenliga lokaler till en lägre kostnad än för något annat känt alternativ. Klara förutsättningar och riktlinjer har också funnits för överenskommelser om utvidgningar och förändringar. Det har även varit möjligt att på ett både billigt och smidigt sätt lösa mathållningen för anläggningen genom samverkan med Skövde kommun och Rydskolan.

I centrumanläggningen disponerar Skövde kommun två matsalar för grundskolans räkning, en allmän matsal och ett kök där all mat lagas. Kommunen ansvarar för köket, personalen och driften av den öppna matserveringen. Räddningsskolan köper de tjänster den behöver av kommunen, vilket inneburit helpension för elever och halvpension för personalen samt en del specialarrangemang vid konferenser och besök. Det regleras i ett avtal över femton år som omfattar lokalkostnaden och dagskostnaden per gäst som fastställs i förhandlingar varje år. Genom den här samordningen av lokaler, utrustning och personal har totalkostnaden för maten hållits relativt låg. Det bidrog också till att den allmänna matserveringen kunde utöka sina öppettider och erbjuda en mer varierad meny. En del skolungdomar noterade med viss förtjusning också att deras lunchmat förbättrades när "civilförsvaret började använda bespisningen" (Intervjuer: Frank K 1985; anställda vid Räddningsskolan 1985-88; anställda vid skolbespisningen 1986; elever vid Rydskolan 1986).

6.3. Verksamheter

Integration formas framförallt i de dagliga rutinerna och aktiviteterna. Speciella arrangemang har främst ett symbolvärde som kan lysa upp och förstärka genomslaget av de fortgående aktiviteterna. Det är m a o i personalens lokala förankring, i förhandlingar, vid förflyttningar och övningar, vid underhåll och utbyggnad av anläggningens fastigheter, vid måltider, i samband med servicetjänster och informationsutbyten som integreringen skapas.

Redan under planeringen av etableringen i Södra Ryd upprättades ett *samverkansförhållande* mellan Cfs, Räddningsskolan och Skövdebostäder samt Skövde kommun. Förutom de ekonomiska förbindelserna har etableringens karaktär därefter medfört ett kontinuerligt samarbete. Med Skövdebostäder har det utvecklats kring underhållet, om- och tillbyggnaderna av anläggningens fastigheter. Med Skövde kommun har det specifikt gällt nyttjandet av kommunförvaltningens verksamheter i centrumanläggningen. Eftersom Skövdebostäder är ett mycket betydelsefullt företag i kommunen och Södra Ryd är denna samverkan en viktig aspekt av hur anläggningen införlivas i området. Om etableringen skett i form av en nybyggd anläggning eller vid T2 är det inte sannolikt att motsvarande samverkan utvecklats med Skövdebostäder, Skövde kommun eller något annat lokalt företag.

Rydskolan är en samhällsintegrerad skola. Den är Södra Ryds största arbetsplats och stöttepelaren i centrumanläggning där lokaler och verksamheter är samlade. Rydskolan och Räddningsskolan har utvecklat ett nära samarbete. Mest betydelsefull är den gemensamma mathållningen i centrumanläggningens två matsalar. Här har man bl a klart problemet med övertäckande lunchtider så att "kollisioner" undvikits och arbetet i köket kunnat spridas i tiden. Personal från Räddningsskolan informerar regelbundet grundskolans högre klasser och tar emot studiebesök vid anläggningens olika enheter. Intresse bland skoleleverna för Räddningsskolan som praktikplats har också varit stort.

Biblioteket i Södra Ryd är en filial till stadsbiblioteket i centrum av Skövde. Det är sannolikt den viktigaste samlings- och informationsplatsen för området. Det är samtidigt bibliotek för Rydskolan och de boende i Södra Ryd, välbesökt av skolelever och övriga södra rydsbor. Inte minst av dem med utländsk kulturbakgrund, för vilka biblioteket är en särskilt viktig informationskälla, men också av anställda och elever vid Räddningsskolan som regelbundet använder samlingarna av litteratur och tidningar. I synnerhet vid längre kurser har biblioteket blivit en fast träffpunkt för en del elever (Intervjuer: anställda på biblioteket 1984, 1987).

Studiebesök och konferenser utgör en del av Räddningsskolans ordinarie verksamhet, även om den skiljer sig från den egentliga "produktionen". Under de första två åren blev antalet studiebesök betydligt fler än vad som planerades. Anläggningens nyhetsvärde, placering och säregna karaktär spelade in. Det lokala intresset medförde också att föreningar och organisationer fann anläggningen lämplig för konferenser och möten. På tider när ingen ordinarie verksamhet förekommit har den därför ibland varit uthyrd.

Vid sidan av de löpande verksamheterna har personalen vid Räddningsskolan tagit initiativ till egna och gemensamma *arrangemang* i området. Syftet har varit att informera, få publicitet och befrämja samverkan. Utställningar i biblioteket, öppethusdagar, medverkan i Södra Rydsdagen och den lokala TV-kanalen är arrangemang där Räddningsskolan presenterats och samhörighet med området byggts upp. Pressvisningar och invigningar av anläggningen har varit speciella händelser som gett offentlighet och mycket positiv publicitet. Tillställningarna har rönt stort lokalt intresse och södra rydsborna har slutit upp i betydande omfattning.

6.4. De boende

Räddningsskolan framstod i områdets sociala sammanhang som en ovanlig arbetsplats. Den har ett uttalat humanitärt ändamål som människor lätt kan identifiera sig och sympatisera med. Den kombinerar teoretiska och handfasta praktiska verksamheter. Den förenar människor från en mängd olika arbetsområden med vitt skilda yrkeskunskaper. Den är samtidigt dynamisk och stabil. En väsentlig del av verksamheten är emellertid kraftigt störande och oförenlig med ett bostadsområde.

Även om en del förutsättningar var fördelaktiga var det nödvändigt att ta hänsyn till olika konsekvenserna för de boende när anläggningen skulle placeras i området. Trots beredskapen och att de störande momenten frånskildes medförde evakuerings- och ombyggnadstiden betydande störningar för de direkt berörda hyresgästerna. Anpassningen av Räddningsskolans lokaler och funktioner till förutsättningarna i Södra Ryd lade dock grund för en gynnsammare utveckling när verksamheten kom igång.

Återspeglas dessa omständigheter i de boendes *inställningar* till etableringen av Räddningsskolan i området? Det mest iögonfallande resultatet är att inte någon person som medverkat i enkäter eller intervjuer har varit kritisk eller negativ till Räddningsskolans etablering eller närvaro i området. Inte ens inom den grupp av boende som direkt utsattes för evakueringen och ombyggnaden har det funnits någon avog inställning till etableringen som sådan. I det avseendet skiljer sig uppfattningarna inom denna grupp inte från dem i undersökningsgruppen som helhet. Resultatmönstret när det gäller Räddningsskolans verksamhet är i stort detsamma. Framförallt ansåg undersökningspersonerna att arbetet vid anläggningen inte medfört några störningar eller ogynnsamma verkningar för de boende eller andra som är verksamma i området. Under de inledande åren var arbetsplatsen snarare väl anonym för en del som under intervjuerna kunde undra: "Vad gör dom här i Ryd?" "Finns dom, man ser så lite av deras arbete?"

Två tredjedelar av de personer som ingått i undersökningen var översvallande till måttligt - positiva till etableringen av Räddningsskolan i Södra Ryd. De mest entusiastiska sade att "det är det bästa som hänt Ryd". Andra ansåg att "det borde ha skett tidigare". En del menade att det är "helt rätt eftersom loftgångshuset inte är

bra som bostäder". Övriga var neutrala eller avvaktande. Motiven inom denna grupp varierade starkt. De flesta tyckte sig sakna tillräcklig kännedom för att ha en bestämd uppfattning. Andra menade att man nog bör avvakta några år. Någon var tveksam och sade, att "det kanske hade varit bättre om lägenheterna kunnat hyras ut till vanliga bostadsändamål". Här framgick ingen påtaglig skillnad i inställning mellan personer från olika delar av Södra Ryd.

En förhoppning inom Cfs inför etableringen var att den skulle öka intresset för civilförsvaret. Resultaten från enkätstudien 1985 tyder också på att Räddningsskolan påverkat södra rydsborna i det avseendet. I en jämförande mätning med övriga skövdebor, angav 3 av 4 boende i Södra Ryd, mot 2 av 4 bland övriga skövdebor, att de önskade öka sina kunskaper om civilförsvaret. Dubbelt så många i Södra Ryd som i övriga Skövde angav också att de ville delta i någon civilförvarsaktivitet.

Frånvaron av de boendes - och framförallt de berörda hyresgästernas - aktiva, medverkan i förändringsarbetet har jag berört tidigare. Mot bakgrund av de positiva inställningar och det intresse som redovisats här, framträder denna svaghet än tydligare. Det finns alltid betydande allmänna svårigheter med att mobilisera människor, även om de är intresserade och engagerade. Det finns också en del hinder i sådana här planeringsprocesser som motverkar kollektiv medverkan och inflytande (Bohm 1985). Vissa mål som aktörerna utformade inbegrep de boende - som objekt, hyresrättsinnehavare, med ärenden som måste handläggas -, men inte som aktivt intresserade, handlande människor med förändringsvilja. Något mål, eller ens förhoppningar, om att de boende skulle engagera sig, kunna ha användbara förslag, eller att deras medverkan skulle minska konfliktrisken, uttalades inte av någon huvudaktör. Inte heller i deras agerande eller i arbetsformerna för planeringen och genomförandet fanns någon inbjudan eller öppning för de boendes inflytande (Gunnermark/Jarlöv/Lennartsson 1991).

Mest intressant var kanske att övriga aktörer inte tycktes ha uppfattat intresset och engagemanget hos de boende i just denna fråga. Såväl Skövdebostäder och hyresgästföreningen som Cfs och Räddningsskolan har nämligen ansträngt sig för, att skapa förutsättningar för boende att aktivera sig i fritids- och civilförvarsverksamheter.

Som helhet ger undersökningsmaterialet underlag för följande allmänna slutsatser om Räddningsskolans etablering och verksamhet i området.

- * En stor huvuddel av Södra rydsborna är klart positiva till Räddningsskolans tillkomst och närvaro i området.
- * Ett mindre antal boende har en avvaktande inställning till etableringen. Eventuella kritiker är få.
- * Verksamheten vid anläggningen har inte medfört några nämnvärda störningar varken för boende eller andra som arbetar i området.
- * Södra rydsbornas intresse för civilförsvaret har ökat mer än bland Skövdebefolkningen i övrigt.
- * Trots intresset bland södra rydsborna för den planerade etableringen togs deras engagemang och kunskaper inte tillvara i förnyelsearbetet.

6.5. De anställda

En viktig social aspekt av arbetsplatsers integrering, särskilt i förortsområden, är de *anställdas boende*. En arbetsplats vars anställda i hög grad bor i närområdet får en fast förankring i lokalsamhället. En arbetsplats där personalen bor på andra orter kan förbli utanför lokalsamhällets sociala liv och gemenskap.

Under det första verksamhetsåret hade Räddningsskolan totalt 36 fast anställda. Tio av dem var nyanställda och övriga från anläggningen i Brännebrona. Elva personer av samtliga anställda var bosatta i Skövde kommun. Vid arbetsplatsen i Södra Ryd fanns 24 personer. Fyra av dem bodde i Södra Ryd, två hade flyttat dit från en annan kommun när de anställdes vid anläggningen. År 1989 var 50 personer anställda vid anläggningens arbetsplats i Södra Ryd. Av dem var 30 bosatta i Skövde kommun och 13 (26%) i Södra Ryd. Av de 26 som anställdes 1984-89 var nio bosatta i Södra Ryd, sju av dem bodde i området innan de nyanställdes vid Räddningsskolan.

Vid etableringen i Södra Ryd var ingen anställd bosatt i området. Fyra av tio som nyanställts sedan dess är södra rydsbor. Efter fem år är en av fyra vid arbetsplatsen södra rydsbo och huvuddelen av dem var också tidigare bosatta i området. Med hänsyn till Räddningsskolans rekryteringsbas och jämfört med "äldre" arbetsplatser

i området, får det betraktas som en tämligen snabb lokal personförankring. Av hela skolpersonalen i Södra Ryd bor 20% inom området. Vid primärvårdsenheten är 40% och vid folktandvården är 20% av de anställda södra rydsbor. 25% av TEMA-fabrikens personal kommer ifrån området, medan 50% av den totala barnomsorgspersonalen är bosatta i Södra Ryd.

Av de anställda som är bosatta i området bor en relativt sett större andel i Södra Ryd 2. Eftersom arbetsplatserna i huvudsak och de nyetablerade uteslutande är belägna i Södra Ryd 1, innebär det att en ny betingelse förts in som kan få betydelse för områdets förändring. Om ett ökande antal människor som bor i Södra Ryd 2 arbetar i centrum av Södra Ryd 1 borde förhållandet mellan dessa delar på sikt påverkas. Det är möjligt att den kan bli en process som motverkar de segregationsprocesser som präglade området under 80-talet.

Förutom att anställda vid Räddningsskolan som bor i området har familjer, släktingar och vänner där, har också en del av den övriga personalen släkt och bekantskaper bland boende i Södra Ryd. Förutsättningarna för eleverna vid anläggningen att utveckla relationer med södra rydsbor är givetvis mindre än om de varit fast boende eller anställda. Trots det förekommer det, både i verksamheter och på fritiden. Negativa erfarenheter i kontakterna har varit ytterst sällsynta. Anläggningen har således en växande social förankring i området. På kort tid har Räddningsskolan som arbetsplats erhållit en social bas i området som är jämförbar med de äldre arbetsplatserna i Södra Ryd.

Vilka är de anställdas *inställningar* till Södra Ryd som etableringsplats? För att förstå de anställdas olika uppfattningar och ståndpunkter är det viktigt att ha delar av planerings- och beslutsprocessen som bakgrund. Bland dem som arbetade vid anläggningen i Brännebrona fanns nämligen vitt skilda meningar om förslaget att förlägga huvudenheten till Södra Ryd.

Fram till att detta alternativ började utredas, ansåg majoriteten av personalen att de kunnat påverka planeringen på ett tillfredsställande sätt. Planeringsarbetet ändrades då drastiskt och de anställdas möjligheter att medverka i anpassningen av anläggningen till de nya förutsättningarna minskade. Uppfattningen bland personalen var att beslutet om att lokalisera civilförsvarsanläggningen till Södra Ryd i själva verket redan var fattat när deras synpunkter

började inhämtas. Missnöjet var utbrett och öppet med denna del av planeringsprocessen (Enkät: anställda vid Räddningsskolan. Intervjuer: anställda Räddningsskolan 1985).

Under den här tiden var Södra Ryds karaktär och status en angelägen fråga bland de anställda. Tidvis blandades också bedömningarna av området ihop med konsekvenserna av att placera huvudarbetsplatsen där. Det fanns tre grupper med skilda uppfattningar om etableringen i Södra Ryd: en negativ, en neutral och en positiv. Inom den negativa var uppfattningen om området det vägande motargumentet. Efter beslutet och efterhand som etableringen tog form blev frågan om själva området mindre framträdande och skildes tydligt från konsekvenserna, t ex den viktiga tredelningen av anläggningen.

Redan efter det första verksamhetsåret hade de negativa uppfattningarna om området avtagit drastiskt. Alla svars personer utom en angav att deras inställningar blivit mer positiva. Denna förändring förstärktes därefter. Den vanligaste kommentaren var att, "förhållandena i området inte alls visat sig så dåliga som förhandsryktet gjorde gällande". En stor majoritet (80%) av de anställda hade en klart positiv inställning till området. Ett mindre antal (15%) betraktade sin inställning som neutral. Övriga var negativa. En majoritet av dem som tidigare arbetat i Brännebrona hade efter ett par år en positiv inställning både till området och etableringen. Det gällde i än högre grad för de nyanställda, men bland dem fanns även enstaka kritiska uppfattningar.

De positiva argumenten hade stor spännvidd. Uppfattningarna att de "isolerade institutionernas tid är förbi" och att de flesta "arbetsplatser och verksamheter stimuleras av att vara integrerade i samhället", var framträdande. En variant var att, "både de anställda och eleverna gör ett bättre jobb om de ingår i ett civiliserat sammanhang". Den ekonomiska fördelen med Södra Ryd framhölls också. De praktiska förhållande med anläggningens fastigheter, den höga standarden och närheten till servicen i området var även vanliga synpunkter. Det neutrala huvudargumentet var att, "det betydelsefulla inte är var en sådan här verksamhet är placerad, utan hur den organiseras och drivs". De fåtaliga kritiska argumenten riktades egentligen inte mot området eller placeringen, utan talar snarare för något bättre. En person menade att det "enda riktiga hade varit att bygga en ny, enhetlig anläggning utanför Skövde".

En annan ansåg att, "T2-alternativet hade blivit bättre". En tredje tyckte "det är befängt att förvänta några speciella fördelar med att försöka integrera en sådan här verksamhet i ett bostadsområde".

6.6. Civilförsvarselever

Elevernas *inställningar* till Räddningsskolans lokalisering till Södra Ryd var helt entydiga. Av de elever som medverkade i enkätundersökningarna och intervjuerna angav endast två en negativ erfarenhet av anläggningens plats. De upplevde det besvärande med "det civila samhället så nära inpå". Övriga elever uppgav mer och mindre positiva inställningar till Södra Ryd och anläggningens omgivning. Drygt hälften av svarspersonerna i enkäterna angav olika aspekter av samhällsintegreringen som fördelar med placeringen. Av särskilt intresse är att personer som hade erfarenhet av andra Räddningsskolor i högre grad framhöll detta som en avgörande fördel. "Närheten till offentlig service" ansågs betydelsefull. Att "kunna leva ungefär som vanligt" var en annan vanlig motivering. Det "sociala livet i området" och möjligheter till "kontakt med människor" framhölls av många. Lokalernas och förläggningens "höga kvalitet" betydde mycket. Påfallande många hade goda intryck av området. En del ansåg att det var "välordnat och fin", andra uppskattade att "människorna är enkla, direkta och öppna".

Den här typen av positiva omdömen har givetvis till del sin grund i personernas förväntningar. Vissa hade förställt sig en militärliknande kasern, andra barackförläggningar. Personer med erfarenheter från andra Räddningsskolor väntade sig något likartat. Mot sådana förväntningar har tillvaron i Södra Ryd givetvis blivit något av en kontrast som sannolikt förstärkt de positiva omdömena.

De boendes, anställdas och elevernas omdömen om villkoren och förändringarna i förening med en del övriga resultat innebär att vissa farhågor inför etableringen också kunnat bedömas. T ex att verksamheten skulle störa de boende, att placeringen skulle inbjuda till skadegörelse och negativt påverka personalens och elevernas arbetsmöjligheter. Av de boende som ingått i undersökningen har inte någon angett att arbetsplatsen eller verksamheten i något avseende varit störande. Tvärtom har de uppfattat den som ett livgivande inslag i det dagliga livet i området. Skadegörelsen vid anläggningen har varit minimal. Två inbrott med smärre tillgrepp har

skett, vilket får betraktas som mindre än bland övrig bebyggelse. Räddningsskolans produktionsresultat tillsammans med de anställdas och elevernas omdömen om arbetsmiljön talar för att placeringen snarare inneburit en positiv stimulans än hämsko för verksamheten och arbetet.

En icke-förväntad, negativ konsekvens av strävandena att integrera anläggningen blev att de boendes kvartersmiljö och lokala nätverk desintegrerades i samband med omflyttningen från de hus där Räddningsskolan placerades. En brist i integrationen var också att de boende inte engagerades i förnyelsearbetet med arbetsplatserna i tomma lägenheter. Det samlade materialet om de aspekter som undersökts ger emellertid grund för slutsatsen att en integrationsprocess inleddes redan från början av arbetet och att den i flera avseenden fortsatt att utvecklas.

7. FÖRSTÅ och FÖRÄNDRA

De tidiga sextiotalsförorterna ifrågasattes omgående. Eländesbeskrivningar av omöjliga sovstäder och betonggetton dominerade. Människorna saknade tillhörighet och inflytande i sina nya miljöer. Främlingskap, bristen på lokala nätverk och social kontroll ansågs leda till problem av de mest skiftande slag. Påfallande många argument utgick ifrån ett romantiserat grannskapsideal eller ytliga jämförelser med äldre, trygga boendemiljöer och småsamhällen. Debatten var grov, men visade också på en hel del brister och problem (Daun 1985; Arnstberg 1979).

Efterhand formades en diskussion där boendeforskare bidrog med kvalitativa och kvantitativa underlag till en mer nyanserad syn. De svenska förortsproblemen föreföll relativt hanterliga i internationell jämförelse. Eländesbilden verkade inte riktigt stämma med de boendes uppfattningar om sin situation, trots att deras missnöje kunde vara nog så stort. Boendet tycktes inte heller vara hela livet, även om det betydde en hel del. Villkoren i bostadsområdena visade sig kunna ha mycket skiftande betydelser för olika grupper och enskilda. Balanserade beskrivningar gav en god bild av situationerna i förorterna, men medgav ofta bara en begränsad tolkning av dem i samhällsprocessen (Franzén/Sandstedt 1981; Soidre-Brink 1991).

Utifrån jämförande helhetsperspektiv och i processinriktade studier försökte andra forskare belysa frågor som: Hur kan sextiotalsförorter förstås? Vad håller samman dessa samhällen? Hur fungerar och utvecklas de som sociala livsformer? Hur fungerar de för enskilda människor, grupper och kollektiv? Vilka är hindren och resurserna för olika grupper att hantera sina problem? (Björnberg 1980).

En fördel med sådana ansatser var att de medgav en bättre förståelse av vad som är "förortsproblem" och vad som är "samhällsproblem", av enskilda människors och kollektivs aktiviteter, möjligheter och hinder för att utveckla förorterna till välfungerande tillvarorformer. Det framgick att sextiotalsförorter utgjorde brännpunkter för periodens samhällsproblem med övergången från ekonomisk utveckling till stagnation, från befolkningstillväxt till minskning, från brist på arbetskraft till arbetslöshet, från avtagande till ökande segregation osv. I en del fall blev de också sociala och rumsliga arenor där missbrukens, arbetslöshetens och den förlorade framtidstrons tragedier kom att spelas upp (Björnberg 1980). Resurser

och förmågor att hantera problemen hade inte skapats, stabila livsformer inte utvecklats. Etablerade organisationer hade ännu bara upptäckt det "organisatoriska tomrummet" och det spontana, sociala uppbyggnadsarbetet var informellt och tog tid (Olsson 1986).

Varje boendemiljö ingår i ett samhällsförlopp och historiskt sammanhang. Samtidigt bildar den ett lokalt förlopp med en självgenererad utveckling och historia. Förändringsprocesserna är därför ofta sammansatta och motsättningsfulla. En allmän stabilisering kan sammangå med ökad segregation. Omflyttningen kan minska, medelåldern stiga, sociala nätverk skapas och missbruk avta samtidigt som ekonomiska, etniska och sociala skillnader mellan befolkningsgrupper ökar. Olika slag av förändringstendenser sammanflätas och kan framträda i skilda skeenden. Sextiotalsförorter kom sannolikt i högre grad att betingas av samhällsutvecklingen än tidigare boendemiljöer samtidigt som deras lokala anknytningar blev svagare. Det borde i sin tur betyda en större konjunkturkänslighet och en mindre uttalad "egenutveckling".

7.1. Boendemiljö

Södra Ryd uppvisade under 1970-talet grundläggande likheter med andra sextiotalsförorter beträffande utformning, bebyggelse, upplåtelseformer, social struktur och attraktivitet. En sär egenhet var samtidigt att det utgjorde Skövdes enda sextiotalsområde. Nästan hela nyproduktionen av bostäder hade under ett skede ägt rum i området som fick ta stötarna från svängningarna i samhällsekonomin, på arbets- och bostadsmarknaderna. Södra Ryd var avsett att ta hand om den stora inflyttningen av arbetskraft till kommunen under 70-talet som expansionen dessförinnan skruvat upp förväntningar om. En ekonomisk lågkonjunktur och ändrade boendepreferenser grusade förhoppningarna. Istället flyttades ett stort antal flyktingar på kort tid till området eftersom det var där de tomma lägenheter koncentrerats (Intervjuer: Andersson R 1987; socialarbetare i Södra Ryd 1985-89).

Småhusbyggandet har successivt förändrat Södra Ryds typiska karaktär. Vid utgången av 1980-talet var sex av tio södra rydsbor bostatta i småhus. Tanken att integrera olika boendeformer och skapa ett mer allsidigt sammansatt bostadsområde motverkades emellertid av planering och ekonomiska konjunkturer. Istället skapades en

betingelse för segregation och segmentering inom området. Södra Ryd strukturerades i en söderdel, en nordvästdel och en nordöstdel. En del skillnader har förstärkts medan andra klingat av. En viss polarisering har skett beträffande villkoren mellan hyresboende i söder och villaboende i nordöst, medan de boende i nordvästs bostadsrätter utvecklats till en brygga mellan polerna. Vissa klasskillnader har blivit mer flytande och kulturskillnaderna är inte längre lika socialt laddade (Intervjuer: boende och verksamma i Södra Ryd 1984-89. SCB 1987, 1988).

Varken fastigheterna eller utemiljön i Södra Ryd 1 har genomgått någon spektakulär förnyelse. Bortsett från en rikare vegetation ser området i allt väsentlig ut som i mitten av 1970-talet. Betydelsefulla förändringar har ändå genomförts. Skövdebostäder har systematiskt byggt om, förbättrat förvaltning, underhåll och fastighetsskötsel under 1980-talet. Centrumanläggningen byggdes om 1982-3, källar- och cykelförråd 1987-88. Lekplatser och utemiljön har förnyats vid två tillfällen under 80-talet. Genom tilläggsisolering och förbättrat värmesystem ha energiförbrukningen sänkts med 25%. Samtliga tvättstugor har reparerats och försetts med mer ändamålsenliga tvättsystem. Grovtvättstugor har byggts till. Informationsträffar om den tekniska utrustningen och skilda kulturmönster i samband med tvätt har genomförts. Hyresgäststyrtd lägenhetsunderhåll infördes 1986 och en satsning på fritidsverksamhet med Aspö gård inleddes 1988 (Skövdebostäder, årsredovisningar 1980-90. Intervjuer: anställda vid Skövdebostäder 1985-87, 1989; företrädare för hyresgästföreningen 1986, 1989).

7.2. Arbetsplatser

Under 1980-talet etablerades tolv arbetsplatser i Södra Ryd, fem av dem innan Räddningsskolans tillkomst och sex efter 1984. Alla tillhör kategorierna utbildning, vård, offentliga och privata tjänster. Det tillförde området ca 240 fasta arbetstillfällen, 100 av dem tillkom innan Räddningsskolan. Vid decenniets slut fanns i runda tal 1000 arbetstillfällen i Södra Ryd. Åtta av arbetsplatserna är inrymda i ombyggda bostadslägenheter. Räddningsskolan kan betecknas som halvintegrerad, resten är helintegrerade enligt en vedertagen kategorisering (Johansson 1984). Flera av dem har en karaktär eller verksamhet med speciell betydelse för området.

Områdesexpeditionen med förvaltare och 25 anställda var en förutsättning för att förbättra bostadsförvaltningen, men symboliserade också bostadsföretagets satsning på Södra Ryd. Personalens kännedom om och ansvar för området ökade. Kontakterna mellan boende och personal blev bättre (Intervjuer; boende i Södra Ryd 1 1985-89; anställda hos Skövdebostäder 1985-89;). Områdesexpeditionen och Räddningsskolan är särskilt viktiga som mansdominerade arbetsplatser, eftersom könsfördelningen är ensidigt kvinnlig på övriga arbetsplatser.

Den minsta arbetsplatsen, men största informationsspridaren, är *Skövde Nyheter*s lokalredaktion som öppnades 1988. Ambitionen i samband med placeringen, att bidra till en mer adekvat offentlig spegling av Södra Ryd, har medfört en intressantare och utförligare publicitet om området och människorna där.

Grundvux har utvecklats till en helt central institution för att lotsa invandrare in i det svenska språket och samhället. *Pizzerian Shalom* är områdets enda kvällsöppna matställe och den enda arbetsplats som drivs av invandrare. *Behandlingshemmen* för senildementa och handikappade har varit betydelsefulla genom att visa på möjligheter och svårigheter med ett integrerat boende för dessa grupper med speciella behov.

Anställda vid *socialförvaltningen* i Skövde förde år 1980 fram idén att decentralisera funktionsorganisationen och flytta ut en enhet till området Södra Ryd. Ett utdraget utredningsarbete avslutades i oktober 1984. Kommunfullmäktige beslutade om en geografiskt decentraliserad distriktsorganisation som fullföljde ursprungsidén. I motiven betonades bl a "att närheten och kopplingen till ett geografiskt område ger organisationen kunskap om sociala problem och bättre förutsättningar för förebyggande arbetsinsatser." (Socialnämnden 1984). Personalens delade meningar var en anledning till den sega beslutsprocessen. Inom alla personalgrupper fanns tveksamhet. Andelen positiva och aktiva var emellertid störst bland de anställda i norra kommundelen. Av de tre distrikten utlokaliseras det Norra först, till Södra Ryd.

Inflyttningen påbörjades redan i januari 1985. Personal och ledning var angelägna att komma igång med den nya organisationen och arbetsformerna. Bostadsföretaget visade också stor samarbetsvilja, bl a projekterades ombyggnaden av ett våningsplan i kvarteret

Ekoxen 2 långt innan kommunen fattat beslutet. Av socialtjänstens 1 600 anställda i kommunen arbetar ungefär 500 i Norra distriktet och av dem tillhör 25 arbetsplatsen på Timmervägen i Södra Ryd. Den stora huvuddelen av arbetet utförs inom barn- och äldreomsorgen, men flyktingmottagandet upptar också en avsevärd del. Distriktskontorets läge och lokaler ansågs mycket ändamålsenliga. Hyresnivå var "våldigt fördelaktig", möjligheterna att utvidga var tillräckliga och samarbetet med Skövdebostäder hade gett utmärkta resultat. (Intervjuer: anställda vid socialkontoret 1988-89)

7.3. Sociala förhållanden

Den *sociala situationen* i Södra Ryd var vid utgången av 80-talet i de flesta avseenden gynnsammare än någon gång under decenniet. Inga dramatiska förändringar hade inträffat, men de som pågick var fördelaktiga. Områdets "egenutveckling" har medfört en mindre ensidig befolkningssammansättning. Färre barn och ungdomar, fler medelålders- och äldre, hade sannolikt medfört en stabilare social bas. Decentraliseringen av socialtjänsten till Södra Ryd hade också skapat möjligheter för ett effektivare och mer ändamålsenligt arbete. Antalet missbrukare hade reducerats genom flyttningar. Stödinsatser för de barn som tagits omhand för att de farit illa ger förbättrade resultat. Andelen socialbidragstagare var fortfarande relativt hög, men bidragstiderna hade kortats och kostnaderna sänkts. Brottsligheten, huvudsakligen mindre tillgreppsbrott, låg ungefär på samma nivå, men andelen utövare med hemvist i området hade minskat. Förslitningen och skadegörelsen hade antagit en avsevärt lägre nivå än tidigare (FoB 1970-85; Demopak 1983-89. Intervjuer: socialarbetare 1985, 1988-89; kvarterspolis 1989; boende i Södra Ryd 1988-89).

Vårdcentralen med barn- och mödravård och tandvårdsmottagningen hade utvecklats till välfungerande enheter för södra rydsbornas *basvård*. Barnomsorgen hade byggts ut till sju daghem som innebar mer än full behovstäckning och en hemtjänstvård hade skapats för de äldsta. Ett anpassat boende hade genomförts för en grupp handikappade och ett behandlingshem startats för senildeparta.

Vissa anställda vid arbetsplatserna har flyttat till Södra Ryd och en del boende i området har nyanställts. De som bor i Södra Ryd är

fördelade över hela området. Arbetsplatserna har därigenom erhållit en *social bas* i området. Tillsammans med de anställdas nätverk av släkt- och vänskapsband, de boendes positiva inställning och de samarbetsrelationer som skapats mellan arbetsplatserna och andra verksamheter i området, har det också gett dem en social förankring i Södra Ryd. Den här sociala processen har fortgått sedan arbetsplatserna introducerades. Tillgängliga uppgifter tyder på att den bidragit till att ge stadga åt förändringarna både i Södra Ryd och inom arbetsplatserna.

Normalsituationen vid Räddningsskolan har varit att ca hälften av eleverna och 70% av de anställda är verksamma i anläggningens lokaler i området, medan övriga arbetar på övningsfältet. De mer påtagliga och synliga förändringarna har varit att anställda och elever dagligen - morgon, lunch och kväll - förflyttat sig mellan anläggningen, bussarna och områdets centrum. I anslutning till dem har boende och verksamma i området framhållit erfarenheten: att relativt många vuxna, stadiga personer regelbundet och med bestämda syften rör sig i centrum har tillfört området ett nytt socialt element av livaktighet och lugn.

Trots att konjunkturläget varit gynnsammare för "flyttare" mellan 1984 och 1989 än åren innan, har *flyttningsfrekvensen* minskat något i området. En anledning är att den kraftiga reduktionen av antalet "tomma lägenheter" också reducerade möjligheten till flyttningar. Men ett samband finns sannolikt även med övriga stabiliseringstendenser. Om genomströmningen av elever vid Räddningsskolan eventuellt motverkat den här stabiliseringen har inte gått att fastställa (Skövdebostäder, årsredovisningar 1982-90. Intervjuer: Andersson R 1987; boende och verksamma i Södra Ryd 1, 1987-89).

Invandrarna i Södra Ryd utgörs av 25-talet nationaliteter, många folkgrupper, språk och religioner, vars enda gemensamma kännetecken är icke-svensk bakgrund. Invandringen till till Skövde inledes under 1950-talet. Under två decennier dominerade finländarna närmast helt. Åren 1974-82 flyttade större antal flyktingfamiljer från Mellanöstern i omgångar till i området, därefter företrädesvis ensamstående manliga flyktingar från Irak och Iran. Fram till mitten av 80-talet ökade antalet invandrare kontinuerligt och snabbt. Ökningen antog därefter ett lugnare förlopp. De sociala myndigheterna försökte i ett tidigt skede att "styra" invandrarna till andra

områden. Men Södra Ryd hade lediga lägenheter. Dessutom fanns tidigare invandrare och familjepedagogerna där. De flesta nykomna valde därför att flytta dit (FoB 1960-85; Demopak 1983-89; Larsson 1980; Isberg-Gustafsson 1983. Intervjuer: boende i Södra Ryd 1985-89; familjepedagoger, invandrarlärare och socialarbetare 1985-89; anställda hos Skövdebostäder 1986).

Invandrarna har särskilda behov som måste tillgodoses, men de har också utvecklats till en specifik tillgång för Södra Ryd och Skövde. Näringslivet har erhållit ett avgörande tillskott av arbetskraft och entreprenörer. Området har tillförts en kulturell mångfald och alternativa levnadsformer unika för skövdetrakten. Äldre flyktingar har, trots svåra erfarenheter, engagerat sig i föreningar och socialt självhjälsarbete som underlättat de nya flyktingarnas tillvaro, skapat en förståelse bland svenskar och varit en oersättlig hjälp för myndigheter och organisationer.

Ingen svensk som ingått i undersökningen har personligen haft någon negativ erfarenhet av någon invandrare. Samtliga, som arbetat tillsammans med eller haft invandrare som grannar, har tvärtom enbart positiva erfarenheter. De invandrare man lärt känna är "arbetsamma, vänliga och generösa". De har en "stark gruppsammanhållning" och "uppträder aldrig berusade". Samtidigt uppfattas vissa sedvanor och religiösa ritualer som "underliga" och "svåra att förstå". Ett par av de intervjuade har också upplevt ett visst främlingsskap när de bott i hus med en stor majoritet invandrare.

Ungefär hälften av invandrarna i området har valt att bosätta sig i Södra Ryd och i hus där man har familj, släkt eller "sitt folk". Ingen av de intervjuade invandrarna har mötts av någon utlänningsfientlighet från svenskar i sina arbets- eller grannkontakter. Däremot har det förekommit i andra, offentliga sammanhang. Invandrare som bott längre tid i området anser att villkoren och bemötandet av dem på det hela taget blivit mer positiva under senare år. Man "känner sig accepterade" i Södra Ryd.

Samtliga intervjuade - boende och verksamma, svenskar och invandrare - har emellertid den bestämda uppfattningen att en ökad kulturell mångfald och ytterligare invandrare i Södra Ryd inte skulle gagna områdets eller människornas utveckling. Huvudmotiven är att boende med utländsk bakgrund då skulle utgöra flertalet i delar av området. Inträdet i det svenska samhället skulle försvå-

ras för de nya och sociala resurser alltför ensidigt behöva riktas till invandrargrupper. De boende håller på att lära sig att leva tillsammans med människor med andra kulturmönster. De som arbetar med invandrarärenden kan hantera de frågor och möta de speciella behov som olika invandrare har. De flesta äldre invandrare har fast mark under fötterna och ett grepp om "det svenska". Samtidigt har man lyckats bevara nödvändiga stycken av sina ursprung. De nytillkomna behöver fortsatt stöd.

Tonåringarnas och de äldres situation och villkor i området behöver särskilt uppmärksammas. Den nya generation av södra rydsbor som växt upp i området trivs i regel och vill bo kvar. Det är deras hembygden. För dem som inte är aktivt idrotts- eller föreningsintresserade är dock fritidssysselsättningar i Södra Ryd ganska begränsade. En växande aktivitetslust kan då lätt ta sig uttryck som starkt ogillas av vuxensamhället (Sarnecki 1988). För ungdomar med utländsk bakgrund vars familjer befinner sig i en kulturbrytning kan det innebära en labil situation. Flickorna finner för det mesta en roll i hushålls- och omsorgsarbetet inom den förändrade familjen. För pojkarna däremot saknas vanligtvis den roll och de uppgifter man hade i tidigare levnadsformer. De riskerar att hamna mellan sina tidigare och de nya svenska kulturformerna. Att i den situationen sakna accepterade möjligheter att leva ut sin energi kan leda till tragiska konsekvenser (Larsson 1980; Andersson 1984. Intervjuer: familjepedagoger 1985; boende i Södra Ryd 1 1985-89).

De *äldre* har varit den snabbast växande åldersgruppen i området de senaste åren. Även om dess andel av befolkningen är liten har vården av äldre på kort tid blivit en växande uppgift. Det mest utbredda och starkaste lokala nätverket bland de boende i Södra Ryd är knutet till familjen och släkten (Daun 1980; Gaunt 1987). Det gäller i synnerhet för de äldre och invandrade södra rydsborna. Stödet till dessa äldre sköts till stor del av anhöriga. Inom en femårsperiod kommer antalet äldre över 75 år att fördubblas. Den mer kvalificerade vård utöver hemtjänst som en del av dem kräver saknas i Södra Ryd. Förutsättningarna att bygga upp vårdformer som kan tillgodose behoven för såväl de äldre och deras närstående som för anställda inom äldre vården finns. Att utnyttja dem skulle bidra till att ytterligare förändra och förstärka områdets identitet.

8. UTVECKLA

Förändringsarbete avser här ingripanden i boendemiljön som syftar till att förebygga problem, motverka brister eller tillföra utvecklingsmöjligheter. Förändringsarbetet i samhällelig skala utgörs bl a av olika slags insatser i sextiotalsområden. I många fall har dessa genomförts i form av projekt, under ledning av utanförstående och med begränsad medverkan av de människor som bor och är verksamma i områdena (Roos/Swedner 1981; Ahlberg 1975; Olsson 1979; Mattsson 1986; Vad hände i Krogsbäck? 1988; Månsson 1991).

Förändringsarbetet i Södra Ryd har i mycket liten utsträckning utformats som projekt. Det typiska har varit utvecklingsarbeten inom ordinarie verksamhetsområden. Sociala problem, brister och resurser i boendemiljön har varit drivkällor. Att skapa nya arbetsformer och hitta lösningar på de speciella svårigheterna har bildat ett gemensamt syfte. Att tänka på nya sätt, vidga verksamhetsfält, arbeta effektivare och samverka med andra verksamhetsområden har utgjort tongivande inslag.

8.1. Skolor

Områdets skolor har haft en avgörande funktion i förnyelsearbetet. Med sin verksamhet når de flest invånare och kan mest samlat påverka de grupper vars liv i hög grad formas i området. *Rydskolans* placering och funktion som samhällsintegrerad skola har inneburit att den inte bara är en "skola", utan också en del av områdets centrum. Den materiella positionen har varit en förutsättning för den centrala sociala ställning som den erhållit genom personalens och elevernas engagemang och arbete. I kontakterna mellan de olika verksamheterna och grupperna i området har skolan fungerat som drivnav. Den gick i spetsen för det lokala sociala arbetet under 70-talet. Senare tog ledning och lärare initiativ till information, möten och diskussioner mellan skolpersonal, elever och föräldrar om kulturskillnader, konflikter och sätt att överbrygga och hantera dem. Någon form av utvecklingsarbete har också ständigt pågått. Läsåret 1989 prövades t ex att låta klasserna i årskurs 6 gå vidare odelade till årskurs 7, och ämnesutveckling med lägerskolor. Samtidigt genomfördes ett intentsivt fortbildningsarbete bland lärarna (Intervjuer: Frank K 1985; lärare 1985-87).

Ett vägröjande arbete har utförts inom *Grundvux* för att utveckla en pedagogik och praktisk metodik i språkundervisning för analfabeter. Det har gett många invandrare den första reella chansen att lära sig ett skriftspråk. Men Grundvux har som ett slags mångkulturell språngbräda skapat möjligheter för olika grupper av invandrare att våga och klara språnget ut i det nya samhället (Larsson/Akkad 1982. Intervjuer: familjepedagoger och invandrarlärare 1985-86).

8.2. Service

Den kommersiella och samhällseliga servicen har successivt förbättrats. Ombyggnaden av centrum var betydelsefull genom att den ökade tillgängligheten och skapade utrymmen för nya funktioner. I stort svarar servicen upp mot södra rydsbornas vardagsbehov. En majoritet av dem är också i huvudsak nöjda med servicenivån. Men ansträngningar har fortgående gjorts för att både utvidga befintlig service och tillföra nya enheter. Förutom de nyetableringar som skett har några förslag lagts på is av kostnadsskäl, eller för att antalet presumtiva kunder i Södra Ryd bedömts vara otillräckligt. Bl a har Skövde kommun långt framskridna planer på att öppna ett servicehus för äldre i en av fastigheterna Ekoxen. Pizzeriaägaren har också ansökt om att bygga ut och öppna ytterligare en mindre restaurang i centrum.

Vårdcentralen och *hälsoenheten* har inriktat ett utvecklingsarbete på att förebygga olycksfall, skador och sjukdomar hos barn och ungdomar. Tyngdpunkten har legat på att öka kunskaperna om risker i boendemiljön, utforma råd och regler i säkerhetsfrågor, informera och utbilda föräldrar, utveckla säkerhetshjälpmedel för hem- och utemiljö. *Polisen* har decentraliserat sin organisation och inrättat en lokal expedition med kvarterspolis i området. Deras närvaro gav en påtaglig effekt på dem som varit störande, men även samarbetet med andra verksamheter utvidgades. Främst har det skett inom ramen för KOMPIS (Intervjuer med företrädare för arbetsplatserna 1985-89).

Socialtjänstens verksamhet har inriktats på att tillhandahålla tjänster för basbehoven och att utveckla speciella stödformer för dem med särskilda behov. Utbyggnaden av dag- och fritidshemmen har varit prioriterad så att det under andra hälften av 80-talet funnits

platser även för barn som bor utanför Södra Ryd. Äldreomsorgen har byggts ut med hemtjänst. I ett tidigt skede under 70-talet tillsattes sociala fältarbetare med avgränsade arbetsuppgifter riktade till problemgrupper i området. Formerna visade sig lämpliga och har behållits, men arbetet har efterhand förskjutits från missbrukare och behandling till yngre pojkar och förebyggande åtgärder. Familjepedagoger anställdes ungefär samtidigt för att stödja invandrargrupper som under kort tidsrymd flyttade till området. Från början skedde det med stöd av socialstyrelsen, men kommunen har senare finansierat och drivit verksamheten. En viktig del i uppläggningsen var att den skulle bygga på invandrarnas egen medverkan. Skickliga socialarbetare och gynnsamma omständigheter gjorde att arbetet huvudsakligen kunnat utföras av personer som själva är flyktingar. Stödet har därigenom kunnat ges på en nivå och i former som annars inte skulle varit möjliga (Intervjuer: socialarbetare och familjepedagoger 1985-89).

Ett inslag i förnyelsen var att *socialkontoret* organiserades om och decentraliserades till Södra Ryd. De nya arbetsvillkoren blev en bas för fortsatta förändringar. En utvärdering 1987 visade att de anställda i Norra distriktet var mer tillfredsställda än övriga med både samverkan och arbetsmiljön. I kommentarer betonades närheten och integreringen. "Närheten är viktig - det är så lätt att springa in och det ger en bra kontakt", menade en barnomsorgsassistent. En socialsekreterare hade upplevt fördelar i samverkan med primärvården, "beroende på närheten till vårdcentralen". En annan framhöll, att "man träffas i den gemensamma matsalen och lär känna varandra. Positivt att vara utlokaliserad i ett bostadsområde, vilket ger mycket god kännedom om området och levnadsförhållandena." (Jönsson 1987).

Stigande antal socialbidragstagare och ökande kostnader var ett tilltagande problem i många förorter under 1980-talet. Efter omorganisationen började socialtjänsten i Skövde att förändra handläggningen av socialbidragen. Medarbetare anställdes för att arbeta enbart med socialbidragen, medan socialsekreterarna helt kunde ägna sig åt behandlingsarbetet. Kvaliteten på båda arbetsinsatserna höjdes. Under treårsperioden fram till 1990 kortades tidslängden för understöd, antal bidragstagare minskades och de sammanlagda kostnader sänktes. I Södra Ryd, med ca hälften av kommunens socialbidragskostnader och nästan hela kostnaden för flyktingarna, var resultatet särskilt betydelsefullt. Klienterna blev nöjda,

socialarbetarna kände sig mer tillfredsställda samtidigt som kostnaderna sänktes med i genomsnitt 7% per år (Intervjuer: anställda vid socialkontoret 1987-89).

Socialkontorets placeringen i området har befrämjat en samverkan med skolan, vårdcentralen, kyrkan, polisen, Röda korset, invandrarföreningarna och fritidsgården. Samtidigt framträder emellertid behovet att organisera områdesarbetet mer samlat över sektorsgränserna ännu tydligare. Att lokalt mer samordnat styra områdets olika sociala resurser till nyckelfrågor där behovet är störst, är därför ett förnyelsemoment som just inletts.

Skövdebostäders uppträdande som fastighetsägare och kreativ aktör gjorde företaget till något av en spindel i förnyelsenätet. Omorganisationen, ombyggnationen, satsningen på underhåll och förvaltning, hyresgästernas inflytande samt fritidsverksamheten var givetvis betydelsefulla åtgärder var för sig. Ändå var nog företagsledningens *nya synsätt* beträffande planeringen och förvaltningen mer avgörande. Det var förutsättningen för att förnya området med arbetsplatser. Men visade också på ett ansvar för Södra Ryd och en förmåga att förstå dess resurser.

Denna inställning har även präglat många mindre iögonenfallande åtgärder. T ex insatserna beträffande tvättstugorna som utgör ett återkommande problem i flerbostadsområden. I samband med att samtliga tvättstugor renoverades genomförde områdesförvaltaren en informations- och utbildningskampanj med hjälp av Grundvux. Syftet var att öka de svenskfödda och invandrade hyresgästernas kunskaper om den tekniska utrustningen, olika traditioner och kulturmönster i anslutning till tvättandet. De ständiga maskinhaverierna och missnöjet bland hyresgästerna över hur "andra" sköter tvättstugorna upphörde i stor sett efter det (Intervju: områdesförvaltaren 1989).

8.3. Sammanslutningar

En traditionell kyrka skulle knappast ha en plats i Södra Ryd. *S:t Matteus kyrka* är svår att föreställa sig någon annanstans - en sär egen förnyelse. Arkitekturen, den andliga och sociala verksamheten har formats i området. Öppenheten och det socialt inriktade arbetet är bärande kännetecken som krävt en ändrad organisation, men

också en markerad betydelse av gudstjänsten som hela verksamhetens centrum. Framförallt har kyrkan emellertid öppnat sig för olika trosriktningar och erbjudit andlig fristad för vitt skilda religioner. Nya möjligheter att engagera och stödja människor har skapats. Förutom gudstjänster ingår husförsamlingar, kaféverksamhet, vänskapsdagar, körsång, kulturträffar, arbetsgrupper, arrangemang för daghem, skola och arbetsplatser i verksamheten. Samarbeten har också utvecklats med skolan, socialtjänsten, Röda korset, invandrarbyrån och invandrarorganisationerna. Gemensam utbildning och samarbete har genomförts, och arbetsfördelning har diskuterats. Kyrkan håller på att bli en mötesplats för alla människor i området (Intervjuer: anställda vid kyrkan och aktiva församlingsbor 1987-89).

Föreningsverksamheter är sedan mitten av 70-talet en tilltagande resurs i området för barn och ungdomars aktivitetsbehov. Traditionella föreningar har dominerat, men invandrarföreningarna har tillfört föreningslivet helt nya dimensioner. De flesta av dem har varit nationalitets- och folkgruppsföreningar. En av de senast bildade föreningarna har dock brutit detta mönster. Under 1987 startades den "Internationella träffpunkten Södra Ryd" med syfte att sammanföra olika nationaliteter och etniska grupper för ömsesidig förståelse och stöd till flyktingar. Träffpunkten har sin lokal öppen varje dag. Verksamheten omfattar information, vänskapsdagar, kulturaftnar, studier, sömnad och arbete för politiska fångar. Den bedrivs i Röda korsets regi och samarbete med Skövde kommun och Studieförbundet. Alla deltagare kommer från området och huvuddelen av dem har utländsk bakgrund. På denna samlingsplats föddes tanken att starta en helt ny verksamhet. 1988 bildades den unika föreningen, Röda korsets Idrottssällskap, med inriktning på fotboll. I föreningen finns spelare från ett tiotal olika länder. På kort tid har den etablerat sig och tillfört Träffpunkten nya människor och en vidgad aktivitet (Träffpunkt Södra Ryd 1989-90. Intervjuer: aktiva medlemmar 1988-90).

Tillsammans med bostadsföretaget Skövdebostäder, Skövde kommun, landstinget, 4H och Unga Örnar har hyresgästföreningen tagit över en lantgård som ligger en km från Södra Ryds centrum. Med bidrag från bl a Boverket pågår sedan 1989 här ett arbete att skapa "hyresgästernas lantgård" med spannmålsodling, djurbesättning, köttproduktion och enskild odling på kolonilotter. Södra rydsbor som är intresserade av en verkligt lantligt fritidsverksam-

het har engagerat sig helhjärtat i detta projekt. I anslutning till gården finns också bygglekplats, cykelcrossbana, kanotanläggning och möjligheter till ridning (Intervjuer: företrädare för hyresgästföreningen 1989; boende i Södra Ryd 1, 1989).

Förnyelsearbetet har huvudsakligen genomförts som en utveckling av befintliga verksamheter. Varje vår manifesteras emellertid ett gränsöverskridande. Föreningar, organisationer och företag i området anordnar då gemensamt "Södra Rydsdagen". Det är en hel-dag med musik, matlagning, uppvisningar, sport, information osv där alla visar upp några av sina bästa sidor och kännetecken. Det är ett bidrag till att skapa en egen identitet och hembygdskänsla.

8.4. Utveckling

Människor som bott eller varit verksamma i Södra Ryd under längre tid har en samstämmig uppfattning om hur området förändrats i stora drag. Tiden fram till mitten av 70-talet var en hektisk uppbyggnadsperiod, med påtagliga brister på elementär service, men präglad av en viss "entusiastisk nybyggaranda". Under andra hälften av 70-talet byggs servicen ut, skolorna håller på att startas upp, in- och omflyttningen av boende är stor, gäng av missbrukare koncentreras, vandaliseringen tilltar och helt nya invandrargrupper hänvisas tillgängliga lägenheter. En orolig social situation och en negativ förändringstendens utvecklas efterhand. Trots ett ihärdigt socialt arbete nås ett "bottenläge" vid utgången av 70-talet. De negativa förändringarna bryts emellertid i början av 80-talet. I skolorna har en positiv arbetssituation skapats. Utemiljön förnyas, underhåll och bostadsförvaltning förbättras. Vandaliseringen minskar, andelen missbrukare reduceras. Kulturblandningen stabiliseras, antalet nya kulturgrupper och invandrare begränsas. Bostadsföretaget satsar på att förändra centrumområdet genom att omvandla tomma lägenheter till arbetsplatser.

I diskussionen om funktionsintegrering har förekomsten av arbetsplatser och verksamheter i bostadsområden ansetts avgörande för en mångsidigare uppbyggnad, mer heterogen social sammansättning, större variation och mångfald. I Södra Ryd närde flera aktörer också förhoppningen att arbetsplatsernas närvaro skulle bidra till att ge området en ökad stadga och ett bättre anseendet.

Etableringarna avlägsnade i ett slag huvuddelen av de tomma lägenheterna och grep därigenom omedelbart in i områdets förändringsprocess. En materiell, ekonomisk, social och offentlig belastning förvandlades till en förändringsresurs. Det akuta problemet med outhyrda lägenheter löstes. En slumrande materiell tillgång blev en fördelaktig betingelse för angelägna samhällsändamål. Hyresbortfallet reducerades och en normal ekonomisk situation skapades. Det socialt inaktiva tomrum som de outhyrda lägenheterna också innebar fylldes på kort tid ut med arbetstillfällen och verksamheter med offentliga rutiner och ritualer. Behandlingen av Södra Ryd i den lokala offentligheten och den allmänna bilden av området i massmedierna ändrade karaktär. Det tidigare konventionella förändringsarbetet tillfördes dessutom nya dimensioner.

Avgörande för att arbetsplatser överhuvud skall kunna ha någon inverkan är att de införlivas i området och bemöts positivt av de boende. I Södra Ryd har *integreringen* av arbetsplatserna i stort varit framgångsrik. Lägen, placeringar i fastigheter, ombyggnationer, lokalutrymmen och arbetsmiljöer har i samtliga fall blivit tillfredsställande eller bättre. Expansionsmöjligheterna har varit tillräckliga, hyreskostnaderna fördelaktiga och samarbetet med Skövdebostäder har fungerat bra. De här omständigheterna har också underlättat samverkan mellan arbetsplatserna och deras verksamheter.

Relationerna mellan arbetsplatserna och boendet har samtidigt utvecklats mycket positivt. Det lokala nätverk som löstes upp när arbetsplatserna - framförallt Räddningsskolan - etablerades har börjat att ersättas av andra. En del anställda har bosatt sig i området och en del boende har anställts vid arbetsplatserna. Särskilt intressant är att de anställda kommer från alla delar av Södra Ryd. Därigenom har en social bas och lokal förankring börjat att utvecklas som samtidigt kan bidra till att motverka segregationen inom området. Om arbetsplatserna inte kommer att beröras av uppsplitande interna konflikter eller andra missöden, och den sociala situationen i området inte drastiskt försämras, kommer den här processen att fortsätta.

De boende har genomgående också varit intresserade och välvilligt inställda till etableringarna. Även vid Sociala distriktskontoret är erfarenheterna enbart goda trots att förhållandet till en del klienter kan vara både sammansatt och känsligt. I några avseende har dock

de boende gjort tydliga reservationer. Omflyttningen i samband med Räddningsskolan planerades inte, och tog inte hänsyn till hyresgästernas intressen, på ett rimligt sätt. För dem som bodde kvar under ombyggnadstiderna var störningarna också kraftiga. De hyresgäster som inte avsåg att behålla sina lägenheter skulle erbjudits att flytta ut innan ombyggnaden påbörjades. Vid de helintegrerade arbetsplatserna anser vissa hyresgäster att de ibland blivit störda av verksamheterna på grund av att fastigheterna är lyhörda och ljuddämpande åtgärder inte genomförts. Man framhåller också att många obekanta personer tidvis kan vara i rörelse i trapphusen.

En genomgående brist och svaghet i hela förändringsförloppet har varit att de boende i så ringa utsträckning deltagit aktivt och utövat inflytande. Det sammanhänger med allmänna svårigheter att mobilisera människor och med själva planeringsprocessen, men framförallt med att huvudaktörerna genom sina ageranden inte skapade förutsättningar för de boendes medverkan. Hyresgästernas intresse för förändringen och deras positiva inställning till arbetet talar för att en unik chans att engagera ett stort antal boende i förändringsarbetet försattes.

Diskussionen om arbetsplatsernas lokalisering, ombyggnaderna och verksamheten skapade intresse och uppmärksamhet som återspeglades både i massmedier och enskilda samtal. Till följd av den *offentliga bevakningen* av framförallt Räddningsskolan ökade också publiciteten om Södra Ryd i omfattning. Samtidigt ändrade den karaktär. Även tidigare hade området en framträdande plats i lokalpressen. Många artiklar var också både utförliga och sakligt intressanta, men de handlade för det mesta om bekymmer och svårigheter. I den ökade publiciteten från år 1983 uppmärksammades i högre grad positiva händelser och nya utvecklingsmöjligheter¹. Lokalredaktionen som inrättades i området 1988 har förstärkt denna förändring. Sammantaget tyder det här på att en delvist annan bild av Södra Ryd håller på att tona fram i den lokala offentligheten. Till del är den förknippad med arbetsplatserna i området.

Förändringsarbetet i Södra Ryd under 70- och 80-talet hade väsentligen ordinär och konventionell karaktär. I det sammanhanget verkade etableringen av arbetsplatser mer effektiv och närmast sällsynt. I förening med den uttalade strategin att förändra områdets karaktär, genom att integrera "boende och arbete", framstod den som ett okonventionellt och extraordinärt inslag i förändrings-

arbetet. Genom denna dignitet underbyggde och stimulerade etableringen av arbetsplatser övrigt förändringsarbete.

I inledningen av 80-talet bröt förändringsarbetet tillsammans med områdets "egenutveckling" den tidigare negativa förändringstendensen för Södra Ryd. Etableringen av arbetsplatser kom att understödja och förstärka den gynnsammare förändring området påbörjat. Det har medfört att Södra Ryd stabiliserades i en utveckling och att området håller på att om- och uppvärderas.

Kanske innehåller denna utvecklingen också ett moment av nyskapande. Visserligen har arbetet i huvudsak vägletts av konkreta och handfasta praktiska problem, utan uttalade visioner eller ideal. Att förändra områdets karaktär har varken syftat till att förverkliga något modifierat grannskapsideal, eller omstöpt stadslivsideal. Ändå är det inte osannolikt att det ur det sammansatta mönstret av bostadsförortens specifika villkor och gemensamma, lokala strävanden att lösa problem växer fram embryon till både nya kollektiva handlingsalternativ, levnadsformer och lokala kulturer.

Den här processen kommer dock inte att vara självgående. Nya situationer skapar också nya behov och krav. Ett kontinuerligt och differentierat förändringsarbete kommer att fordras under överskådlig tid. Rent praktiskt gäller det "att hålla i" som en erfaren områdesarbetare uttryckte det. Bland boende och aktörer i området finns många realistiska idéer, stora förmågor och resurser. Att koncentrera dem och få dem att samverka kring gemensamma insatser vid lämpliga tillfällen är en viktig uppgift. Men ännu viktigare är att aktörer utanför området inser att samhällsproblem måste hanteras på ett sådant sätt att de inte koncentreras och enbart blir Södra Ryds problem (Olsson 1991; SOU 1990:36).

Förändringarna i Södra Ryd och den modifierade bilden av området har också börjat att återspeglas i enskilda personers uppfattningar och känslor. Människor som bor i området och som berörs av de faktiska förändringarna av sin hembygd har tagit mest intryck. Personer som ingått i undersökningen uppger nästan genomgående att de själva upplevt en betydande förändring under 1980-talet. Det kan sammanfattas med att deras känsla för området har stärkts och att de har lättare att identifiera sig med Södra Ryd. I de tidigaste intervjuerna uppgav flera att de inte gärna berättade för utomstående var man bodde, för att man skämdes. I de senare in-

tervjuerna nämner ingen detta. Några anger istället, att de kan tala med "stolthet om Ryd". Samtidigt verkar alla ytterst medvetna om att Södra Ryd inte är ett "första klassens område". Men det är inte egentligen intressant. Väsentligt för dem är att Södra Ryd är en plats där man "känner sig hemma" - där man kan bo och där allt fler också kan arbeta (Intervjuer: boende i Södra Ryd 1985-89)

Det är dock inte allt. Det finns också en längtan efter något annat. Det finns önskemål, idéer och förslag om något som kommit bort. I enkäter och intervjuer har jag bl a frågat vad de boende skulle vilja åstadkomma i Södra Ryd om de själva fick avgöra. Spektrumet på idéer om förändringar är stort. Konkreta och praktiska förslag är framträdande - en matservering öppen också under veckosluten, en blomsteraffär, en fritidsgård i centrum, en simhall, flera naturliga mötesplatser, ett "folkets hus" o s v. Det helt dominerande förslaget lyder emellertid entydigt - "måla om dom blå husen"! Förslaget kan vid förstone verka ytligt och idélöst, men vad betyder det?

"Dom blå husen" är kvarteren Ekoxen. Den arkitektoniska utformningen och färgsättningen avviker från övrig bebyggelse och den lokala byggnadstraditionen. Loftgångshus finns inte i trakten och flerbostadshus med plåtfasader är ytterst ovanligt. I kombination med de starkt ljusblå färgerna har husen en unik karaktär. En stor majoritet av de boende som medverkat i undersökningarna uttrycker huvudsakligen en negativ upplevelse av någon eller flera av de här egenskaper hos husen. Loftgångarna är "oskyddade", ger "insyn" och "mörka lägenheter". Plåtfasaderna är "intetsägande" och "billiga". De ljusblå färgerna är "opassande", "kalla" och "fula". Av olika enskilda företeelse i Södra Ryd ogillas den blå färgen överlägset mest.

I vilken utsträckning är uppfattningarna om "dom blå husen" värderingar av deras egenskaper och i vad mån är de uttryck för helt andra omständigheter som förknippas med dem? Frågan förefaller berättigad mot bakgrund av södra rydsbornas höga värdering av boendet i övrigt och de ovanligt starka känslor som verkar vara förknippade med förslaget.

Ekoxen färdigställdes sist av flerbostadshusen i området och ifrågasattes redan under byggnadsskedet. Tidpunkten och lägenhetsstorlekarna medförde att den sociala sammansättningen av hyresgäster kom att skilja sig en del från övriga kvarter. Ekoxen fick "ta

hand om" en stor del av de "problem" som kom till uttryck i området - missbrukare, arbetslösa, problemfamiljer, invandrare, tomma lägenheter o s v. Kvarteren fick klä skott för de flesta samhällsproblem som gjorde sig påmind i Skövde. "Blåkulla" blev ett offentligt uttryck som uttalades, inte med poetisk känsla, utan med nedvärdering och förakt. I den lokala offentligheten gjordes den blå färgen till symbol för det avvikande, det främmande, de negativa och dåliga sidorna av Södra Ryd.

Att "måla om dom blå husen" handlar å ena sidan om att tvätta bort en stämpel. Oavsett om den var berättigad eller ej, var den blå färgen en negativ symbol som de boende inte kunde komma förbi och hade svårt att förlika sig med. Å andra sidan är förslaget uttryck för en vision, för försök att se möjligheter. Förändringarna i området under 80-talet har upplevts som betydelsefulla. Men de har försiggått på ett mer obemärkt plan, inte erhållit några särskilt påtagliga eller synbara uttryck. Att måla om "dom blå husen" skulle vara en stor och mycket tydlig förändring som samtidigt ligger inom möjligheternas gräns. Den skulle både avlägsna en nedvärderande, offentlig belastningen och manifestera det förändringsarbete som bidragit till att utveckla Södra Ryd. Den skulle också kunna ses som ett kollektivt regisserat offentligt skådespel.

¹ Underlaget utgörs bl a av en genomgång av ca 130 artiklar och notiser om Södra Ryd i lokalpressen mellan 1972 och 1989.

9. RESULTAT och NYA FRÅGOR

I det inledande avsnittet formulerades ett antal frågor som styrkt undersökningsarbetet och rapportens uppläggning. Avslutningsvis vill jag återknyta till dem för att lyfta fram en del resultat och ett par nya frågeställningar. Först försöker jag ge ett sammanpressat svar på huvudfrågorna: Vilken betydelse har etableringen av arbetsplatser för Södra Ryds förändring och hur har de integrerats med bostadsområdet? Därefter tas resultaten upp kring de delfrågor som jag bedömer har mer allmänt intresse (se s 9-10).

9.1. Ett sammanfattande svar

Från Billingsens kant ser Södra Ryd ut som en ö i ett hav av skog ett gott stycke från Skövde stads landfäste. En skröna säger att stadens jättar en natt, i vrede över det alltmer begränsade utrymmet i innerstaden, kastade ut en del av stadens bebyggelse ut i skogen och att människor från när och fjärran sökt sig dit.

I verkligheten planerades och bebyggdes området av något mindre jättar med flerbostadshus 1969-76 och småhus 1975-1985. Landsbygdsförsamlingen Ryd med 71 invånare förvandlades på ett årtionde till en mindre småstad med 6 400 människor, 1 400 allmännyttigt ägda hyresrätter och 1 200 småhus ägda av enskilda eller bostadsrättsföreningar. Många yngre personer, ensamboende och nybildade familjer flyttade till Södra Ryd. En stor andel hade arbetaryrken och kom också från andra länder. Området erhöll en yngre befolkning, med fler ogifta, arbetare och invandrare än kommunens övriga befolkning. Ungefär hälften av dem som flyttade dit kom från orter utanför Skövde. Fram till 1980 ökade antalet boende i området starkt och kontinuerligt, men har därefter avstannat.

Inflyttningen var kraftig, kärnan av fast rotade södra rydsbor liten, befolkningsomsättningen hög och den sociala kontrollen låg. Efterhand uppträdde störningar i området. Vandalisering och sociala orosproblem blev senare under 70-talet markerade inslag i områdets centrum. Förändringarna kom "överrumplande", men möttes efterhand med åtgärder av skilda slag som delvis också samordnades. Skolan, socialförvaltningen, polisen, bostadsföretaget, kyrkan och föreningarna tog initiativ till utvecklingsarbeten och nya insatser. Stöd riktades till personer och grupper med speciella behov.

Service till de boende var till en början mycket eftersatt. En tid utgjordes den av enbart en provisorisk livsmedelsbutik. I mitten av 70-talet uppfördes en centrumanläggning dit de flesta funktioner förlades. Efterhand utvidgades också vissa servicefunktioner i olika delar av området. Rydskolan, biblioteket, postkontoret, banken och livsmedelsbutiken "Rydshallen" blev de bärande enheterna i centrum. De kompletterades senare med vårdcentral och hälsovårdsenhet, folktandvårdsmottagning, matservering och café, pizzeria, textilaffär, frisörsalong och lokalredaktion för Skövde nyheter. Dessutom uppfördes en mindre livsmedelsbutik i anslutning till småhusbebyggelsen. Barnomsorgen började organiseras relativt tidigt i olika delar av området. Sedan 70-talet finns dag- och fritidshemsplatser till de barn som har behov av dem. Förskolor har också öppnats av vissa invandrar- och språkgrupper.

Trots att många människor flyttade till Södra Ryd var det inte tillräckligt för att fylla den mängd lägenheter som uppfördes. En negativ inställning till området som tidigt spreds i Skövde minskade också intresset att flytta dit. Tillsammans med det sjunkande bostadsbehovet under konjunktur nedgången på 70-talet medförde det att antalet outhyrda lägenheter växte till nära 200 i början av 80-talet

De outhyrda lägenheterna utgjorde en belastning i Södra Ryd och ett betungande ekonomiskt problem för bostadsföretaget. Traditionell uthyrning visade sig otillräcklig. Skövdebostäder ställdes inför att ompröva hur områden och bostadshus planerades och förvaltades. Man inriktade sig på att hyra ut de tomma lägenheterna till andra ändamål och att med arbetsplatser och verksamheter förändra bostadsområdets karaktär. Samtidigt förbereddes en upprustning av centrumområdet.

Södra Ryd planerades från början enbart för bostäder. En anledning var att arbetstillfällena för de boende redan fanns eller höll på att skapas. Stadens huvudindustrier låg inom kort pendelavstånd. Kommunens näst största arbetsplats, länsjukhuset, höll på att byggas på gångavstånd från området. Markutrymmen för lokaliseringar fanns i omedelbar anslutning. I början av 80-talet hade ändå tjugosex arbetsplatser förlagts till Södra Ryd. Två av dem var tillverkningsföretag, vid tre bedrevs handelsverksamhet. En mellanstor livsmedelsbutik hade byggts bland småhusen. Övriga sjutton arbetsplatserna utförde offentliga eller andra tjänster. De flesta

arbetstillfällena fanns inom barnomsorgen och skolan med över 200 anställda vardera. Vid sju arbetsplatser uppgick personalen till 20-30 personer, vid övriga varierade antalet mellan 1 och 10.

Förändringsarbetet inleddes 1982 med att 11 lägenheter byggdes om till primärvårdslokaler. Därefter etablerades ytterligare elva nya arbetsplatser. Åtta av dem tillkom 1982-86 och placerades i ombyggda bostadslägenheter. Den största, Räddningsskolan, upptar 120 lägenheter och den minsta en. Sammanlagt omvandlades en tredjedel av lägenheterna i områdets centrumdel till lokaler för arbetsplatser och verksamheter. Räddningsskolan disponerar ensam ett bostadskvarter och har ett halvintegrerat läge, resten är helt integrerade, d v s ingår i andra bostadsfastigheter.

Arbetsplatsernas lägen, ombyggnader, lokalutrymmen och arbetsmiljöer har i samtliga fall blivit tillfredsställande eller bättre. Expansionsmöjligheterna har varit tillräckliga, hyreskostnaderna fördelaktiga och samarbetet med Skövdebostäder har fungerat bra. De här har varit gynnsamma omständigheter för att förbättra arbetsorganisationer och skapa samverkan mellan arbetsplatserna. Alla arbetsplatser tillhör kategorierna utbildning, vård, offentliga och privata tjänster. Flera av dem har en karaktär eller verksamhet med speciell betydelse för området. Sammanlagt har de tillfört området ca 240 fasta arbetstillfällen av de i runda tal 1000 som vid decenniets slut fanns i Södra Ryd.

Etableringarna avlägsnade de tomma lägenheterna och löste det akuta uthyrningsproblemet. En materiell, ekonomisk och social belastning förvandlades till en förändringsresurs. Hyresbortfallet reducerades och en normal ekonomisk situation skapades. Ett socialt tomrum fylldes med arbetstillfällen och verksamheter, offentliga rutiner och ritualer. Den allmänna bilden av området i massmedierna ändrade efterhand också karaktär.

Utifrån arbetsplatserna formades en social integrationsprocess. Samverkan skapades med andra aktörer och arbetsplatser. Relationerna mellan arbetsplatserna och boendet utvecklades samtidigt. De boende var positiva till förändringen, men saknade inflytande i processen och engagerade sig aldrig aktivt. En del konflikter och störningar uppstod dessutom på att hyresgästernas omflyttning och ombyggnadsarbetet genomfördes osmidigt. Trots det har de boende genomgående stort intresse och en välvillig inställning

till etableringarna. En del anställda bosatte sig i området och en del boende anställdes vid arbetsplatserna. Var fjärde anställd bor numera också i området. Särskilt intressant är att de anställda kommer från alla delar av Södra Ryd. En social bas och lokal förankring för arbetsplatserna har börjat att utvecklas.

Förändringsarbetet understödde en utveckling som hade påbörjats i området. För att vidmakthålla det som uppnåts och för fortsatta förbättringar fordras emellertid förnyade ansträngningar. Större samordning av områdets resurser genom ökad samverkan och väl valda punktinsatser är ett par åtgärder som är möjliga att åstadkomma utan större resurstillskott.

9.2. Boendet

Södra Ryd är en *förort* med relativt enhetlig och tydlig bebyggelsestruktur. De vanliga upplåtelseformerna är representerade, men åtskilda. Samtliga hyresbostäder ägs av det allmännyttiga företaget som dessutom äger områdets centrumanläggning. Områdets ålder eller förslitning har inte aktualiserat någon mer genomgripande förnyelse. I centrum planerades fastigheterna för en viss flexibilitet. Hustyperna, "loftgångs- och korridorhusen", och planlösningarna motiverades med att de skulle vara lätta att ändra och utnyttja för alternativa ändamål. Det har också visat sig vara fallet i synnerhet beträffande loftgångshuset (Svenska Riksbyggen 1970).

De här omständigheterna i ett bostadsområde kan förväntas vara gynnsamma för att etablera arbetsplatser jämfört med mer sammansatt bebyggelse och blandade ägarförhållanden. I förberedelserna för varje etablering är det av stor vikt att beakta bostadsområdets karaktär och förutsättningar, t ex områdets ålder, läge och kommunikationer, bebyggelsens struktur och ägarförhållanden, hustyper och planlösningar.¹

Södra Ryd kännetecknades emellertid också av en del tidstypiska *bostadssociala problem*. Förändringsarbetet utgick ifrån en situation där instabila sociala förhållanden och tomma lägenheter var identifierade problem som måste lösas. Det här förändringsbehovet påverkade direkt viljan hos de lokala aktörerna att genomföra åtgärder.

De lokala aktörerna var på det klara med att *orsakerna* till de "problem" som kom till uttryck i Södra Ryd i huvudsak inte återfanns i

området utan var av mer allmänt samhällelig art. Segregationen sågs i grunden som ett samhällsproblem. De outhyrda lägenheterna var framförallt en följd av lågkonjunkturen och en mindre lyckad samhällsplanering. De sociala problemen hade en allmängiltig karaktär, men var i hög grad ett resultat av lokala ställningstaganden. Situationen skulle bara till viss del kunna påverkas med insatser direkt i området. De tomma lägenheterna bedömdes dock som en nyckelfråga vars lösning var avgörande för möjligheterna att åstadkomma en mer allmän förändring av villkoren i området.

Ambitionerna med att etablera arbetsplatser i området var därför att lösa uthyrningsproblemet och att bidra till att förändra de sociala förhållandena. I huvudsak kunde de också fullföljas. Efter 1985 har inga outhyrda lägenheter funnits i området och etableringarna har bidragit till en gynnsam förändring av områdets sociala liv och anseende. Eftersom "tomma lägenheter" betraktades som en nödvändig förutsättning för ytterligare etableringar satte den fulla uthyrningen åtminstone tillfälligt stopp för den delen av förändringsarbete. Aktiv evakuering av hyresgäster eller kompletterande bebyggelse har inte diskuterats, men färdiga planer finns utarbetade för ett par etableringar när tillfälle uppkommer.

Ambitionerna med att etablera arbetsplatser kan variera - alltifrån att "fylla" ett begränsat antal "tomma" lägenheter till att genom dem radikalt förändra ett helt bostadsområde med eller utan outhyrda lägenheter. Det är viktigt att aktörerna klargör den gemensamma ambitionsnivån. "Tomma" eller lätt-tillgängliga lägenheter är givetvis ett avgörande villkor om syftet är att använda enbart befintliga fastigheter för etableringarna. I vissa fall kan kanske aktiv evakuering vara befogad, men tar tid och kostar mer.

En social situation i bostadsområdet med påtagliga problem och behov av speciella insatser kan befrämja förändringsviljan och konstruktivt arbete bland boende, fastighetsägare och myndigheter. Men den kan också verka i motsatt riktning och vara rent destruktiv. De inledande förberedelserna bör innehålla en diagnos av problemens karaktär och orsaker, liksom en realistisk bedömning av vad som kan åstadkommas med insatserna i området.

I Södra Ryd aktualiserades frågan om vissa typer av *service* till de boende kan minska eller upphöra till följd av att arbetsplatserna förändrar behovsunderlaget. Vid den volym av arbetsplatser som är aktuella där, har dock ingen påverkan konstaterats vare sig beträffande kommersiell eller samhällelig *service*.

Arbetsplatsernas inverkan på servicebehoven i området bör särskilt beaktas.

9.3. Arbetet

I Södra Ryd var medvetenheten bland aktörerna låg om det arbete som förekom i området innan de nya arbetsplatserna etablerades. I huvudsak betraktades det som ett "renodlat" bostadsområde. I relation till det arbete som faktiskt försiggick där blev kanske inte Räddningsskolan, eller de nya arbetsplatserna tillsammans, fullt så anslående som vissa aktörer förväntat sig. Särskilt nytillskottet av arbetstillfällen blev väsentligt mindre än vad som förutskickats.

De flesta arbetsplatser som etablerats i Södra Ryd har varit av traditionell karaktär - omsorg, utbildning, förvaltning och tjänster. Med Räddningsskolan fick kommunen emellertid en statlig arbetsgivare som passade in den lokala näringsstrukturen och Södra Ryd en arbetsplats som delvis avvek från det övriga mönstret. Eftersom delar av verksamheten var starkt miljöstörande måste de förläggas utanför bebyggelsen och anläggningen delas i två arbetsplatser. Lösningarna i samband med Räddningsskolan visar att det är möjligt att ta denna hänsyn till bostadsområdets krav och det också kan bidra till att förnya organisationen och verksamheten. Att placera mindre tillverkningsföretag inom området har inte varit främmande för aktörerna, men lämpliga aspiranter har saknats.

Renodlade arbetsområden avskilda från bostäder behövs för miljöstörande arbetsplatser och produktion. Men kan det överhuvud finnas några så kallade renodlade bostadsområden? Det är avhängigt vad som avses med arbete. Avlönat arbete, eller förvärvsarbete, kan säkert helt saknas i vissa bostadsområden. Ändå utförs en hel del arbete där. Det mesta kanske dolt, för att det är oavlönat och bakom uttryck som hemmafru, barnpassning, hushållsgöromål, hjälp, föräldraledighet o s v. Men det är inte osannolikt att det här informella arbetet totalt sett är av samma storleksordning som det samlade formella arbetet, förvärvsarbetet. Uppfattningen om arbetsfria bostadsområden utgår ifrån en alltför snäv syn på arbetet och boendets innehåll. (Ingelstam/Sanne 1988)

Ett bostadsområde är i varierande grad också arbetsområde. Om det skall tillföras ytterligare arbetsplatser bör en utgångspunkt därför vara att dessa, med sina karaktärer och verksamheter, kompletterar de redan befintliga. Andra utgångspunkter bör vara att de passar bostadsområdets storlek, andelen tillgängliga lägenheter eller byggbar mark och kommunens näringsstruktur.

Lokaliseringen av och lösningarna för Räddningsskolan visar att aktörer inte bör dra sig för att genomföra okonventionella etableringar - direkt miljöolämpliga verksamheter undantagna. Väl anlagda har de förutsättningar att bli särskilt intressanta och betydelsefulla.

I Södra Ryd har *placeringarna av arbetsplatserna* styrts av tillgången på tomma lägenheter, koncentrationen av de sociala problemen och önskemålen från de anställda. Övriga omständigheter har varit underordnade. Placeringarna stämde emellertid väl med bostadsföretagets vision om att förändra centrumdelen och att arbetsplatserna skulle spridas ut i kvarteret Ekoxen. Förbindelserna mellan fastigheterna och rörelsemönstren i kvarteret har inte påverkats nämnvärt. Däremot finns tecken på att en större koncentration av arbetsplatser i inre delar av området kan leda till att det delas eller splittras, att kvarter och fastigheter isoleras från övriga.

Arbetsplatser i såväl helintegrerade som halvintegrerade lägen har införlivats i områdets struktur utan påtagliga problem. Vid de helintegrerade arbetsplatserna har de boende dock utsatts för smärre störning som hög ljudnivå och att många okända personer rör sig i trapphusen.

Placeringar av arbetsplatser bör inte ske utifrån någon specifik omständighet i området eller något enskilt önskemål. En styrning bör ske utifrån aktörernas ambitionsnivå, områdets struktur och de boendes behov, arbetsplatsernas karaktär och önskemål. Det kan leda till utspridning eller större och mindre koncentrationer av arbetsplatser. Är ambitionen att skapa ett sammanhållet område bör man beakta att en ansamling av arbetsplatser kan splittra strukturen och skära av förbindelser mellan olika delar av området.

Placeringar av arbetsplatser i helintegrerade lägen får göras med viss försiktighet. I första hand bör de förläggas till bottenvåning eller separata trapphus. I andra fall får kompletterande ljudisolering övervägas. Halvintegrerade lägen ger större frihet och mindre risk för störningar, samtidigt som de sociala effekterna i stort är likvärdiga. Arbetsplatser med miljöstörande verksamheter skall placeras i samlokaliserade eller separerade lägen. Samlokalisering medför visserligen inte samma direkta inverknings effekter t ex på områdets sociala förhållanden, men ligger arbetsplatserna nära området finns uppträder effekter på litet längre sikt. (Johansson 1984).

9.4. Tillvägagångssätt

I Södra Ryd togs *initiativet* till etableringarna av Skövdebostäder. Bostadsföretaget var också den aktör som mest genomtänkt och dynamiskt arbetade för de mål som formulerades. Trots att aktörer på både regional och riksnivå medverkade låg tyngdpunkten och drivkraften hela tiden på *lokal nivå*. Detta var avgörande för processen. I allt väsentligt genomfördes den inom ramarna för ordina-

rie organisationsformer och verksamheter. Lokala intressen kunde beaktas, lokala kunskaper och erfarenheter utnyttjas. Bestående kontakter och nätverk kunde skapas redan från början. De enskilda etableringarna ingick också i ett *långsiktigt förändringsarbete* med syftet att utveckla bostadsområdet.

Trots denna lokala förankring, men delvis p g a den, skapades inte tillräckligt utrymme för de boendes inflytande i planeringen. Bostadsföretagets och hyresgästföreningens kontakter ledde till att föreningen förde de boendes talan. Det påverkade visserligen inte de boendes positiva inställning till etableringarna, men skapade inget utrymme för deras kollektiva aktivitet. En tydlig möjlighet för dem till inflytande skulle ha underlättat omflyttningarna och kunnat förstärka effekterna av förändringsarbetet.

Vid liknande förutsättningar som i Södra Ryd är ett lokalt utformat förändringsarbete inom rådande verksamheter att föredra framför något form av projektorganisation. Lokala aktörer bör stå för initiativet och drivkraften. Alla lokala parter bör vara representerade i planeringen och de boende och anställda bör ha möjligheter till framträdande roller. Etableringarna bör också ingå i ett bredare perspektiv på områdets utveckling.

I Södra Ryd krävdes ett *envist och tålmodigt arbete* för att övertyga anställda vid flera av de arbetsplatser som etablerades. Räddningsskolans företrädare var till en början skeptiska och ointresserade, men ändrade snart uppfattning. En huvuddel av *de anställda* var tveksamma till etableringen under planeringsskedet, framförallt p g a områdets rykte, men också för att man kopplades bort från utformningen av de konkreta lösningarna kring arbetsplatsen. Efter ett års verksamhet hade deras inställning vänts om och fortsatte därefter att positivt förstärkas.

Arbetsplatser som kan vara lämpliga att etablera måste rekryteras aktivt och bearbetas med viss intensitet. De anställdas inställning till mindre attraktiva bostadsområden som arbetsmiljö kan vara negativ. Den behöver isåfall mötas med utförlig och korrekt information - skriftlig, muntlig och genom studiebesök. En informationsplan bör läggas upp både för de anställda vid arbetsplatserna och olika grupper av boende i området. (Mattsson m fl 1986).

I Södra Ryd har *de boendes inställning* genomgående varit positiv och förhållningssättet tillmötesgående gentemot etableringen av arbetsplatser. Det sammanhänger delvis med situationen i området och de förändringar som åtgärden ställde i utsikt, men framförallt med en utbredd uppfattning om att uppdelningen av boendet

och arbetet drivits för långt. Ett mindre antal har intagit en avvaktande hållning och ett litet fåtal har varit kritiska.

Det finns skäl att utgå ifrån att de boende i områden av Södra Ryds karaktär har en positiv grundinställning till att arbetsplatser etableras. Under förutsättning att det genomförs inte enbart för att fylla outhyrda lägenheter, utan att också med syfte att utveckla områdena kommer den att fortbestå. För ett aktivt stöd från de boende fordras dock möjligheter till direkt inflytande. (Mattsson m fl 1986).

I Södra Ryd utsattes de boende för betydande påfrestningar i samband med *evakueringen och ombyggnaden* av fastigheterna som inrymmer Räddningsskolan. Deras synpunkter var i korthet:

Kritik	Förslag
Informationen från bostadsföretaget var på det hela taget otillräcklig och delvis missvisande.	Mer nyanserad skriftlig information Gemensamma möten för samtliga hyresgäster skall hållas.
Ersättningarna vid flyttningarna var för snävt tilltagna.	Likvärdiga ersättningslägenheter borde erbjudits. Full kostnadstäckning för alla som tvingades flytta oavsett vart man flyttade inom kommunen.
Förfarandet att varje hushåll sågs som en specifik förhandlingssituation medförde orättvisor.	Alla hyresgäster borde behandlats likvärdigt och erbjudits samma villkor.
Ingen hänsyn togs till grannrelationer och lokala nätverk i kvarteret.	De som önskade borde erbjudits lägenheter i närheten av varandra.

Förfarandet visade på ett stort avstånd mellan bostadsföretagets syn på lägenheterna som uthyrningsobjekt och innehavarna som enskilda kunder, och de boendes upplevelser av bostäderna som sina hem och grannarna som nära och betydelsefulla vänner. Inför de senare etableringarna rättade företaget emellertid till sina misstag och fullföljde då de boendes önskemål.

Om tomma lägenheter skall utnyttjas vid etableringar av arbetsplatser bör förberedelserna helst ske så att inga boende behöver flytta. Är omflyttningar nödvändiga bör de vara generösa gentemot de boende. Förutsättningar för att behålla etablerade lokala nätverk och grannrelationer skall tillgodoses. Ersättningslägenheter skall vara minst likvärdiga. De boendes omkostnader för flyttningen skall ersättas. Information om eventuella störningar är lika viktig som betydelsen att begränsa dem.

I Södra Ryd har det inte varit aktuellt att arbetsplatserna skulle äga eller förvalta sina lokaler eller fastigheter. Alla hyr samtliga sina lokaler. Bostadsföretagets *ekonomiska kalkyl* utgick ifrån att etableringarna skulle vara kostnadstäckande över en femtonårsperiod. *Avtalen* mellan parterna är uppbyggda på den principen. Lokalyrorna innefattar därför följande huvuddelar:

- * hyran för de ursprungliga bostadslägenheterna som disponeras;
- * investeringskostnaden för ombyggnadsåtgärderna;
- * investeringar som kommer att krävas för att eventuellt återställa de; ombyggnads lägenheterna/fastigheterna vid hyrestidens slut.

Avtalen förhandlades fram i en "lågkonjunktursituation", vilket var innebar ett ogynnsamt förhandlingsläge för bostadsföretaget. Efter femton år kommer de att kunna ge mer än marginella överskott till företaget. Å andra sidan är hyresnivån mycket konkurrenskraftig på den lokala hyresmarknaden, vilket haft direkt avgörande betydelse vid att par etableringar.

Södra ryds-modellen ger en förhållandevis låg hyra för lokalhyresgästen och en tillräcklig hyresintäkt för bostadsföretaget. Det kan innebära ett värdefullt konkurrensmedel om man vill etablera arbetsplatser i ett bostadsområde.

9.5. Boende och arbete

Södra Ryd var till en början i många avseenden ensidigt och torftigt. Man kunde bo drägligt, men knappt köpa sitt dagliga bröd. Efterhand har olika typer av resurser tillförts området medan nedskärningarna varit ytterst marginella. Etableringen av arbetsplatser har sammangått med ett långsiktigt förändringsarbete som accelererade under 80-talet. Tillsammans har insatserna medfört en social och kulturell utveckling i området.

Södra Ryd har samtidigt utgjort en betingelse för de nya arbetsplatsernas funktioner och verksamheter. Bra bostäder och boendemiljöer, lättillgänglig och god service, snabba kommunikationer, närhet till arbetskraft, hem och arbete, till kunder och lokal samverkan är omständigheter som framhållits. Områdets egenskaper och resurser har haft en framträdande roll i spelet att etablera och utveckla arbetsplatserna.

År 1988 föreslogs i Skövde kommun att ett obebyggt markområde omedelbart intill Västra Skogsrovägen i Södra Ryd skulle börja exploateras för industribebyggelse. Förslaget väckte reaktioner bland de boende. Man menade att skogsområdet är sällsynt vackert, ändamålsenligt för fritidsaktiviteter och har stort värde för stadsdelen. Även arbetsplatserna i området deltog i opinionsyttringarna. Talesmän från Räddningsskolan framhöll bl a att man anlagt en motionsbana i området och att det var mycket betydelsefullt för anläggningens verksamhet. Exploateringen har inte förverkligats.

Händelsen visade att en identitet och självmedvetenhet håller på att utbildats bland boende och verksamma i Södra Ryd. Det finns gemensamma uppfattningar om områdets värden som man tillsammans kan ge uttryck för. Samtidigt visar den att det saknas ett sammanhållet tänkande om hur Södra Ryds utveckling skall inordnas i kommunens industriella expansion.

Förändringsförloppet och den här händelsen under 80-talet i Södra Ryd tangerar en del övergripande frågor om hur boendet och arbetet kan samordnas och samverka. Vad vill vi med våra bostads- och arbetsområden? Hur vill vi omlokalisera det samlade arbetet? Hur utvecklas arbete och boende gemensamt i olika livsformer? Förändringarna i Södra Ryd kan givetvis inte tas som utgångspunkt för att diskutera sådana frågor mer allmänt. Däremot ger resultaten underlag för ett par kommentarer med litet vidare betydelse.

Historiskt har lokaliseringen av boendet ensidigt betingats av arbetet, näringslivet och arbetsplatsernas läge. Nya kommunikationsmedel, näringar och verksamheter har delvis ändrat på detta förhållande under 1900-talet. Geografiska betingelser och samlokalisering av verksamheter är inte längre lika avgörande. Arbetet och boendet kan börja betinga varandra ömsesidigt. Lokalsamhällen och bostadsområden med höga livskvaliteter, god kommersiell och samhällelig service, mångsidiga sociala och kulturella förhållanden kan utgöra betingelser för lokalisering av arbetsplatser (Ingelstam/Sanne 1988).

Utifrån de aktuella tendenserna är det inte möjligt att sluta sig till något entydigt förändringsmönster av det totala arbetet i dagens samhälle. Två huvudinslag kommer dock sannolikt att bestå under överskådlig tid. Människor kommer att fortsätta att disponera ett stort mått lönearbetsfri tid. Det informella arbetets volym och bety-

delse kommer att ligga på motsvarande nivå som idag, även om både innehåll och storlek förändras inom enskilda områden (Sanne 1989; SOU 1989:53).

Områden som Södra Ryd har stora möjligheter att bli fördelaktiga grogrunder för olika livsformer. Det förutsätter dock att de kan fortsätta att utvecklas. Tre inslag kommer isåfall att vara nödvändiga i varierande sammansättning:

Kulturen, människornas livssituation och fria skapande, görs till den sammanhållande kraften i förnyelsen av området. Människor skall ha möjlighet att ge sin fria tid ett meningsfullt och konstruktivt innehåll. Olika former av kulturaktiviteter, som mopedmekande eller diktanalys, uppmantras. Biblioteket, teatern, musikkaféet, pensionärsträffen och ungdomsgården skall vara lika självklara som parkeringshuset, skyddsrummet, livsmedelsbutiken, tvättstugan och soprummet. Festivaler, karnevaler, öppet-husdagar och liknande arrangeras där många människor engageras och får gemensamma upplevelser.

Arbetet, människors ändamålsbestämda aktivitet, tilldelas ett större och tydligare utrymme i området. Arbetsplatser med formellt arbete som småindustri, hantverk, databehandling, sjukvård, äldreomsorg och administration införlivas. Det befintliga informella arbetet understöds, t ex genom utbildning, kollektivhus, tillgång till aktiveringslokaler, avlastning och ersättare, utrustning för den frivilliga vården och omsorgen.

Demokratin, människors möjligheter att hantera sina livsvillkor, stärks genom att de boendes inflytande vidgas och fördjupas lokalt. Besluts- och förvaltningsformer bör, oavsett upplåtelseform, ge utrymme för de boendes aktiva medverkan på alla nivåer som rör boendet. I kommunala angelägenheter genom stadsdels- eller kommundelsorgan. I bostadsområdet genom områdesstyrelser, i fastigheten genom kvarters- eller husföreningar där de boende har beslutanderätt. Och i bostaden i egenskap av innehavare.

¹ De kursiverade textavsnitten är försök att, utifrån erfarenheterna och resultatet i Södra Ryd, formulera en del synpunkter som eventuellt kan vara användbara för aktörer i liknande situationer.

ANVÄND LITTERATUR

- Ahlberg L m fl (1975) *Revolution på tjänstetid - om samhällsarbete i Aspudden, Stockholm 1975.*
- Alfredsson F (1984) *Skövdes industrier förr och nu, Skövde 1984.*
- Andersson-Brolin L
Lindén A (1974) *Var man känner sig hemma och vilka man kallar sina grannar. BFR R59:1974, Stockholm 1974.*
- Arnstberg K O
Ekenborn L (1979) *Tio år efteråt. Skärholmen - anteckningar och fotografier, Borås 1979.*
- Andersson B (1984) *Tjejgruppen - nio syrianska flickor i Skövde, (uppsats), Sociologiska institutionen, Göteborg, 1984.*
- Bergensträhle S (1985) *Hyresmarknaden, bruksvärdeprincipen och hyresgästernas värderingar av boendet. I "Forskare om bostadspolitik och bostadsmarknad, BFR T6 1985.*
- Björnberg U (1980) *En sextiotalsförort mot åttiotalet, Sociologiska institutionen Göteborg, Göteborg 1980.*
- Bohm B (1985) *Med och motborgare i stadsplaneringen, BFR, Liber, Stockholm 1985.*
- Bostadsdepartementet (1983) *Bättre bostäder - Ett 10-årigt förnyelse- och underhållsprogram, Ds Bo 1983:2.*
- Bostadsstyrelsen (1978) *Projekt Skövde, Stockholm 1978.*
- Bodström K
Lindström B
Lundén T (1979) *Bostad - arbete - samhälle. Möjligheter och restriktioner vid samlokalisering, BFR, R77:1979.*
- Borgegård L- E
Magnuson L (1983) *När K4 kom till byn. Effekter av förbands-etableringen i Arvidsjaur, BFR, 1983.*
- Broberg P (1980) *Vinkelby-modellen, BFR T36:1980, Stockholm 1980.*

- Cars G
Carlén G** (1990) *Förnyelse av storskaliga bostadsområden. En studie av effekter och effektivitet.* BFR, R31:1990, Stockholm 1990.
- Civilförsvars-
styrelsen** (1982) *1990-talets civilförsvär, perspektivplan 1,* Karlstad 1982.
Civilförsvärets utveckling 1982-92.
perspektivplan 2, Karlstad 1982.
- Dahlqvist L-O
m fl** (1988) *Utvecklad verksamhet i bostadsområdet
Södra Ryd, Skövde (opublicerad uppsats).*
Skövde 1988.
- Daun Å** (1976) *Förortsliv,* Stockholm 1976.
(1980) *Boende och livsform,* Stockholm 1980.
(1982) *Egennyttan och det sociala medlemskapet,*
Stockholm 1982.
(1985) *Hur fungerar våra bostadsområden? I "For-
skare om samhälle, välfärd och boende",*
BFR T5 1985.
- Drugge U
Johansson M** (1990) *Katrineholm - en stad som andra? I "Indu-
strisamhälle i omvandling",* Helsingborg ,
1990.
- Egerö B** (1979) *En mönsterstad granskas,* BFR T26:1979,
Stockholm 1979.
- Ek S B** (1982) *Nöden i Lund,* Lund 1982.
(1986) *Bostaden som fiktion och verklighet. I
Mörck m fl "Livsmönster och boende
karriärer i tre generationer",* BFR R74:1986.
(1986b) *Stadsforskning inom etnologin. I "Stads-
forskning",* HSFR 1986.
(1989) *Qultur som problem,* Kungälv 1989.
- Eneroth B** (1988) *Erfarenhetsinventering. Att utvärdera arbe-
te med människor,* Lund 1988.
- Flemström C
Ronnby A** (1972) *Fallet Rosengård. En studie i svensk plane-
rings- och bostadspolitik,* Lund 1972.
- Forbat F** (1949) *Utvecklingsprognos för en medelstor stad.*
Skövde 1949.
- Fridell I O** (1940) *Skövde i äldre tider 1750-1850,* Skövde 1940.

- Geertz C (1983) *Local knowledge: Furhter Essays in Interpretative Anthropology*, Basic Books, New York, 1983.
- Gillwik L (1979) *Småhuslyckan finns den?* BFR T31:1979, Stockholm 1979.
- Gullberg A (1986) *Det fängslade planeringstänkandet och sökandet efter en verklighetsutväg*, Plana, Stockholm 1986.
- Gunnermark K (1991) *Stadsförnyelse i Kortedala - idé och verklighet*, BFR, R4:1991, Stockholm 1991.
- Jarlöv L
Lennartsson H
- Hallberg A-L (1975) *Lokala bostadsmarknader med och utan tomma lägenheter*, Stockholm 1975.
- Hallbäck S-A (1985) *Skaraborgs läns förvandling*, Malmö 1985.
- Hedman E (1976) *Fysisk miljö och socialt liv*, SIB T31:1976, Stockholm 1976.
- Henning C (1987) *Boende, omsorg och sociala nätverk*. BFR T3:1987, Stockholm 1987.
- Lieberg M
Palm-Lindén K
- Henriksson L (1979) *Sociala aspekter på bostadsplanering*, BFR R114:1979, Stockholm 1979.
- m fl
- Hjärne/Brink (1979) *Hyresgästinflytande på vems villkor*. BFR, 1979.
- Lennartsson
- Hjärne L (1985) *Att bygga för gemenskap, en myt eller ...? I "Forskare om samhälle, välfärd och boende"*, BFR T5 1985.
- Ingelstam L (1988) *Arbetet i närheten*, BFR T14:1988, Stockholm 1988.
- Sanne C
- Isberg-Gustafsson (1983) *Dröm eller verklighet?* (Opubl. uppsats) Pedagogiska institutionen, Göteborg 1983.
- E
- Johansson I (1974) *Den stadslösa storstaden. Förortsbildning och bebyggelseomvandling kring Stockholm 1870-1970*, SIB R26:1974, Stockholm 1974.
- Johansson I (1984) *Arbetsplatslokalisering i staden: dåtid-nutid-framtid*, Göteborg 1984.

- Johansson I m fl (1988) *Totalförnyelse - turn around - av ett 60-tals område, CTH, Göteborg 1988.*
- Jones E (1970) *Staden, Falköping 1970.*
- Jönsson G (1987) *Socialtjänstens omorganisering i två kommuner, (opublicerad stencil). Institutionen för socialt arbete, Göteborg 1987.*
- Kärnekull K (1980) *Med början i boendet. I "Vi bor för att leva", BFR T11: 1980, Stockholm 1980.*
- Kungl. Maj:ts *Proposition 1967:100 angående riktlinjer för bostadspolitiken, mm.*
- Larsson U (1980) *Levnadsförhållanden bland syrianer och assyrier i Skövde och Tibro, (opublicerad uppsats) Högskolan Skövde, 1980.*
- Larsson U (1982) *Alfabetisering på svenska via hemspråk. Rapport 19, Vuxenpedagogiska utvecklingsblock, Skaraborgs län, Skövde 1982.*
- Akkad E
- Lennartsson H (1982) *Struktur och organisation, Sociologiska institutionen, Göteborg 1982.*
- Lindén A-L (1989) *Vem bor i bostadsområdet? Rapport sociologiska institutionen Lund, Lund 1989.*
- Lindberg G (1985) *Ekonomi, organisation och inflytande i allmännyttig bostadsförvaltning. I "Forskare om förvaltning och förnyelse", BFR T7:1985.*
- (1986) *Stadsforskning inom sociologi och socialantropologi. I "Stadsforskning", HSFR 1986.*
- Lindberg G (1989) *Social segmentation på den svenska bostadsmarknaden. Sociologiska inst. Lund, 1989.*
- Lindén A-L
- Linde G (1980) *Gamla och nya Skövde. I "Välkommen till Skövde", Skövde 1980.*
- Länsstyrelsen (1981) *Konsekvenserna för sysselsättning, service mm vid förbandsnedläggningar i Skövde och Karlsborg, Skövde 1981.*
- i Skaraborgs län
- Gordon H red (1972) *Man bara anpassar sig helt enkelt, Stockholm 1972.*
- Molin P

- Mattsson B m fl** (1983) *Jovisst behövs arbetsplatser, men ...*, BFR T3:1983, Stockholm 1983.
- (1986) *Arbete och bostad i Gårdsten*, BFR, R76:1986, del 1 och 2, Stockholm 1986.
- MURA** (1983) *Metoder för Utvärdering av Reformen i Arbetslivet. Utvärderingsforskning. Kartläggning av forskningsläget*, Lund 1983.
- (1984) *Metoder för Utvärdering av Reformen i Arbetslivet. Utvärderingsforskning. Kausalanalys*, Lund 1984.
- Modig A** (1985) *Grannrelationer i förort*. BFR R147:1985, Stockholm 1985.
- Månsson S-A** (1991) *Handling och tanke - aktionsforskningens dilemma*. I "Etik, solidaritet, välfärd", Daidalos, Uddevalla 1991, (red) Bergsten, Bjerkman, Hermansson, Israel.
- Mörck M** (1986) *Livsmönster och boendekarriärer i tre generationer*, BFR R74:1986, Stockholm 1986.
- (1991) *Storstadens livsstilar och boendekarriärer*. Etnologiska föreningen i Västsverige, Göteborg 1991.
- Nilsson L** (1989) *Den urbana transitionen. Tätorterna i svensk samhällsomvandling 1800-1980*, Stadshistoriska institutet, Stockholm 1989.
- Näsström G** (1970) *Lever småstadsidyllen?* I Svenska turistföreningen årsskrift 1970 "Västergötland", Stockholm 1970.
- Olsson S** (1979) *Förorten, grannskapsarbete och förändringsmöjligheter*. Delegationen för Social Forskning, Rapport 1979:1
- (1986) *Att förändra förorten*, BFR, R30:1986, Stockholm 1986.
- (1991) *Samhällsarbete för närvarande. Om den svenska modellen och det lokala perspektivets betydelse*. I "Etik, solidaritet, välfärd", Daidalos, Uddevalla 1991, (red) Bergsten, Bjerkman, Hermansson, Israel.
- Pettersson D** (1985) *Vi bestämmer tillsammans! En utvärdering av gårdskooperativet Navestad*, Norrköpings kommun 1985.

- Roos H-E (red) (1981) *Samhälleligt förändringsarbete. Traditioner i Sverige, USA, Canada och Latinamerika*, Stockholm 1981.
- Swedner H
- Sanne C (1985) *Välfärd och vardag - om samhällsbyggande och boende*. I "Forskare om samhälle, välfärd och boende", BFR T 5 1985.
- (1989) *Hur mycket arbete behövs?* BFR T 17:1989.
- Sarnecki J (1988) *Skolan och brottsligheten*, Helsingborg 1988.
- Sillén G (1981) *Staden som hembygd*, Kristianstad 1981.
- Skövde museum (1984) *Något om Skövdes historia som garnisonsstad*, Skövde 1984.
- Soidre-Brink T (1987) *Boendets förändring och kollektivt handlande*, Sociologiska institutionen, Göteborg, 1987.
- (1991) *Det goda boendet - vision och illusion*. I "Vision möter verklighet", Olsson S och Thernborn G red, Stockholm 1991.
- SOU 1945:63 *Allmänna riktlinjer för den framtida bostadspolitiken. Förslag till låne och bidragsformer*. Slutbetänkande, del 1, Stockholm 1946.
- SOU 1958:13 *Civilförsvarets organisation*, Stockholm 1958.
- SOU 1979:37 *Aktivt boende*.
- SOU 1981:99 *Stadsförnyelse och bostadsförbättring*.
- SOU 1981:100 *Stadsförnyelse - kontinuitet, gemenskap, inflytande*.
- SOU 1989:53 *Arbetstid och välfärd*.
- SOU 1990:36 *Storstadsliv. Rika möjligheter - hårda villkor*.
- Svenska stadsmonografier. Mariestad, Skövde, 1948.*
- Statistiska SCB (1987) *Ojämligheten i Sverige. Levnadsförhållanden 1975-85*, Rapp 51, Stockholm 1987.
- centralbyrån (1988) *Det svenska klassamhället. Levnadsförhållanden 1975-85*, Rapp 50. Stockholm 1988.
- Strömberg K (1984) *Tomma lägenheter - olägenhet och möjlighet*. SIB, Meddelande 84:9, Gävle 1984.
- (red)

- Thelander A-L (1984)** *Sociala problem i bostadsområdet Södra Vallby i Västeråas* Lund 1984.
- Thelander A-L (1984b)** *Tomma lägenheter*, BFR T8 1984, Stockholm 1984.
- Tilly C (1978)** *From mobilization to revolution*, Addison-Wesley Publ. Comp., USA, 1978.
- Alexandersson G (1988)**
Roos H-E
Swedner H m fl *Vad hände i Krogsbäck?* Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet. Rapport 1988:2, Göteborg 1988.
- Westin B (1985)** *Skövde stad - kortfattat historik*. I "Stadsbyggnad 1985, nr 4".
- Widén S m fl (1990)** *Bättre bostadsförnyelse*, Boverket 1990, Stockholm 1990.
- Åberg R (1990)** *Värderingsförändringar och samhällsutveckling*. I "Industrisamhälle i omvandling", Helsingborg 1990.
- Österdahl L m fl (1978)** *Skydda och rädda liv*, Stockholm 1978.

ÖVRIG ANVÄND DOKUMENTATION

- Andersson R (1983) *Vad är AB Skövdebostäder?* Skövde 1983. (Opublicerad stencil)
- (1983b) *Sammanställning av viktiga åtgärder för att försöka etablera Civilförvarsskola CUFA-Väst till Södra Ryd, Skövde.* Skövde 1983. (Opublicerad stencil)
- Byggforum.** "Ambition i Skövde". I "Byggforum 1958 nr 1".
- Byggnadsstyrelsen (1984) *Skövde. Civilförvarsskola CUFA-Väst. Redovisning av lokaliseringalternativ för tidig prövning.* Beteckn. 251-1291/83 *Hysesavtal* (med Olssons åkeri), 1984.
- Civilförvarsstyrelsen (1983) *Fakta om civilförsvaret* (broschyr), Stockholm 1983.
- Civilförvarsstyrelsen (1984) *Slutrapport Projekt CUFA-Väst 1982-84,* Karlstad 1984.
- Civilförvarsstyrelsen (1984b) *INFO till informatörer* (broschyr), Stockholm 1984.
Aktuellt om civilförsvaret, årgång 1984-86. Årsredovisningar 1984/85-1985/86.
- Generalplan för Skövde stad 1965-90.*
- Lippold B (1986) *Från järnåldersby till sovstad.* I "Billingsbygden 1986", Falköping 1986.
- Olofsson J (1985) *Områdesplan för centrum.* I "Stadsbyggnad 1985, nr 4".
- Olsson L (1986) *Brev angående outhyrda lägenheter hos Skövdebostäder AB,* 1986.
- Rytterås F (1979) *Det gamla kulturlandskapet vid Åsen.* I "Billingsbygden 1979", Falköping 1979.
- Räddningsverket *Årsredovisningar 1986/87-1989/90.*
- SABO *Vårt boende, 1984-87. BoFast, årgång 1984-89.*

- Skaraborgs läns Allehanda 1972-90.
- Skövdebostäder (1970) *Södra Ryd* (informationsbroschyr), 1970.
 AB (1974) *Södra Ryd - kvarteret Ekoxen* (informationsbroschyr), 1974.
- Skövdebostäder (1984) *Sammanställning över outhyrda lägenheter* 1976-1984, Skövde 1984.
 AB (1984b) *Sammanställning över hyresförluster p g a outhyrda lägenheter*, Skövde 1984.
 (1984c) *Hyresavtal* (med Byggnadsstyrelsen), 1984.
Årsredovisningar 1980-90.
- Skövde kommun **Stadsbyggnadskontorets månadsanteckningar över bostadsbyggen i Södra Ryd 1969-82.**
- Skövde kommun (1975) *Detta är Södra Ryd - information från Skövde kommun* (informationsbroschyr), 1975.
Gemensamma planeringsförutsättningar: 1. Kommunen och 2, Områdesbeskrivningar 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990.
- Skövde kommun *Skrivelse till kommunfulmäktige*, augusti 1984.
 Socialnämnden (1984)
- Skövde kommun *Valstatistik*, riksdags och kommunalval 1976-1991.
- Skövde Nyheter 1980-90.
- Ström B (1985) *Skövde mitt i naturen*. I "Stadsbyggnad 1985, nr 4".
- Statistiska centralbyrån *Folk- och bostadsräkningar, FoB*, 1950, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985.
Demopak 1983-89.
Avipak 1985-88
Statistisk årsbok 1914, 1920, 1930, 1940, 1952, 1955, 1978.
- Svenska (1970) *Program för service i Södra Ryd*, Stockholm 1970.
 Riksbyggen **Träffpunkt Södra Ryd (tidning), 1989-90.**
Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1985.

R35:1992

ISBN 91-540-5486-9

Byggeforskningsrådet, Stockholm

Art.nr: 6812035

Abonnemangsgrupp:
X. Samhällsplanering

Distribution:
Svensk Byggtjänst
171 88 Solna

Cirkapris: 80 kr exkl moms